جلد پهريون - پرچو: آڪٽوبر، نومبر 1997ع

ڪهڙون

سنڌاءِ

اسان جي سياڻي جي زندگيءَ جي بقا اِن ۾ آهي تہ سنڌ جو وجود سلامت هجي: تاج جويو

نقطهءِ نظر ١٣
● سنڌي اديبن جي حڪومت نوازي- اڏ صدي پراڻي روايت جو ورجاءُ- رئوف نظاماڻي
● دانشورن جي ليگ جي ضرورت صرف سنڌ ۾ ڇو محسوس ڪئي وئي- راز شر

شخصيت ١٨
● غدر: آنڌرا پرديش جو شاعر ۽ انقلابي راڳي
اين وينو گوپال

انٽرويو ٢٢
○ اسانجي سياڻي جي زندگيءَ جي بقا اِن ۾ آهي تہ سنڌ جو وجود سلامت هجي
سنڌي لينگويج اٿارٽي جي سيڪريٽري، ناماري شاعر ۽ نقاد تاج جويي جو انٽرويو- اياز جاني

پروفائيل ٢٧
قبول ابڙو : جيڪو ادبي حيثيت جي نماءُ کي ڪُفر سمجهي ٿو- ممتاز عباسي

هڪ ڪهاڻيڪار ٣١
پيٽر بخسل
● هڪ شخص جنهن وڏيڪ ڪُجهہ بہ ڄاڻڻ نٿي چاهيو-
سنڌيڪار: شاهہ محمد پيرزادو
● آمريڪا جو ڪو وجود ڪونهي-
سنڌيڪار: عبيد ڪٽپر

ڪهاڻيون ٣٨
● گُس بتي- ڪيهر شوڪت
● نصيحت بر ديوار- منظور ڪوهيار
● اڏ جيئري ضمير جو وارث- بانو محبوب

ناول ٤٥
وائيٽ اِن، بليڪ آئوٽ- (پهريون حصو)
طارق قريشي

قبول ابڙو: جيڪو پنهنجي ادبي ۽ شخصي حيثيت جي نماءُ کي ڪُفر سمجهي ٿو

مئنيجنگ ايڊيٽر
آٿم ناٿن شاهي

چيف ايڊيٽر
ممتاز عباسي

ايڊيٽر
اياز جاني

سات- سهڪار
ڊاڪٽر عشرت رضا
منظور ڪوهيار
سميع بلوچ
هادي ڀٽ
علي حسن چانڊيو

ڪمرشل مئنيجر
غوث پيرزادو
بزنس ايڪزيڪيوٽو
علي
اظهر ڀانبڙ
امان الله سومرو

ڪمپيوٽر ڊزائنر
ممتاز ڌاصخيلي
امر ميراڻي

آفيس ايڊريس
آفيس نمبر 25، چوٿين منزل،
رحمان ڪورٽ پلازه ڪوارٽرس
ايم اي جناح روڊ ڪراچي- 74400
فون: 7779041

پرنٽر ۽ پبلشر
اڪيڊمي آف رائيٽرس
طرفان مصور پرنٽنگ پريس
ڪراچي سنڌ مان ڇپائي گلشن اقبال
ڪراچي مان پڌرو ڪيو

قيمت 20 رپيا

پاران ايم ايچ پنهور انسٽيٽيوٽ آف سنڌ اسٽڊيز، ڄامشورو.
Digitized by M. H. Panhwar Institute of Sindh Studies, Jamshoro.

آنڌرا پرديش جو انقلابي راڳي ۽ شاعر غدر ايا بہ سرڪاري بندوق جي نشاني تي آهي.

٥٠
ايپاس
● صديءَ جو اهم شاعر؛ اُستاد بخاري- **عبدالغفار تبسم**

٥٥
تبصرو
وڏا وڻ وٽڪار جا - **شمشير الحيدري**
A Study of Stone carved graves. **منظور ڪوهيار**
● سرسَ آهي سونهن ۾- **امتياز ابڙو**

٦١
شاعري
نيلسن منڊيلا، پيبلو نيرودا، ناڪو نوري شيميزو، اسد مگٹهار، بخشڻ مهراڻوي، حبيب ساجد، فرزانہ سنڌو، پُشپا ولڀ، ارشاد لغاري، علي حسن چانڊيو، مصطفيٰ نانگراج، رمضان نول، راجن منگريو، غلام نبي گل، اقبال رند، اظهر ٻانيڻ، حميد آس ٻبر، عادل عباسي، معصوم بخاري، رخسانہ پريت، مسيحا بلوچ، سعيد سومرو، حبدار سولنگي، بيدل مسرور، سيد سراج، امر اقبال، صغير ساحل، اختر درگاهي، سرتاج جاگيراڻي ۽ ابرار ابڙو.

٥٩
تنقيدي خط
ڊاڪٽر سريش هوتچنداڻي، مشتاق ڀرڳڙي، ذوالفقار ٽالپر، سارنگ مرڪنڊ، ممتاز صحرائي ۽ ستار سروهي.

٦٨
آخري صفحو
انڌو تي پسيج، مشاهدو محبوب جو- **ڊاڪٽر عشرت رضا**

اڄ جو نظم

شوڪت نوناري

بي خيالي ايتري ناهي چڱي

بي خيالي ايتري ناهي چڱي،
زندگي ڪا ڳهرَج ٿي توڪان ڪري،
زندگيءَ ڪي ٿهڪَ ڏي ڪي ٿورڙا،
جيڪي دل جون تلخيون لاهي ڇڏين،
پيار جي دُنيا نئين ناهي ڇڏين.

ڏيانَ تنهنجو تو الئہ ڪاٿي رهي،
ڳالهہ ٿي توڪان ڪندي وسري وڃي،
ڪهڙي دُنيا ۾ وِچايل ٿي رهين!
"سمنڊ هوندي پيي اُڃايل ٿي رهين"
سوالَ منهنجي ڪي بہ ٿي آڌ مان ڪٽين،
ڳالهہ پنهنجي پيي نہ ٿي پُوري ڪرين،
ويٺي ويٺي خيالَ تا تبديل ٿين،
مِنٽ ۾ موضوعَ تا مَٽجي وڃن،
۽ وري پو فونَ تا ڪٽجي وڃن.
•
ذهنَ تنهنجو تو اَلئہ ڪاٿي رهي!
تنهنجي لفظن ۾ ڪڏهن ميٺاج آ،
مُرڪ مٺڙي ايئن جئين مصريءَ ڳڙي،
پر ڪڏَهن لڙڪن جي موتين جي لڙي،
تنهنجي اکڙين منجهہ ٿي ظاهر ٿئي،
لفظَ مٺڙا، زهرُ تا ڄڻ ٿي وڃن،
پيرَ هَلندي هڪدم رُڪجي وڃن،
سوچ ۾ ڏانوڻ تَا ڄڻُ پئجي وڃن.

ٿي ڪڏهن پنهنجن ڪان پيي پنهنجي لڳين،
۽ ڪڏهن ڪنهن "ڳوٺ" جيان آهنجي لڳين،
روزُ خوابن سانُ ٿي مِلندي وتين،
پنهنجي مُنهن سان پاڻ ٿي ڪِلندي وتين،
پاڻ ٿي چئہ؛ پو "چري" ٿين چونہ تون!
دَرَ جي ڳهنٽيءَ تي ڪَٿين ٿي فون تون،
ڪوڙ ڳالَهيون بي سبب ٿي تون ڪرين،
واقعي! يا ظاهري ٿي تون ڪرين،
شاعرن سان شاعري ٿي تون ڪرين.
•
هَر اکر ۾ روحَ آ تنهنجي ڪري،
هر اکرَ مُنهنجو تو هِي توکي چوي؛
وارَ چوڙي هَٿ ۾ پڪڙي ڦٽي،
ڳاڙهڙو مَسَاڳُ چپڙن ۾ هَٽي،
ٿورڙي چپڙن ۾ چانڊوڪي ڪٽي،
مُرڪَ اهڙي مُرڪ تون او مُرڪٽي!
چنڊ تارن کي چوي پاٺهي وڃي:
"بي خيالي ايتري ناهي چڱي!"

عزيز ڪتاب گهر
بغراج روڊ سکر

پگهارداري واري رهبريءَ کان پناهه گهرون ٿا

هُن چيو:
مون تماشو بڻجڻ چاهيو
۽ تماشو بہ نہ بڻجي سگهيس،
خيال آيس:
تماشائي ٿي ڏسان
۽ هو ايذائيندڙ عذاب بہ نہ پوڳي سگهيو،
وري سوچيائين:
خاموش ٿي ڏسان،
موٽ ۾ جواب مليس:
خاموشي موت جي علامت آهي،
آخر
هن One man army ٿي جنگ ڪرڻ شروع ڪئي،
تہ ڪيس بي دردئ وچان قتل ڪيو ويو.

هن مُرده سماج ۾ نہ اسين تماشو ٿي ٿا سگهون ۽ نہ تماشائي- ۽ جڏهن اصول ۽ سچ جي جنگ جهيڙڻ لاءِ ڪو ماڻهو تيار ٿئي ٿو تہ، انيڪ قسمن جي الزامن•هيٺ جسمن کي پرزا پرزا ڪري موت حوالي ڪيو وڃي ٿو- ۽ پنهنجي بي وسيءَ واري اذيت ناڪ حالتن تي افسوس ٿيڻ لڳي ٿو تہ، نہ اسين جي ٿا سگهون، نہ وري ڪنهن کي جيئاري ٿا سگهون.

فطرت ۾ انسان هڪ ٻئي کان محبتن جو طلبگار آهي. امن ۽ سچائيءَ جي پيچرن جو پيروڪار آهي. جن رستن تي زندگيءَ جي قدرن جي بقا ۽ ان جو جتن آهي. اسين حَسين انهيءَ شيءِ کي چئون ٿا جنهن مان فطرت جي تازگي ۽ محبت جي خوشبوءِ جو اڇوتو احساس ۽ رنگين جذبن جي ڦهلاءَ جون چانڊوڪيون پکڙجن ٿيون.

زندگي هارمونيم جي مڌر سُرن جي سُرور بخشيندڙ سوز Melody جو وهڪرو آهي. انسان جي فطرت ۾ بہ Melody آهي، جيڪا زندگيءَ سان لاڳاپيل هڙني ننڍين وڏين شين جي جسم ۽ مفهوم کي ويجهڙائپ واري تعلق سان ڏسي، محسوس ڪري ۽ سيني احساسن جي ڪيفيتن کي چاڻي ٿي.

وحشت، درندگي ۽ اذيت پرستي انسان جي فطرت نہ آهي. اُها مادي زندگيءَ جي حاصلاتن جي ناڪامين جي پيداوار آهي، جنهن ۾ انسان پنهنجي اصليت ۽ روحانيت وارين منزلن کان ڀٽڪي وڃي ٿو، ۽ اُهي شيون هڪ ماڻهوءَ کان ٻئي ماڻهوءَ تائين سفر ڪنديون وڌنديون رهن ٿيون، جنهن ڪري سماج ۾ محبت ۽ دوستيءَ جي ناتي وارا سمورا رستا تباهہ ٿيندا رهن ٿا.

دنيا ۾ اهڙو بہ تہ سماج آهي جتي امن، سچائي، محبت ۽ انسانيت جي هُجڻ جو احساس ٿئي ٿو. انهيءَ سماجي سسٽم کي هلائيندڙ فرشتا تہ ڪونہ آهن، اُهي بہ تہ اسان جهڙا ئي انسان آهن، پر جڏهن ڪنهن خطي يا رياست جي سماجي ڍانچي اندر، انهيءَ ڍانچي جي حفاظت ڪندڙ ۽ هلائيندڙ اخلاقي، سماجي ۽ سياسي طرح جڏهن ڪري ۽ ڊهي ٿا پون تڏهن اهو سماج بي حيائي ۽ زوال جا رستا پڪڙي تيزيءَ سان تباهيءَ ڏانهن ڊوڙي ٿو.

اڄ اسان جي سماجي ٻيهڪ انهيءَ سطح تي وڃي بيٺي آهي جنهن تي هڪ باشعور ۽ انسان دوست ماڻهو جڏهن نظر ڏري ٿو تہ، سندس اکين ۾ ڪوڙ عذاب ڏيندڙ منظر جهڄهہ واري رُڪجي وڃن ٿا ۽ اُهي معصوم نظرن سان ڀريل نيڻ اذيتن ۽ پوڳنائن جي بي شمار ڪردارن سان ڀرجي وڃن ٿا- تڏهن اسان جو شعور، اسان جو وجود اذيتن جي شهرن جي نالن سان منسوب ٿيو وڃن ۽ پوءِ اسان کي هر ماڻهوءَ جي اک ۾ قاتل ۽ مقتول جون ڀيانڪ تصويرون نظر اچڻ لڳن ٿيون. خوف، مايوسي، بي چيني، اجنبيت، اڪيلائپ، دهشت ۽ وحشت جا صاف ڪردار سامهون اچي ڊيڄارڻ لڳن ٿا. اُنهن نابالغ نيڻن جي نظرن آڏو انساني خون وهندي محسوس ٿئي ٿو. هر زنده ماڻهو جو جسم ٽڪرن ٽڪرن ۾ ورهايل هجڻ جو ڏيکاءُ ڏئي ٿو، پر اکيون مسلسل بند نٿيون ٿي سگهن، هٿ مسلسل ٻڌل نٿا رهي سگهن، گردن لڳاتار جُهڪيل نٿو رهي سگهي، ماڻهو پوئين پير سفر ڪري ماڳ تائين نٿو پهچي سگهي، قومي غيرت هميشہ سُتل ڪونہ ٿي رهي سگهي-۽ جيڪڏهن اِهي سڀئي شيون ڪنهن رياست جي سماجي ڍانچي جي مکيہ ڪردارن ۾ هُجن ٿيون تہ، پوءِ انهيءَ رياست جي انهن ماڻهن کي غلام لفظ چَورائڻ کان ڪڏهن بہ شرمساري ۽ پنهنجي بزدليءَ وچان ڪنڌ جهڪائڻ کان ڪيٻائڻ نہ گهرجي. پنهنجي نڪ کي پنهنجي ئي پيٽ هيٺان محسوس ڪن ۽ غلاميءَ جي لذت ۽ ذلت بہ محسوس ڪن تہ، غلامي ڪيتري خوبصورت ۽ ڪيڏي بدصورت آهي.

مغرب جا ڪجهہ ملڪ اهڙا بہ آهن جتي ڪوئي ڪتو هڪ ويلو ٻڪ کائي ٿو تہ ۽ انهيءَ ٻکيي جانور جي اوناڙ جيڪڏهن عدالتن جي دروازن تي پهچي ٿي وڃي تہ، انهيءَ ڪتي جي مالڪ کي قانون قيد موڪلي ٿو ڇڏي، پر هيءُ کهڙو انسان دشمن سماج آهي جو هڪ ئي گهر جا ڏهہ ڀاتي قتل ٿي وڃن ٿا ۽ قاتلن جي چاڻ هوندي ٻي، انصاف عدالتن جي ڪمرن جي ديوارن سان ٽڪرائجي پنهنجي موت مري وڃي ٿو. يقينن هي سماج اسان کان خودڪشي ڪرائيندڙ سماج آهي. اسان جي محبتن، دوستين ۽ هڙني مهذب ۽ پوتر رشتن جي خودڪشي ڪرائيندڙ سماج آهي، جنهن ۾ زنده

رهڻ لاءِ زندگيءَ جون سموريون خوبصورتيون ۽ عظيم رشتن جون بي سبب قربانيون ڏيئيون پون ٿيون. غريب بي وسيءَ ۽ ذِلت جي زندگيءَ جي زنجيرن مان ناڪام چوٽڪارن جون ڪيتريون ئي ڏڪوئيندڙ صدائون آلاپي ٿو، پر سندس اُهي صدائون ۽ آوازن جا قافلا، انسانن جي وسندين ۽ آبادين کان تيزيءَ سان ڪراس ڪندا بيابانن ۽ صحرائن ۾ پڙلاءَ پکيڙڻ جا عادي ٿي پيا آهن. جنهن ڪري معاشي غربت جي بيماريءَ ۾ جڪڙيل ماڻهن جي معنيٰ خيز سوالن جا جواب ملڻ به ڏکيا ۽ ناممڪن ٿي پيا آهن. باشعور نوجوان طبقو قابليت ۽ شعور جا سرٽيفڪيٽ کڻيون گس ۽ شاهراهون لتاڙيندو ٿڪجي ۽ ٽٽي پيو آهي، پر پوءِ پي هِن نوجوان ۾ اُها سگهه آهي جنهن ۾ جيئڻ جي تمنا اڃا زنده آهي.

ڪڏهن اسان سوچيو آهي ته هي نوجوان طبقو هيروئن جو عادي ڇو ٿو ٿئي؟ پنهنجيءَ خوبصورت جوانيءَ جي مُرڪن ۾ بي حسيءَ جا خنجر ڇو ٿو هڻي؟ مايوسيءَ ۽ ناڪاميءَ جي عيوض خودڪشيءَ جو روڳ ڇو ٿو پائي؟ ڳوٺ جي نااهل اگوئي ڇاپ قسم جي وڏيرن، لڪر قسم جي سنڌي بيوروڪريٽ ۽ ڊاڙيل قسم جي سياستدانن جي درن تي ايلاز ۽ منٿن جا آواز ٿي، ڇو ٿو گونجي؟ ڏينهن ۽ ڏکهين راتين جا ڏڪوئيندڙ انتظار ڇو ٿو ڪري؟ ۽ پنهنجي معصوم خواهشن جي ساڀيا لاءِ جوانيءَ جي حسين گهڙين کي آلودگيءَ جي گندي ماحول ۾ ڇو ٿو تڙپائي؟- انهن سمورين حالتن ۽ انهن سمورن ماڻهن جي ڪرب جا جوابدار ڪير آهن؟ اُهي هن ئي اسٽيٽ جا مالڪ آهن جن جون پنهنجن پنهنجن حلقن ۾ Mini States ۽ اذيتن جا Sub jail جڙيل آهن، جتي زندگين تي جانورن جي پڙين جيان واڪ لڳن ٿا ۽ انسانن جُون قيمتون ڪٿي ڪاروبار ڪيو وڃي ٿو ۽ انهن معصوم انسانن کان فطري زندگي کسي وڃي ٿي، انهن کي فطرت جي آزاديءَ کان، فطرت جي اَمُلهه خوبصورت رنگن کان، زندگي جي فطري جُنون ۽ جلال کان، وڇوڙي ۽ وصال کان، عاشق ۽ معشوق وارن نخرن کان، پيار ۽ حُسن کان، آزاد پنڇين جي ٻولين کان محروم رکيو وڃي ٿو. جڏهن ته هن ڌرتيءَ جو هر ماڻهو پنهنجن اڳواڻن کي، پنهنجي ڌرتيءَ سان محبت ڪندڙن ماڻهن جي اصلي شڪل ۾ ڏسڻ چاهي ٿو ۽ انساني قدرن جي بنياد تي ڏسي هلڻ چاهي ٿو. نه ڪنهن آڳرين جي اشارن تي ناچ ڪندڙ پولي يا ڪنهن وحشيءَ جانور جي روپ ۾.

سنڌي ماڻهو پنهنجا جذبا، پنهنجو خُون، پنهنجي گڏيل آوازن جي طاقتن جي گونجار کي ڪڏهن به، ڪنهن به اڳواڻ کان غلاميءَ جي روپ ۾، ڪنهن آقا کان اسلام آباد جي بينڪن مان ڪيش ڪرائڻ نٿو چاهي. سنڌي ماڻهو، جنهن کي بي وقوف، ناچو، نڪمو، واڙو، چٽ، جاهل ۽ بزدل چيو وڃي ٿو پر اهو اِها اجازت ڪڏهن به نٿو ڏئي ته، اسان جي ڌرتيءَ جي همدرد سڏائيندڙ رهبرن پاران، آزاديءَ جا امام سڏائيندڙن جي گريبانن ۾، شعور ۽ ڏاهپ جي بلندين ۾، سچائي ۽ سادگيءَ جي دريائن جي تيز وهڪرن ۾ دلاليءَ ۽ منافقيءَ جي ڏپ- گاڏڙ ڪلرانو پاڻي لاٿو وڃي.

هتي ڪنهن صحافيءَ جو گلو گهٽي، گردن ۾ ڇهري تي بندوقن جا بٽ هڻي ڪيس مرٽينگ ڪري سگهجي ٿو، دشمن-کي آقا جي حيثيت ۾ سِر جهڪائي سلامي ڪري سگهجي ٿي، چاڪاڻ ته هي آزاد ۽ باشعور قومن جي اڳواڻن جي سياڻپ جو فارمولو آهي. ها اسان جو وجود مٽيءَ جو ضرور آهي، پر اسان جو مقصد، اسان جون محبتون، اسان جي سوچ ۽ آدرشن جي دنيا هرگز مٽي، دز ۽ ڌوڙ ڪونه آهي. اڄ سنڌ جو وجود تمام گهڻن نه ڇُٽندڙ زخمن سان چڪنا چور آهي. انهن زخمن کان هن رياست جا حاڪم ۽ پنهنجي وجود کان بي خبر اسان جا گوريلا به نا آشنا ڪونه آهن. سنڌي ماڻهو ڇڻ ڪنهن چوري ٻار جيان ڳوڙها ڳاڙيندو، بي خبريءَ واري سانت ۽ ماٺار جي جمود ۾ رڪندو، اڪيلائي ۽ مايوسيءَ واري گهٽ ۾ بيگانو بڻيو ڦرندو ٿو وتي.

اڄ سنڌ کي اُهي مطلبي خادم هرگز ڪونه ٿا گهرجن جن جي فطرت، جَن جي مزاج جي منظر ۽ پس منظر ۾ غلاميءَ جا ٽلها ناچ ڪرائيندڙ جذباتي ۽ عارضي نعرا نظر اچن ٿا، جيڪي سنڌ جي مفادن جي بنياد تي ڪي اڳهه وصول ڪندي، سنڌ دشمن قوتن جي قدمن ۾ فٽ بال وارو ڪردار ادا ڪندا رهن ٿا ۽ هر نئين ڪارنر تي، هر نئين رنگ ۾ چهرا مٽائيندا، رهزنيءَ جي ٽئڪس وصول ڪندا رهن ٿا.

سنڌ جو وجود صوفيت، انسانيت، امن ۽ شانتي ۽ عزت- نفس جي بقا جا ترانا ڳائي ٿو. هيءَ سرزمين جنهن جي فطرت ۾ روحانيت جي گهلندڙ هوائن جا قافلا آهن اها ڌرتي، منافقي، ٺيڪيداري ۽ پگهارداري واري رهبريءَ جي فريبي ڪردارن کان پناهه گهري ٿي.

آدمشماريءَ جي ملتوي ٿيڻ تي:

عوام جي شعوري بيداريءَ وارو عمل ملتوي ٿيڻ نه گهرجي

تحرڪ تبديليءَ جو بنياد آهي ۽ تبديلي هڪ فطري عمل آهي. ڪابه قوم جڏهن خارجي حالتن کي، پنهنجي حقن، مفادن ۽ پنهنجي وجود جي خلاف ويندي محسوس ڪندي آهي، تڏهن اُتان کان هڪ بيچينيءَ واري صورتحال جنم وٺندي آهي- اُنهيءَ بيچينيءَ کان غصو ۽ غصي کان اجتماعي غيرت جاڳي پوندي آهي، جنهن مان آگ جا شعلا پڙڪي اُٿندا آهن ۽ ضرور اها آڳ ڪنهن تبديليءَ جو اهڃاڻ بڻجي پوندي آهي، جيڪا سماجي، جاگرافي ۽ اقتصادي بيهڪ جي بقا لاءِ اٿر هوندي آهي.

اڄ سنڌ جي صورتحال ڪجهه انهيءَ موڙ تي بيٺل نظر اچي ٿي، جتان هڪ هلندڙ ڏکهي ماٺار مان ڪنهن تبديليءَ جي ڇٽنگ به ڪر ڪئي اُرس پيڄڻ چاهي ٿي. اڳ ۾ جڏهن ٻنهي صوبن جي آدمشماريءَ سان گڏ سنڌ صوبي جا انگ اکر رياست جي اعليٰ اختيارين وٽ پڪا هئا تڏهن ڪين شايد لاعلمي جي نشن جا خُمار چڙهي ويا هئا ۽ پوري ملڪ جي آدمشماري سان گڏ سنڌ جي انگن اکرن کي به رد ڪيو ويو هو- ۽ اُنهن اعليٰ اختيارين کي اُهو سمورو عمل پنهنجن مفادن جي خلاف محسوس ٿيو هو، تنهن ڪري اهو سمورو انگن اکرن وارو رڪارڊ تيليءَ جي گهڪي جو شڪار ٿي ويو هو.

هڪ فرد يا قومن ۾ به ظلم ۽ ناانصافي جي برداشت جون به ڪي حدون ٿين ٿيون. درياهه جڏهن ڪنارن تائين پرجي ويندو آهي ۽ پاڻي هَن جي وٽ کان وڌي ويندو آهي تڏهن اهو اٿلي آسپاس جي زمين کي پنهنجي گهيري ۾ آڻي ڇڏيندو آهي ۽ اُهو هڪ فطري عمل آهي جنهن کي ڪابه مخالف قوت ڪمزور نٿي بڻائي سگهي. اهو ڀلي ڪوئي ڪمزور فرد هجي يا ڪمزور قوم، اُن مان فطري طاقت جيڪڏهن بغاوت جو روپ وٺندي آهي ته يقينن تبديلي اُن جو مقدر بڻجي ويندي آهي. هينئر آدمشماريءَ جو چوپول پيدا ڪري، هٿرادو طريقن سان اُن کي ڪجهه وقت لاءِ ملتوي ڪيو ويو آهي، پر ڪنهن به ريت سنڌ جي سياسي، ادبي، سماجي ۽ مڙني سجاڳ ڌرين کي آدمشماريءَ وارو تحرڪ ملتوي نه ڪرڻ گهرجي. عوام ۾ سجاڳي پيدا ڪرڻ، اُنهن ۾ هڪ فرد جي حيثيت، اُن جي ملڪي شهريت ۽ شناخت جو شعور بيدار ڪرڻ سنڌ جي آدمشماري جي پهرين مرحلي جي طور تي نيائڻ گهرجي.

اسان جي وڏيڪ گذارش آهي ته سنڌ جي گهڻ گهرين سياسي تنظيمن سميت سنڌي ادبي سنگت، سنڌ گريجوئيٽس ايسوسيئيشن، گريجوئيٽ آف پاڪستان کي به پنهنجو قومي ڪردار ادا ڪرڻ گهرجي. سياڻي جي احتجاج يا پيچتاءَ کان وڌيڪ بهتر آهي ته آدمشماريءَ واري عمل ۾ پوري وابستگيءَ سان شريڪ ٿجي ۽ اُن کي قومي ڪاج وانگر نيائجي- اِها وقت جي تقاضا به آهي.

چيف ايڊيٽر

سنڌيون ڪامڻ خبرون

جامي چانڊئي جي سنڌي ادبي بورڊ مان استيعفا:

نئين سوچ جي مرڪن سان آجيان ٿيڻ گهرجي

سنڌ جي سماج بابت، ساڃاهه وند ڪيترن سالن کان پنهنجي ڳڻتيءَ جو اظهار ڪندي چوندا رهيا آهن تہ، سنڌ جو سماج تنزل ڏانهن وڃي رهيو آهي، فرد اجتماعيت کان ڪٽجي رهيو آهي. خطري جو اهو سائرن اسان جي سماعتن کي ڪنهن هڪ لمحي لاءِ متاثر ضرور ڪري ٿو، پر ٻئي لمحي اسان کي تنزل جي ذهڻ ۾ لهڻ واري ڪيفيت جو احساس نٿو رهي- ۽ اسان معمول کان وڌيڪ پنهنجي ذات جي تعمير جي نصب العين ۾ گم ٿي وڃون ٿا. اِها صورتحال خبر ناهي تہ، سنڌ جي ڪيترن نسلن کي پنهنجي پٿرن جهڙي بي حسيءَ سان سنگسار ڪندي رهندي.

سنڌ جي مڙني ادارن سميت سنڌي ادبي بورڊ جي بي عمليءَ جو گونگو پاڻي بہ سماج کي ٻوڙيندو رهيو آهي ۽ سماج جا متحرڪ ۽ باشعور فرد "ادارا بچايو" جي نعري جي تتل روڊ تي پير ساڙيندا رهيا آهن- جنهن جي نتيجي ۾ جيڪڏهن سرڪار جي مٽي ۾ جُونءِ سُري ٿي تہ ڪا نہ ڪا ننڍي وڏي تبديلي عمل ۾ اچي ٿي- ۽ وري وڏي عرصي لاءِ ادارن کي بچايو واري جدوجهد پس منظر ۾ هلي وڃي ٿي- اصل ۾ مسئلو اهو بہ آهي تہ اسان ادارن جي اندر پلجندڙ بي عملي، سستي ۽ نااهليت تي لاڳيتو نظر نٿا رکون ۽ گڏوگڏ محدود ۽ انفرادي سطح جي مطالبن: "هَن کي لاهيو ۽ هِن کي رکو" بہ ادارن جي وجود لاءِ قبر کوٽي آهي.

جامي چانڊيو سنڌ جو لائق، فهميدو ۽ مستقل مزاج اديب ۽ سوچڻهار آهي ۽ ادبي حلقن ۾ غير متنازع هجڻ، سندس اضافي قابليت ۽ خوبصورتي آهي- ان جو جيڪڏهن سنڌي ادبي بورڊ جي، رڻ ۾ رليل ڪتابن جي مفاد ۾ تحفظ ڪيو وڃي ها تہ، يقين سنڌ جي نئين نسل جي اعتماد ۽ اجتماعي سوچ ۽ عمل جي پرورش ٿئي ها- پر ان جو احساس بورڊ جي وڻ ويڙهيءَ جهڙي يونين کي ڪير ڏياري! اها ڳالهہ ڪين ڪير سمجهائي تہ روز اچڻ ۽ وڃڻ تہ اداري جو ڊسيپلين آهي- هو تہ هڪ اهڙي اداري جا ملازم آهن جن جو تحرڪ ۽ عمل سندن جذبي سان لاڳاپيل آهي.

جيتوڻيڪ بورڊ جي پيراسائيٽ يونين ۽ ان کي پنهنجن مفادن پٺاندر هڻن تي ڪٽي هلندڙ ادبين جي منفي عمل جي نتيجي ۾ جامي چانڊئي استيعفا ڏني آهي، پر بورڊ جي گورنرس باڊيءَ کي پنهنجي عمل ۽ فيصلن ۾ خود مختار رهندي، جامي چانڊئي جي استيعفا کي نہ مڃيندي، سندس مرڪن سان واپسيءَ جو بندوبست ڪرڻ گهرجي. ممڪن آهي تہ اهڙي عمل سان ڪجهہ ادبين ۽ ملازمن جي آنا کي ڇيهو رسي، پر انهن کي بہ پنهنجي تسلسل ۾ سرجندڙ نئين سوچ جي آجيان ڪرڻ گهرجي.

ان موقعي تي سنڌي لينگويج اٿارٽيءَ ۾، نئين نسل جي نمائندي اديب تاج جويي جي سيڪريٽري مقرر ٿيڻ تي خوشيءَ جو اظهار ڪجي ٿو. حقيقت ۾ اهوئي مثبت عمل آهي ۽ اها ئي اڄ جي تقاضا آهي تہ لرزندڙ هٿ، مظبوط هٿن کي هٿ ڏئي اڳتي آڻين. ان تقاضا کي جيترو خوبصورتيءَ سان نڀائبو اوترو سنڌ جو مستقبل محفوظ ٿيندو.

هاڻي حليم بروهي جي راز افشاني تي حيرت نٿي ٿئي

حيدرآباد جي هڪ سهڻي سيتي اخبار جو "ڪکر ۾ ڪڙو هڻڻ" روز جو معمول بڻجي چڪو آهي. ڪانو کي لڙ ۾ مزي واري ڪردار کي، اخبار جا ڏٺي سڳورا پروفيشنلزم جي ترڪٽي ڪيپسول وانگر ڳهي وڃڻ تي زور ڏين ٿا. وٽن سياسي نعرو آهي "جمهوريت" جو، جنهن ذريعي هڪ تہ هو انساني حقن جي لتاڙ جي خلاف رڻ ۾ ٻانگ ضرور ڏين ٿا، پر اظهار جي آزاديءَ جو فائدو وٺندي، جنهن جو اچين ٿو، پٽڪو لاهڻ ۾ دير ئي نٿا ڪن. ٻہ چار وٽن ٺهيا لُڪيا بندوقچي نشانو ٺاهيون ويٺا آهن. ٻلي مٿن ڪنهن ترِ جيترو بہ بار نہ رکيو هجي، پر هو "خالص ڪاروباريت" جي ڪري اهڙا تہ ڦتاڪا ٿا ڇڏن جو ڏيارين جي عيد ياد اچي ٿي وڃي. اخبار ڏٺين کي ڇاهي، انهن جون تہ تجوڙين جي چاٻين رکڻ لاءِ تجوڙيون پيون ٺهن. خوار تہ ڪالم نگار ۽ اديب ٿين ٿا.

اها حقيقت آهي تہ سنڌ جي تنزل پذير معاشري ۾ کي اهڙا آدرشي فرد موجود هجن ٿا جن ڏانهن آگر جي رائيفل بہ سڌي نٿي ڪري سگهجي. هڪ تہ انهن شخصيتن جو احترام بہ لازم آهي جيڪي وارن ۾ چاندي پوڻ تائين پنهنجين چيل ڳالهين جو حق محفوظ رکن ٿا، جنهن جي نتيجي ۾ انهن جو ڪردار پوءِ مبهم بہ نٿو رهي. اهڙي صورت ۾ حليم بروهي جي راز افشاني بہ انهن جو ڪجهہ بگاڙي نٿي سگهي. ڪير چوندو تہ، "محمد ابراهيم جويو، ڊاڪٽر الانا، عبدالڪريم بلوچ ۽ ڊاڪٽر نبي بخش بلوچ سنڌي قوم لاءِ هاڃيڪار رهيا آهن." تنقيد کان بالاتر تہ ڪوبہ ڪونهي گهٽ وڌايون هر فرد ۾ ٿين ٿيون پر پنهنجي ذاتي رنجشن، محرومين ۽ پنهنجي نقطئہ نظر جي بنياد تي ڪنهن جي ڪردارڪشي ڪنهن کي بہ نٿي ڄڃائي. رهيو سوال ديانتداريءَ جو تہ اڄوڪي سرمائي پسند معاشري انساني آدرشن، خوابن ۽ اعليٰ قدرن جا ڏاڻا ڪڍي ڇڏيا آهن. هر ڪو پنهنجي پيٽ ۾ پورو آهي. اهڙي صورت ۾ ديانتداريءَ جو تاج ڪير بہ پنهنجي مٿي تي رکي نٿو سگهي ۽ ٻيي جي ٻولا دوران ڪنهن فرد کان ڪا ڪوتاهي نہ ٿئي، شينهن ۽ ٻڪريءَ کي پنهنجي ٻڪ ۾ پاڻي پياري، ايئن ممڪن ڪونهي.

اهو سمورو وهنوار ڪو اچرج جهڙو بہ ڪونهي. اها صورتحال هر ان ملڪ جي آهي جتي ثقافتي، ادبي، علمي، سماجي ۽ انتظامي ادارا بدعنواني جي ور چڙهيل آهن. اسان وٽ تہ سون تي سهاڳو دفاعي ادارن جو حال بہ حيات جي ٻارن جهڙو ئي آهي. مٿان وري انصاف ڀريو احتساب بہ ديواني جو خواب آهي. اهڙي صورتحال ۾ ڪنهن هڪ فرد يا ڪجهہ فردن، ۽ خاص ڪري پنهنجي طبيعت سان ٺهڪي نہ ايندڙن مٿان آگر کڻڻ ڪهڙي دانائي يا سچائيءَ جو مظاهرو آهي.

سچائي وڏيري جي هٽ تي ويڙهيل هنتر تہ ناهي، جنهنکي پنهنجي مرضي تي، فرض ڪيل مجرم جي اگهاڙي پٺيءَ تي وهائي ڪيجي ۽ اڳواٽ طئي ڪيل نيتجو حاصل ڪجي. سچائي تہ مرڪ آهي، مرهم آهي جيڪا ڪليل ڦٽن تي بہ ڪڙيون ٻڌي ڇڏيندي آهي. سچائي تہ شانتي نڪيتن آهي جتي لهجن ۽ روين جي ٻاجهہ ۾ فرد ڪنهن نصيحت ڪانسواءِ پاٺمرادو لوهہ مان پارس ٿي وڃي ٿو- پر شايد سچائي جو ٻيو روپ بہ آهي، جيڪو ڪنهن آمر وانگر سفاڪ آهي- ۽ شايد حليم بروهي بہ پنهنجي سفاڪ ۽ هڪ طرفي سچائيءَ جي اماس رات ۾ پنهنجي داخلي محرومين ۽ تشخص جي بحران جي عذاب کان ٻري ٻري اجهامي ۽ اجهامي وري ٻري رهيو آهي، ۽ ان آڳ جي لهس تہ انهن کي ضرورت ايندي جيڪي سندس همعصر آهن، جن جي ڪردار جي عظمت ۽ ڪائرتا کان هو آگاهہ بہ آهي، پر انسان جو تهذيبي شعور فرد کي مثبت ۽ اصلاحي رويي ۽ ڪردار جو پابند ڪري ٿو ۽ اهڙي ذميواري صحافت تي بہ لاڳو ٿئي ٿي.

ايڊيٽر

رئوف نظاماڻي

سنڌ دانشور ليگ

سنڌي اديبن جي حڪومت نوازي اڌ صدي پراڻي روايت جو ورجاءُ

هڪ ڊگهو عرصو سنڌ مان غائب رهڻ ڪانپوءِ مسلم ليگ سنڌ ۾ وري پنهنجن بنيادن کي مضبوط ڪري رهي آهي. سياسي ميدان سان گڏوگڏ ان عمل کي ٻين شعبن تائين به ڦهلائڻ جي ڪوشش ڪئي پيئي وڃي. ان سلسلي ۾ تازو "دانشور ليگ" جو قيام هڪ اهم قدم آهي. سنڌ ۾ خاص طور تي دانشورن وغيره سان رابطي جو ڪم اڳوڻي صحافي ۽ هاڻوڪي اطلاعات جي وزير مشاهد حسين کي ڏنو ويو آهي. ڪُجهه حلقن جو خيال آهي ته ان سلسلي ۾ مشاهد جي دلچسپي ان ڪري به وڌيڪ آهي جو هو سنڌ ۾، پنهنجي لاءِ هڪ حلقو ٺاهڻ چاهي ٿو، جنهن سان ڪيس پارٽيءَ ۾ پنهنجي حيثيت کي مضبوط ڪرڻ ۾ مدد ملندي. بهرحال ان قدم سان سنڌ ۾ دانشورن جي ڪردار متعلق هڪ بحث شروع ٿي ويو آهي. هتي سوال اهو ٿو پيدا ٿئي ته، ڇا ان تنظيم ۾ سنڌي دانشورن جو شامل ٿيڻ ڪو انوکو قدم آهي؟ ۽ ڇا اهو ڪو اهڙو قدم آهي، جنهن جو ماضيءَ ۾ ڪو مثال نه ٿو ملي؟ ماضيءَ تي نظر وجهڻ سان اهو پتو پوندو ته، ائين ناهي ۽ اسان کي اهڙا ڪيئي مثال ملندا، جڏهن سنڌي اديب ۽ دانشور ڪنهن نظرياتي وابستگيءَ کان قطعَ نظر حڪومتن سان شامل رهيا آهن ۽ انهن جي ڪرايل ميلن ملاڪڙن ۾ شريڪ ٿيندا رهيا آهن.

سنڌ ۾، ترقي پسند ادبي تحريڪ جي تنظيم سازي؛ سنڌي ادبي سنگت جي صورت ۾، پاڪستان ٺهڻ ڪانپوءِ ٿي آهي. اهو اهڙو وقت هو جڏهن انجمن ترقي پسند مصنفين عتاب هيٺ هُئي. اُن جي دفترن کي سِيل ڪيو ويو هو ۽ سيڪريٽري جنرل ۽ سرگرم ڪارڪن حڪومت جي تحويل ۾ هئا. اُن جو مُک سبب انجمن جو آمريڪا دشمن رويو ۽ حڪومت- وقت جي آمريڪا دوستي هُئي. اهڙي صورتحال ۾، سنگت لاءِ مُلڪي ۽ عالمي حالتن جي لحاظ کان، ڪو موقف اختيار ڪرڻ واقعي هڪ جوکم جو ڪم هو پر حيرت ان ڳالهه تي ٿئي ٿي ته، ان دور ۾ سنڌ پاڻ هڪ مخصوص صورتحال مان گذري رهي هئي- هڪ ته ڪراچيءَ کي سنڌ کان ڌار ڪيو ويو هو ۽ ٻيو ته ۱۹۵۴ع ۾ ون يونٽ مڙهي؛ ماڳئي سنڌ جي الڳ سڃاڻپ کي ئي ختم ڪيو ويو هو. پنجاهه جي ڏهاڪي ۾ ان صورتحال تي نه اجتماعي طور تي ۽ نه ئي انفرادي طور تي؛ سنڌي اديبن جو ڪو رد عمل سامهون اچي ٿو. تنظيم ٺهندي ئي ڪنهن موقف ۽ نظريي جي بنياد تي آهي ۽ اُن ۾ اُهي ئي ماڻهو گڏ ٿيندا آهن جيڪي ان نظريي سان سهمت هوندا آهن. ان ڪري ڇا اهو چئي سگهجي ٿو ته سنگت جي اُن وقت جي تنظيمي پروگرام ۾ اهڙو ڪوبه نڪتو شامل نه هو جيڪو اُن ۾ شامل سنڌي اديبن کي اُن وقت جي ٻرندڙ مسئلن تي، ڪو موقف اختيار ڪرڻ لاءِ پابند ڪري ها؟ سنگت جي منشور تي نظر وجهڻ سان خبر پوي ٿي ته، اُن ۾ عمومي طور تي ٻولي، ثقافت ۽ ادب جي ترقي ۽ ترويج جا نڪتا آهن، پر اُن ۾ ڪٿي به خاص طور تي سنڌ کي درپيش مسئلن جو ذڪر يا اوڻهن جي حل ڪرڻ جي گهر ڪيل ناهي- ايستائين ته، اُن ۾ اها گهُر به ڪيل ناهي ته سنڌيءَ کي پاڪستان جي قومي ٻولي بڻايو وڃي. اهڙي صورتحال ۾ اديبن جو، مسئلن جي حوالي سان ڪو موقف اختيار ڪرڻ، هڪ پري جي ڳالهه ٿِي ٿِي پئي. ان جو هڪ اهم سبب اهو به هو ته، ورهاڱي کان اڳ انجمن ترقي پسند مصنفين، جنهن جو هڪ واضح سامراج دشمن سياسي موقف هو، ۾ سنڌي اديبن جو ڪردار بس نالي ماتر ئي هو- ان جو اندازو ان ڳالهه مان لڳائي سگهجي ٿو ته ۱۹۳٦ع ۾ لکنؤ ۾ ٿيل انجمن جي ڪانفرنس ۾، هڪ شخص سنڌ جي نمائندگي ڪئي هُئي، اهو شخص ڪير هو، اُن جو نالو، پڪ سان سوڀو گيانچنداڻي به نه ٿو ٻڌائي سگهي. سندس چوڻ آهي ته، "منهنجو خيال آهي ته شايد اُهو محمد امين کوسو ئي هو جنهن لکنو ڪانفرنس ۾ سنڌي اديبن جي نمائندگي ڪئي هوندي، نه ته ٻيو شخص قادر بخش نظاماڻي ٿي سگهي ٿو"- ان ڪري سنڌي اديبن جي جوڳي سياسي تربيت نه ٿيڻ ڪري، خاص طور پنجاهه واري ڏهاڪي ۾، سندن لاءِ پنهنجي تنظيم وسيلي سياسي موقف اختيار ڪرڻ هڪ ڏکي ڳالهه هئي. بهرحال ان ڳالهه کي، سندن پوءِ انفرادي لحاظ کان مصلحت پسندي لاءِ جواز طور نه ٿو مڃي سگهجي. ان دور ۾ سنڌيءَ ۾، اياز قادري، شيخ اياز، جمال ابڙو ۽ آگرو وغيره جهڙا ليکڪ موجود هُئا جن سنڌيءَ ۾ اهڙو ادب تخليق ڪيو پئي جنهن جي سمت مقرر ٿيل هئي ۽ جنهن ۾ سماجي شعور جو عڪس هو، ان جي باوجود اُن وقت سنڌي اديبن مارشل لاءَ جي مخالفت ڇو نه ڪئي. ان مارشل لاءَ جا سياسي، سماجي ۽ معاشي مضمرات هُئا، جن پوري ملڪ کي متاثر ڪيو ٿي، پر اُن جي هڪ اهلڪار جي قدم سنڌي ٻوليءَ کي ناقابل تلافي نقصان رسايو، جڏهن سنڌ جي اسڪولن مان، اُن جي لازمي مضمون واري حيثيت کي ختم ڪيو ويو.

•

ايوب خان، جيئن ته هڪ ڊگهي عرصي تائين اقتدار ۾ رهڻ لاءِ رٿابندي ڪئي هُئي، ان ڪري سندس صلاحڪارن خاص طور تي الطاف گوهر ۽ قدرت الله شهاب وغيره پاران اها ڪوشش ڪئي ويئي ته، سندس حڪومت لاءِ ليکڪن ۽ دانشورن وغيره جي حمايت کي پڻ منظم ڪيو وڃي. ان سلسلي ۾ "رائٽرز گلڊ" جو بنياد وڌو ويو. پاڪستان ۾ ليکڪن کي حڪومت جي پاسي ڪرڻ جي اها پهرين باقاعدي ڪوشش هُئي. اهو اهڙو وقت هو جڏهن ترقي پسند ادبي تحريڪ وکرجي چُڪي هُئي. احمد نديم قاسمي، انجمن جي سيڪريٽري جنرل جي عُهدي تان استعيفيٰ ڏيئي توبهه تائب ٿي چڪو هو. جڏهن ته خاص طور تي اردو ادب ۾ وجوديت ۽ فراريت جي لاڙن ۾ تيزيءَ سان واڌارو ٿيڻ شروع ٿيو هو. اديبن ۽ ليکڪن لاءِ رهنمائي ڪندڙ ڪا قوت موجود نه هئي. شوڪت صديقي هڪ انٽرويو ۾ ٻڌائي ٿو ته، گلڊ جي باري ۾ موقف طئي ڪرڻ لاءِ ڪميونسٽ پارٽي جي

> **حاڪمن جي اها روايت رهي آهي ته، ڪين خوددار ۽ پنهنجي موقف سان وفادار رهندڙ ماڻهن کي جهڪائڻ ۾ لطف ايندو آهي باقي جيڪڏهن ڪو ماڻهو پاڻ ئي اچي سندن قدمن ۾ ڪرندو آهي ته، اهي، اُن ڏانهن اک کڻي به نه ڏسندا آهن.**

هڪ گڏجاڻي ٿي هئي جنهن ۾ شامل ٽن ماڻهن ۾ هو پاڻ ۽ امام علي نازش به شامل هئا. سندس چوائي اُن گڏجاڻيءَ ۾ اهو فيصلو ڪيو ويو ته، ترقي پسند اديبن کي گلڊ ۾ شامل ٿيڻ گهرجي نه ته ٻي صورت ۾ هو اڪيلا رهجي ويندا. جيڪڏهن واقعي پارٽيءَ جو اهو موقف هو ته، ان کي پارٽيءَ جي هڪ وڏي غلطي چئي سگهجي ٿو، جنهن سان مارشل لاءَ کي جڻ سندن، سڌي حمايت حاصل ٿي ويئي. اُن وقت سنڌيءَ جي وڏن اديبن مان، سوائي ايڪڙ ٻيڪڙ جي، ٻين جي پارٽيءَ سان باقاعدي وابستگي نه هئي، ان ڪري اهو نه ٿو چئي سگهجي ته، سندن لاءِ پارٽي لائين جي پوئواري ضروري هئي. ٻي ڳالهه ته ان دور ۾، گلڊ ۾ شامل ٿيڻ يا نه ٿيڻ متعلق سنگت به ڪو موقف اختيار نه ڪيو هو. ان وقت گلڊ ۾ شامل اديبن جي فهرست تي نظر وجهجي ٿي ته، اُن ۾ سنڌ جا اٽڪل سڀ ترقي پسند نالا نظر اچن ٿا.اهي ماڻهو گلڊ جي مختلف عهدن تي به رهيا ۽ انهن جي ڪتابن کي انعامن سان به نوازيو ويو. اهو نشو ايستائين هو جو اڄا تائين به گهڻا پُراڻا اديب پنهنجن اُن وقت جي ڪتابن لاءِ فخر سان لکندا آهن ته، اهو رائٽرز گلڊ جو انعام يافته آهي. بهرحال اها ڳالهه واضح آهي ته، ان دور ۾ سنڌي اديب وجودي لاڙن جو ايڏو گهڻو شڪار نه ٿيا آهن جيڏو اُن وقت اردو اديب هئا. هن دور ۾ تخليق ٿيندڙ ادب ۽ اديب جي عملي وابستگيءَ ۾ هڪ تضاد آهي. سنڌي ليکڪ جاگيرداريءَ جي ظلمن، قومي جبر، مذهبي ڪٽر پرستي، سماجي انصاف ۽ سنڌي ٻوليءَ سان امتيازي سلوڪ روا رکڻ خلاف پنهنجي قلم کي استعمال ڪيو آهي. پر هن مرحلي تي وٽس اهو واضح ناهي ته، رياست جي بيهڪ ۽ اُن ۾ شامل ڌرين جو، ان سڄي صورتحال کي پيدا ڪرڻ ۾ ڪهڙو ڪردار آهي ۽ ڪيس اُن ڏانهن ڪهڙي قسم جو رويو رکڻ گهرجي. منهنجي خيال ۾ ان جو مُکيه سبب اهو هو ته، انهن مسئلن لاءِ سنڌ ۾ ڪا سياسي تحريڪ موجود نه هئي. مختلف ترقي پسند ۽ قوم پرست جماعتن جو سنڌ ۾ ڪردار نهايت ئي محدود هو. هتي اها ڳالهه ثابت ٿئي ٿي ته، اديب پنهنجي ليکي ڪا سياسي تحريڪ پيدا نه ڪري سگهندا آهن، بلڪه هو اڳ موجود سياسي تحريڪ کان پاڻ اُتساهه وٺندا به آهن ۽ پنهنجين لکڻين وسيلي اُن کي اُتساهه ڏيندا به آهن. جيڪڏهن ائين نه هجي ها ته، سنڌي اديب سٺ جي ڏهاڪي ۾، پنهنجي ادب وسيلي هڪ وڏي تحريڪ کي جنم ڏيئي چڏين ها. ۴ مارچ ۱۹٦۷ع جديد سنڌ جي تاريخ ۾، سنڌي شاگردن يا سنڌي وچولي طبقي جو پهريون سياسي اظهار آهي. سياسي جدوجهد ۾، شاگردن جي اها شموليت ئي سنڌي اديب لاءِ اُتساهه ۽ ميدان ۾ اچڻ جو باعث بڻجي ٿي. هن وقت جيڪي اديب ۽ سياستدان نظر اچن ٿا اُهي ۴ مارچ کان پوءِ جي پيداوار آهن. جيئي سنڌ ۽ عوامي تحريڪ وغيره سڀ انهيءَ دور جون پيداوار آهن. اهو ڏسڻ ۾ اچي ٿو ته، هن دور جو سنڌي اديب پنهنجي پيشرو کان وڌيڪ سرگرم آهي.

سنڌي اديب جو اهو ڪردار، ستر جي ڏهاڪي ۾ وڌيڪ مضبوطي ماڻي ٿو. هُو هاڻي خاموش تماشائي نه ٿو رهي، بلڪه مُلڪي سياست ۾ هڪ ڌر بڻجڻ جي ڪوشش ڪري ٿو. اُن جو هڪ سبب سنڌي وچولي طبقي کي، مجموعي طور تي ون يونٽ ٽٽڻ جي ڪري پنهنجي نئين حاصل ٿيل قوت جو احساس هو ۽ ٻئي پاسي، پيپلز پارٽيءَ جي حڪومت قائم ٿيڻ ڪري، جنهن جي اڳواڻي هڪ سنڌي، ذوالفقار علي ڀٽو جي هٿ ۾ هئي، سندن توقعات جو وڌڻ هو. قومي لحاظ کان سنڌي اديبن جون توقعات پوريون ٿي نه سگهيون، جن جي تفصيل ۾ وڃڻ جي ضرورت ناهي. ان جو ردعمل سنڌي اديبن ۾ تمام شديد ٿيو ۽ نتيجي ۾ گهڻا سنڌي اديب ۽ مجموعي طور تي سنڌي ادب رياستي عتاب ۾ اچي ويو، پر ڏٺو وڃي ته ڪُجهه کي ڇڏي باقي سنڌي اديبن جو اهو رد عمل جٽادار نه هو. منهنجي خيال ۾ اُن جو وڏو سبب شاگردن جي بنياد تي ڪم ڪندڙ سنڌي قوم پرستن جو عوام سان مضبوط ناتو نه هئڻ ۽ صحيح وقت تي صحيح موقف اختيار نه ڪرڻ هو. ان جي پٺ ۾ هڪ سنڌي وزير اعظم کين گهڻو ڪُجهه ڏيڻ جي حيثيت ۾ هو. شيخ اياز سميت گهڻن اهڙن سنڌي اديبن، جن کي وطن پرستيءَ جو سمبل سمجهيو ويندو هو، وڏين سٽيئن نوڪرين جي بدلي حڪومت سان مصلحت ڪري ورتي. هڪ سنڌي وزير اعظم ۽ جمهوري حڪومت هئڻ ڪري سندن اهڙو عمل نظرياتي پردن ۾ لڪل رهيو ۽ اهي وڌيڪ وائڪا نه ٿي سگهيا. پر وقت اهو ثابت ڪيو ته، انهن اديبن جو ڀٽي سان شامل ٿيڻ ڪنهن نظريي جي ڪري نه هو. جيڪڏهن ائين هُجي ها ته، دُنيا ۾ مختلف مُلڪن جا اهڙا ڪيئي مثال موجود آهن جتي انقلابي ۽ جمهوري حڪومتن ۾ شامل اديبن، اُنهن حڪومتن کي بچائڻ لاءِ پنهنجي جان به قربان ڪري ڇڏي هُئي، پر هتي ته منجهانئن ڪنهن احتجاجاً استعيفيٰ به نه ڏنو، اُلٽو سندن پاران ننهن- چوٽيءَ جو زور لڳائي اها ڪوشش ڪئي ويئي ته، ڪيئن مارشل لا وارن کي خوش ڪري پنهنجين نوڪرين کي بچايو وڃي. ان سلسلي ۾ شيخ اياز جو مثال سڀني جي آڏو آهي ته هُن پنهنجي وائس چانسلري کي بچائڻ لاءِ ڇا ڇا نه ڪيو، پر شروع زماني کان حاڪمن جي اها روايت رهي آهي ته، ڪين خوددار ۽ پنهنجي موقف سان وفادار رهندڙ ماڻهن کي جهڪائڻ ۾ لطف ايندو آهي باقي جيڪڏهن ڪو ماڻهو پاڻ ئي اچي سندن قدمن ۾ ڪرندو آهي ته، اهي، اُن ڏانهن اک کڻي به نه ڏسندا آهن. اهو سيڪجهه اياز سان به ٿيو، نوڪري بچائڻ جي سلسلي ۾ سندس سڀ تدبيرون اونڌيون ٿي ويون ۽ کيس ڪُرسيءَ تان لاهي گهر ڀيڙو ڪيو ويو.

ضياءالحق جو دور سنڌ ۾ هڪ وڏي اٿل پٿل جو دور آهي. ڀٽو جو اقتدار تان هٽڻ، سندس ڦاهي چڙهڻ، ۱۹۸۳ع ۽ پوءِ ۱۹۸٦ع جي تحريڪن، سڌي طرح سنڌ جي ماڻهن کي متاثر ڪيو. ان دور کان پوءِ سنڌ ۽ سنڌ جو ماڻهو بنيادي طور تي تبديل ٿي چُڪا آهن، ان ڪري ڪُجهه سال اڳ جي سنڌ ۽ اڄ جي سنڌ جي ڀيٽ ڪجي ته ائين لڳندو ڄڻ ٻنهي ۾ صدين جي وٿي آهي. سنڌي ماڻهو ان تبديليءَ جي تمام ڳري قيمت ادا ڪئي آهي. جيل، ڦٽڪا، ڦاهيون، ڳولن تي بمباري، ڌاڙيلن جا قهر ۽ دهشتگردن جو ڏهڪاءُ اهڙيون ڳالهيون آهن، جن سنڌ جي سڀني ماڻهن کي سڌي ۽ اڻ سڌي طرح متاثر ڪيو آهي. ماضيءَ ۾ اهڙيون حالتون جن مُلڪن ۾ رهيون آهن اُتي اديبن شاهڪار تخليق ڪيا آهن. مُلڪ جي ڊگهي ۾ ڊگهي مارشل لاءَ ۾، جنهن ۾ سنڌ ئي وڌيڪ سٺو، سنڌي اديب اهڙا شاهڪار تخليق ڪري ڇو نه سگهيا. اُن جي اُبتڙ سنڌ تي وجودي ادبي لاڙي جو غلبو ٿي ويو، جنهن جيتوڻيڪ سنڌي ادب کي ماڻڪ جهڙا اديب به ڏنا، پر مجموعي طور تي ان پوري عرصي ۾ سنڌي ادبي وايو منڊل تي ماٺار ڇانئجي وئي. ۱۹۸۳ع جي تحريڪ کانپوءِ اهو هڪ عام تاثر هو ته سنڌ ۾ وڏي پيماني تي مزاحمتي ادب جي تخليق ٿي رهي آهي ۽ اهو جيڪڏهن هاڻي سامهون نه پيو اچي ته ڪُجهه عرصي کانپوءِ ضرور سامهون ايندو پر اها سڄي خام خيالي ثابت ٿي. اُن وقت وڏن ۽ ننڍن اديبن پاران صورتحال جي رد عمل ۾، ڪُجهه شيون لکيون ويون، پر ادب جي ميدان تي ڪوبه غير معمولي واقعو رونما نه ٿيو. هتي سوال اهو پيدا ٿئي ٿو ته، جڏهن ۴ مارچ جهڙو هڪ ننڍو واقعو، سنڌي ادب لاءِ هڪ وڏي ڇال جو باعث بڻجي سگهي ٿو ته، پوءِ اها صورتحال سنڌي ادب ۽ اديب تي ڇو ديرپا اثر نه ڇڏي سگهي. ٿورو غور ڪجي ته خبر پوندي ته، ان جو مُک سبب وڏن ۽ ناميارن سنڌي اديبن جو ادبي تحريڪ کان ڌار ٿيڻ ۽ سندن ذاتي مفادن جو رياست سان سلهاڙجڻ هو. ضيا الحق جي ڪرايل ادبي ڪانفرنسن تي نظر ڊوڙايو ته، اُن ۾ مختلف مرحلن تي گهڻن ترقي پسند ۽ قوم پرست سنڌي اديبن جي موجودگي نظر ايندي، ائين به ٿيو ته، هڪڙين ڪانفرنسن ۾ جيڪڏهن تنوير عباسيءَ جي شرڪت کي رشيد ڀٽي ۽ ٻين اديبن پاران ننديو ٿي ويو ۽ ٻين ڪانفرنسن ۾ ننڊڻ وارا اهي ساڳيا اديب نفس بنفيس موجود هئا. سنڌي ادبي تحريڪ جو اهو هڪ وڏو الميو هو. جڏهن سنڌي عوام مارشل لا جي ظلمن هيٺان پيسجي رهيو هو تڏهن اُهي سنڌي اديب، جن جي زبان ۽ قلم سنڌ سنڌ ڪندي نه ٿڪندي هُئي سي جنرل جي هنج ۾ ويهي سندس قصيدا ڳائي رهيا هُئا. ان ڳالهه جو وٽن ڪوبه جواز نه هو ۽ جيڪڏهن ڪنهن اهڙي ڪوشش به ڪئي ٿي ته هو پاڻ کلڻ هاب ٿي ٿي پيو. مثال طور جمال ابڙو جو چوڻ هو ته، جيئن ته سرڪار وٽ عوام جو پيسو آهي، ان ڪري جيڪڏهن هو عوام جي خرچ تي

> **جمال ابڙو جو چوڻ هو ته، جيئن ته سرڪار وٽ عوام جو پيسو آهي اُن ڪري جيڪڏهن هو عوام جي خرچ تي اسلام آباد گهمڻ ويا ته اُن ۾ ڪو هرج نه آهي.**

اسلام آباد گهمڻ ويا ته اُن ۾ ڪو هرج ناهي. ها ايا اهو دليل ڪنهن حد تائين قبولڻ جوڳو ٿي سگهي ٿو ته، انهن ڪانفرنسن ۾ سندن شرڪت جو مقصد پاڪستان جي اديبن آڏو سنڌ جو ڪيس پيش ڪرڻ هو. پر اُنهن جڏهن اهڙي ڪوشش ئي نه ڪئي ۽ نه ئي سندن ذهن ۾ ڪا اهڙي ڳالهه هُئي ته پوءِ هو اهو دليل ڪيئن ڏيئي سگهيا ٿي.

هي اهو وقت هو جڏهن سنڌ ۾ سنڌي اديبن جي نئين ۽ پُراڻي ٽهيءَ ۾ فرق واضح ٿيندو ۽ وڌندو ٿي ويو. سنڌي ادبي سنگت مرڪزي سطح تي جڻ موجود ئي نه هُئي. اُن وقت رشيد ڀٽي ۽ تاج بلوچ وغيره جي غير مؤثر ڪردار جي ڪري، سياسي مهم جوئن لاءِ سنگت تي قبضو ڪرڻ ۽ اُن کي پنهنجن سياسي مقصدن لاءِ استعمال ڪرڻ آسان ٿي پيو. اهو سنڌي ادبي تحريڪ کي رسندڙ وڏو ڏک هو جنهن جو سبب سينيئر سنڌي اديبن جي موقعي پرستائي پاليسي هُئي. هن وقت اهو بلڪل پڪ سان چئي سگهجي ٿو ته سنگت جي حيثيت، سنڌي اديبن جي گڏيل پليٽ فارم واري نه رهي آهي. ان لاءِ ثبوتن جي ضرورت ئي ڪانهي. جيڪڏهن موجوده باڊي ڪان اڳ واري صورتحال تي نظر وجهجي ته اهو واضح ٿي ويندو ته، شمس سومرو کي سيڪريٽري جنرل طور پهرئين ڏينهن ڪان ئي رڳو ان ڪري هلڻ نه ڏنو ويو جو سندس واسطو جيئي سنڌ جي اُن مخصوص گروپ سان نه هو جنهن جي نمائندگي تاج جويو ۽ سندس دوست ڪندا رهيا آهن. ظاهر ڳالهه آهي ته سنگت جي ان صورتحال جو نقصان سنڌي اديبن ۽ سنڌ کي ئي پهتو آهي پر فائدو ڪنهن کي پهتو آهي. سنڌي اديبن جي ورهائجڻ ۽سندن نمائنده تنظيم جي ڪمزور ٿيڻ جو فائدو سرڪار کي ئي پهتو. هڪ ته سنڌ جي معاملي ۾ مٿن پوندڙ دٻاءَ ۾ گهٽتائي اچي ويئي ۽ ٻيو سندن لاءِ پنهنجي پسند جي اديبن سان معاملو ڪرڻ وڌيڪ آسان ٿي پيو. عمل جو اندازو نيت مان نه پر اُن جي نتيجن مان ٿيندو آهي. سنگت جي انهيءَ سڄي صورتحال ڪي، سنڌي ادب ۽ اديبن جي مجموعي صورتحال ڪان ڌار ڪري نه ٿو ڏسي سگهجي. سنڌي اديبن کي غير مؤثر بنائڻ ۽ سنگت کي هڪ مخصوص رُخ ڏيڻ، سڀئي هڪ ئي عمل جا حصا آهن، جنهن جو لازمي نتيجو سنڌي اديب کي سنڌي عوام ۽ اُن جي مسئلن ڪان ڪٽڻ جي صورت ۾ نڪتو آهي.

مارچ ١٩٨٩ع بينظير ڀٽو جي حڪومت جي پهرئين دور ۾ پنجاب جي ترقي پسند اديبن، جن جي اڳواڻي فخر زمان ڪري رهيو هو، لاهور ۾ جمهوريت پسند اديبن جو ڪنوينشن سڏايو هو. اُن وقت پنجاب ۾ نواز شريف جي حڪومت هُئي. ان ڪري ان ڪنوينشن کي وفاقي حڪومت جي مدد ته حاصل هُئي، پر اُن کي صوبائي حڪومت جو سهڪار حاصل نه هو. ٻي اهم ڳالهه ته ان ڪنوينشن ۾ شامل ٿيندڙ اديبن کي اوٽ موٽ جو ڪرايو پنهنجي کيسي مان ادا ڪرڻو هو. جڏهن ته سندن لاءِ لاهور جي عام هوٽلن ۾ رهائش جو بندوبست ڪيو ويو هو. ان ڪنوينشن جي منتظمين ۽ سنڌي اديبن ۾ لاڳاپي جي ذميواري، سنگت ڪراچي کي ڏني ويئي هُئي. ان سلسلي ۾ سنڌ جي اٽڪل سٺني نمائنده اديبن سان لاڳاپو ڪيو ويو هو. گهڻن پهرين راضپو ڏيکاري پوءِ انڪار ڪري ڇڏيو جڏهن ته ڪُجهه ڄڻن لاءِ رهائش جون حالتون ۽ سفر خرچ وغيره مسئلو بڻجي ويو هو. نتيجي ۾ ان ڪانفرنس ۾ رڳو آڱرين تي ڳڻڻ جيترا سنڌي اديب ئي شريڪ ٿي سگهيا، جن ۾ سوڀو گيانچنداڻي، ڊاڪٽر الهداد ٻوهيو، ف م لاشاري، ڊاڪٽر آڪاش انصاري، عطيه دائود، امير ابڙو، شاهه محمد پيرزادو، فيض سومرو ۽ راقم الحروف جا نالا اچي وڃن ٿا. ان ڪانفرنس جو ذڪر رڳو اهو فرق ڏيکارڻ لاءِ آهي ته، ناميارن سنڌي اديبن لاءِ ڪاز ۽ مقصد ڪان وڌيڪ جيڪا شيءِ اهميت رکي ٿي اُها ذاتي آرام، سهوليتون ۽ مفاد آهن. چاڪاڻ ته ساڳئي فخر زمان جڏهن اڪادمي ادبيات جي چيئرمين جي حيثيت ۾ ڪانفرنس جو انعقاد شروع ڪيو ته، اُنهن سنڌي اديبن، جن ان کان اڳ ڪيس سڃاڻڻ ڪان به انڪار ڪيو ٿي، سندس سڀ ڪان وڏا مائٽ ۽ جمهوريت جا چيمپيئن بڻجي ويا. چاڪاڻ ته اهڙي ريت ڪين سرڪاري سهوليتون ۽ اسلام آباد گهمڻ جو موقعو مليو ٿي. گهڻن ناميارن سنڌي اديبن ته انهن ڪانفرنس لاءِ دعوت ناما گهري بلڪه منٿون ڪري ورتا ۽ جيڪڏهن ڪين پوءِ به دعوت ناما نه مليا ته اُنهن فخر زمان ۽ ڪانفرنس ۾ شريڪ ٿيندڙ اديبن تي خوب چوهه چنڊيا.

سنڌي اديبن جو سرڪار ڏانهن عام طور تي کهڙو رويو رهيو آهي، اُن جو اندازو گذريل ڪُجهه سالن جي اخبارن تي نظر وجهڻ سان بخوبي ٿي سگهي ٿو. ان عرصي ۾ شايد ئي ڪو هفتو، مهينو يا سال اهڙو گذريو هُجي جڏهن سنڌي اديبن جون باجماعت سرڪار نامدار جي نالي هي اپيلون شايع نه ٿينديون هُجن ته، فلاڻي اديب/ ليکڪ/ شاعر جي مالي سهائتا ڪئي وڃي ۽ اُن جو سرڪاري خرچ تي علاج ڪرايو و انهن اپيلن ٽپيلن تي سرڪار جو ڌيان ڏيڻ ضروري ناهي، پر سرڪار جيڪڏهن اهڙيون سهوليتون فراهم ڪري به ٿي ته ڇا اُها موٽ ۾ ڪجهه به نه گهرندي. ان معاملي ۾ حڪومتون پنهنجا ذريعا هر ڪنهن تي ضايع نه ڪنديون آهن. ڪين خبر آهي ته ڪنهن مان ڪين ڪيترو لاڀ ملي سگهي ٿو. جن ماڻهن کي سرڪار امداد ڏئي ٿي اُن جي لاءِ ڪنهن اخباري مهم جي ضرورت نه پوندي آهي. ان وهندڙ درياهه مان شيخ اياز، جمال ابڙو ۽ اُستاد بخاري سڀيئي فيضياب ٿيا آهن. وقت جي سرڪار ڪان فائدا حاصل ڪرڻ ۽ ادب جي سياست ۽ سماجي مسئلن ڪان پاڪ رکڻ ٻيئي هڪ ئي سڪي جا ٻه رُخ آهن. اها پاليسي نئين ڪانهي بلڪه اُن ڪان اڳ به پاڪستان ۾ ٻي ٻين ٻولين جي اديبن به ان کي پنهنجن ذاتي فائدن لاءِ استعمال ڪيو آهي.

هن وقت دانشور ليگ وارو معاملو ٿورو مختلف آهي. هي باقاعدي طور تي مسلم ليگ جو هڪ حصو آهي. اديبن ڪان اهڙو امتحان گهٽ ئي ورتو ويو آهي. اديب ڪنهن سياسي جماعت سان شامل ٿيڻ جي، حڪومت سان شامل ٿيڻ کي ترجيح ڏيندا آهن. چاڪاڻ ته حڪومت پلي کهڙي به جماعت يا فرد جي هُجي هميشه رهڻي آهي جڏهن ته سياسي جماعتن جو اقتدار ته پاڻيءَ جو ڦوٽو هوندو آهي. ان ڪري انهيءَ ليگ ۾ سنڌ جي ڪُجهه ناميارن نالن جي هُئڻ جي باوجود به اها ڇڻ اڻ پوري آهي. چاڪاڻ ته ان ۾ اُهي سڀ اديب اڃا شامل نه ٿيا آهن جيڪي مختلف حڪومتن پاران منعقد ٿيندڙ ڪانفرنس ۾ شريڪ ٿيندا رهيا آهن. مشاهد حسين پاران شايد انهيءَ ليگ کي ٺاهڻ وقت پوري رٿابندي نه ڪئي ويئي هُئي. جيڪڏهن ان ڪان اڳ اسلام آباد جي فائيو اسٽار هوٽل ۾، ٻه مُلڪي ۽ پرڏيهي اديبن جي ڪانفرنس ڪوٺائي ها ۽ اديبن جي رهائش ۽ سفر جو مناسب بندوبست ڪري ها ته ڪيس جيڪا موٽ ملي ها اُها نه رڳو ڪيس حيران ڪري ڇڏي ها پر اُن ڪان پوءِ اُن ٺاهيل ليگ جي صورت ئي ٻي هُجي ها. بهرحال وقت اڃا به ويو ناهي. سنڌ جي اديبن کي، مسلم ليگ جي حڪومت ۽ خاص طور تي مشاهد حسين مان وڏيون اُميدون آهن ته، اُهي به ماضيءَ جي حڪومتن وانگر ڪين خدمت جو موقعو ضرور ڏيندا.

هن وقت سنڌي ادبي تحريڪ ۽ سنڌي ادب تي نظر وجهڻ سان اها ڳالهه صاف نظر اچي ٿي ته، نظرياتي وابستگي توڙي سنڌ جي مسئلن جي حوالي سان وٽن ڪا متعين سمت ڪانهي. نظرياتي بحث مباحثن جي بجائي شخصي اختلاف گروه بندي جو باعث بڻجي رهيا آهن. هن وقت اهو اهم ناهي رهيو ته ڳالهه ڇا آهي، پر اهو اهم آهي ته ڳالهائي ڪير پيو. ظاهر ڳالهه آهي ته اهڙي صورتحال ۾ شخصي مفاد ۽ جبلتون ئي حاوي ڪردار ادا ڪنديون آهن. مختلف سياسي جماعتن سان اديبن جي وابستگي ۽ اُنهن جي پليٽ فارم تي ڪم ڪرڻ ڪنهن نظريي ڪان وڌيڪ انهيءَ ڪردار جا ئي اولڙا آهن.

ان ڪري هن وقت ڏوهه رڳو هڪ فرد يا اديبن جي ڪنهن هڪ گروپ کي نه ٿو ڏيئي سگهجي. ڳالهه سڄي پنهنجي اندر ۾ جهاتي پائڻ ۽ پنهنجي اجتماعي ڪردار جو نئين سِر جائزو وٺڻ جي آهي. ■

سنڌ دانشور ليگ

۾ اکر رڪارڊ جي درستگيءَ لاءِ

دانشورن جي ليگ جي ضرورت صرف سنڌ ۾ ڇو محسوس ڪئي وئي؟

سماجي جوڙجڪ ۾ فرد جو ڪردار نهايت اهم ڪردار ادا ڪري ٿو ۽ هر فرد سماج ڏانهن پنهنجن عملن جو جوابدار هوندو آهي. مهذب معاشرن ۾، جتي فرد جي انفرادي ذات جي اهميت هوندي آهي اتي سماج جي اهميت کان ڪير به انڪار نه ٿو ڪري سگهي، بلڪ سماج جي اهميت فرد جي اهميت کان ڪيترائي ڀيرا وڌيڪ ۽ مٿيري هوندي آهي. سرسري طور تي هڪ عام فرد سماج ڏانهن ڪيترو ذميوار هئڻ گهرجي ان جي وصف ته سوشل سائنسز جي سمورن عمومي مضمونن ۾ موجود آهي، جنهن ۾ هڪ عام فرد پنهنجي ذاتي ۽ گروهي مفادن کان مٿيرو ٿي، سماج جي سمورن فردن لاءِ گڏيل سوچ رکي ٿو، پر ان جاءِ تي اسان سماج جي باشعور فردن کي ڪٿي بيهاري سگهون ٿا- يعني سوسائٽيءَ جو هڪ باشعور فرد هڪ عام فرد جي سوچ کان گهڻو مٿيرو هئڻ گهرجي ۽ سماج ڏانهن سندس ذميواريءَ جو رويو به اهڙو هئڻ گهرجي جو نه رڳو پنهنجن ذاتي مفادن کي سماجي مفادن مٿان قربان ڪري ڇڏي پر جيڪڏهن اصولي اختلافن تي کيس ڪا وڏي قرباني ڏيڻي پوي ته به ان کان نه ڪيٻائي. باشعور فرد سماج جو نچوڙ Cream of Society هوندا آهن ۽ اهو انهن جو ئي فرض هوندو آهي ته اهي پراڻين رسمن کي آهستي آهستي فرسوده ۽ ناڪاره بنائيندي، جديد ۽ سائنسي بنيادن تي معاشري جي اڏاوت ڪندا آهن ۽ قومن کي ترقيءَ جي راهن تي هلائيندي أسريل قومن جي صف ۾ شامل ٿي ويندا آهن ۽ اهي قومون به کين پنهنجي سورمي طور قبول ڪندي سندن ڏهاڙن کي عقيدت ۽ احترام واري انداز ۾ ملهائينديون آهن، پر قومن ۾ گڏيل احسان فراموشيءَ جو لاڙو پيدا ٿيڻ يا ڪرڻ ۾ وڏي ۾ وڏو ڪردار به اسان جي موجوده باشعور فردن جو هوندو آهي. معاشري جي باشعور فردن وٽ، اهو ڪمال هوندو آهي يا خدا منجهن اهڙيون صلاحيتون پيدا ڪندو آهي جو اهي قومن کي سڌيءَ واٽ تي هلائين يا ڪٽي وڃي کوهہ جي تري ۾ اڇلائين.

مٿئين نقطهء نظر جي حساب سان جيڪڏهن اسان سنڌي سماج جو جائزو وٺنداسون ته اسان کي ٻه بنيادي سوال نظر ايندا. هڪ ته اسان ۾ هڪ قوم هئڻ جو جذبو ڪڏهن پيدا ٿيو ۽ ان جا اسان جي معاشري تي ڪيترا اثر پيا؟ ٻيو ته ان احساس يا جذبي پيدا ڪرڻ ۾ اسان وٽ سڀ کان وڏو ڪردار اديب يا دانشور لڏي جو رهيو آهي يا سياستدان جو؟

هينئر تائين ڏٺو اهو ويو آهي ته، سياست تي اسان وٽ قبضو جاگيردار، وڏيري يا پير جو رهيو آهي ۽ انهن جو تعلق معاشرتي ۽ اقتصادي حوالي سان مٿين طبقي سان رهيو آهي. جڏهن ته اديب يا نالي ماتر دانشور اسانجي سماج ۾ هيٺين طبقي يا هيٺين وچين طبقي مان پيدا ٿيندا رهيا آهن، جن وٽ سدائين اهو احساس ڪمتري رهيو آهي ته هو جمپ لڳائي وچين طبقي يا مٿين ۾ هليو وڃي. اسان جي اديب يا نالي ماتر دانشور وٽ خيال ڪٿي ڪيڏا اوچا هجن يا هو مٿين طبقي کي ڪٿي گارين جي حد تائين به ننديندو هجي، سندس خيالن جو سورمو وري به اهو ئي وڏيرو، مير، پير يا جاگيردار رهيو آهي. سندس دل ۾ سدائين اهو خيال ڪَرَ ڪٽي پيو هلندو آهي ته، هو به انهن جيان، ماڻهن سان ورتاءُ ڪري ۽ هو عملي طور تي ايئن ڪندو به آهي، فرق لفظن جو هوندو آهي باقي لٺوليون ۽ گاريون ساڳيون ئي هونديون آهن.

اسان جي اديب يا نالي ماتر دانشور جڏهن اهو ڏٺو ته، اهي سمورا نٽ جيڪي سياستدانن جي نصيب ۾ آهن، اهي انهن جي رڳو خيالن ۾ آهن، جڏهن ته هو دليل سياستدانن کان به وزندار ڏين ٿا، ان ڪري اديب اڻ سڌيءَ طرح سياست جي ميدان طرف آيا. اهي نالي ماتر دانشور، جيڪي ڪالهہ سياست کي گورک ڌنڌو سڏيندا هئا ۽ عام ماڻهوءَ جي مسئلن کي حل ڪرڻ جو هڪ بيڪار ۽ ڪيترائي ڀيرا آزمايل ۽ ناڪام ٿيل نسخو سمجهندا هئا، اڄ ان گورک ڌنڌي ۾ وڪوڙجي ڪوڙ ۽ ذاتي مفادن جي ڪيڏ پٺجي ويا آهن. جيئن ته اديب سماج جو سونهون هوندو آهي ۽ معاشري کي صحيح دڳ تي وٺي هلڻ جي قابل هوندو آهي ۽ ڪوڙي ڪري جي پرک چڱي طرح ڪري ڄاڻندو آهي، ان ڪري مٿس ذميواريون به اوتريون ئي ڳريون هئڻ گهرجن.

اسان جي اديب يا نالي ماتر دانشور جو ڪردار ون يونٽ واري دور ۾ ايترو مثبت رهيو جو انهن نه رڳو ادبي ميدان ۾ عوام جي رهنمائي ڪئي پر سياسي ميدان ۾ به سرواڻ رهيا، پر جيئن ئي اوير پاڪستان جي ٽٽي وڃڻ کان پوءِ ذوالفقار علي ڀٽي جي حڪومت ۾ سوشل سيٽ اپ تبديل ٿيڻ ڪري مڊل ڪلاس ٽينڊنسي (وچ طبقاتي رويو) پيدا ٿي، تيئن ئي اديب لڏي ۾ مفاد پرستيءَ وارو عنصر پيدا ٿيو، ڇاڪاڻ ته ان کان اڳ اسان جي سنڌي معاشري ۾ رڳو ٻه طبقا هئا.

> **اسان جو اديب ۽ نالي ماتر دانشور حساس هئڻ ڪري ۽ پيسي جي اڻ هوند ۽ بين پيٽي مفادن تحت سدائين گهٽتائيءَ واري احساس هيٺ دٻيل رهيو آهي ۽ جيئن ئي ان احساس مان ڪيس ٻاهر نڪرڻ جو موقعو مليو آهي تيئن ئي هو ٻاڙو تتر وانگر پڙڪو ڏيئي نڪتو آهي**

هڪ مٿيون طبقو ۽ ٻيون هيٺيون طبقو، وچين طبقي جو تصور ئي ڪونہ هو ۽ هميشہ وچون طبقو مٿين طبقي ۾ جمپ ڪرڻ جي چڪر ۽ ڪمپليڪس ۾ ٻڌائين، مفاد پرستيءَ واري لاڙي جي اثر هيٺ رهندو آهي.

بدقسمتيءَ سان اسان جي سماج جي بيهڪ اهڙي طرح جي رهي آهي جو سياست ۽ پيشو وراثت ۾ رهندا آيا آهن، جيڪي هڪ مخصوص طبقي جي، ڪن مخصوص ماڻهن وٽ رهيا آهن. اسان جو اديب ۽ نالي ماتر دانشور حساس هئڻ ڪري ۽ پيسي جي اڻ هوند ۽ پنهنجي مفادن تحت سدائين گهٽتائيءَ واري احساس هيٺ دٻيل رهيو آهي ۽ جيئن ئي ان احساس مان ڪيس ٻاهر نڪرڻ جو موقعو مليو آهي تيئن ئي هو پاڙو تتر وانگر پڙڪو ڏيئي نڪتو آهي ۽ وري پوئتي نهاريو بہ ڪونہ اٿس. پر ڪيس اها خبر ڪانهي تہ اها اڏام صرف وقتي ۽ ٿوري پنڌ لاءِ آهي. بلڪل ائين ئي جيئن پاڙو تتر ٿوري پنڌ تائين اڏامي سگهندو آهي ۽ اهي نالي ماتر اديب يا دانشور جن وٽ پنهنجو ڪوبہ نقطہء نظر نہ هوندو آهي، رڳو حوالاتي (ڪتابن جا حوالا ڏيڻ وارا) اديب هوندا آهن، ان ڪري وٽن معاشري جي جوڙجڪ ۽ ان جي ٻين فڪري پهلوئن جي ڳهٽي ڄاڻ نہ هوندي آهي، پر بدقسمتيءَ سان حوالاتي اديب هئڻ جي ناتي عوام ۾ ڪنهن حد تائين مقبول ٿي ويندا آهن ۽ انهن جي راءِ، عوام ۾ ڪنهن حد تائين اثر بہ ڇڏيندي آهي، پر جيئن تہ اندرون خانہ سندن ڪردار مثبت نہ هوندو آهي، ان ڪري انهن جي راءِ ۽ ان راءِ جو اثر بہ مثبت نہ هوندو آهي. سنڌ ۾ اديبن کي خريد ڪرڻ جو رواج، پٽي واري زماني کان بہ اڳ ايوب واري زماني ۾ تڏهن پيو، جڏهن اردو اديبن جو مفاد پرست ٽولو رائٽرس گلڊ جي نالي حڪومتي ڪمن ۽ بنيادي جمهوريت جي حق ۾، ون يونٽ جي ساراهہ جا ڍڪ پرڻ لڳو. قدرت الله شهاب کان وٺي جميل الدين عالي جهڙا نامور اديب رائٽرس گلڊ جا ڪرتا ڌرتا رهيا.

سنڌي ادب ۾ بہ ذوالفقار علي ڀٽي ڪجهہ اديبن ۽ ڪجهہ ديني عالمن کي خريد ڪرڻ چاهيو ۽ راءِ عامہ کي تيار ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي جنهن ۾ ڪجهہ ديني عالم تہ هليا ويا، پر ڪجهہ چونڊيءَ جا سنڌي اديب ۽ شاعر بہ نوڪرين ۽ ٻين لالچن تي وڪامجي ويا ۽ پوءِ جڏهن اهو سلسلو شروع ٿيو تہ هينئر تائين هلندو پيو اچي. ايسٽائين جو ضياءالحق جي دور ۾ بہ ڪجهہ سنڌي اديب ۽ نالي ماتر دانشور، "باب الاسلام ڏهاڙي" جي نالي ۽ ڪجهہ ساون نوٽن جي ڪڙڪيءَ تي وڪامجي ويا ۽ اهو سلسلو نواز شريف دور تائين پڪڙيل ڏسجي ٿو. ان سلسلي ۾ تازو ئي سنڌ ۾ مشاهد حسين پنهنجن ڳهڻ ڳهرن جي زير نگرانيءَ ۾ سنڌ دانشورليگ جو بنياد وڌو آهي. سوال اهو ٿو پيدا ٿئي تہ، مسلم ليگ طرفان دانشورن جي ليگ جي ضرورت صرف سنڌ ۾ ڇو محسوس ڪئي ويئي؟ ۽ ان تي ايترا پئسا ڇو ٿا خرچ ڪيا وڃن؟ ۽ ان جي سرواڻيءَ لاءِ وري رشين-ميڊ ماڻهوءَ کي چونڊيو ويو آهي، ان جا ڪيترائي محرڪ ٿي سگهن ٿا، پر انهن سمورن محرڪن جو مکيہ سبب سنڌ ۾ قوم پرستيءَ واري تحريڪ کي ڇيهائڻ ۽ سنڌي ماڻهن ۾ پاڪستانيت لاءِ اتساهہ پيدا ڪرڻ آهي. پاڪستاني فريم ورڪ ۾ تہ هينئر هوندي بہ ڪيترين ئي ڌرين ڪم ڪرڻ لاءِ تيار آهن، جن ۾ ڪميونسٽن کان وٺي پراڻيون قوم پرست ڌريون بہ شامل آهن ۽ ڪن تہ مورڳوئي وچي تبليغي جماعتن ۾ پناهہ ورتي آهي. ڏسندي ڏسندي سنڌ ۾ ڪوڙ سارن رشين- ميڊ پرزن جي تلاش شروع ڪري ڏني ۽ سيني کان وڌيڪ ڪارآمد پرزو نالي مير ٽيپو، مشاهد حسين جي مشينريءَ ۾ فٽ ٿيو ۽ ان کي جهنجهٽو بنائي سنڌ جي اديبن اڳيان وڃايو ويو، جنهن تي ڪيترائي ڏسٽا وائسٽا ماڻهو اديب/ دانشور بغل وڄائي نچڻ لڳا، جادوگر جي بين ڪم ڏيکاريو ۽ ڪنهن نقطہء نظر کان وانجهيل، نالي چڙهيا سنڌي اديب ان جادوگر پٺيان ڪڍيون هڻندا قومي جرم ۾ شامل ٿي ويا.

دليل تہ هڪ قاتل وٽ بہ قتل ڪرڻ جا ٿي سگهن ٿا، دليل تہ ڪوٺي تي ويٺل عورت وٽ بہ ٿي سگهن ٿا ۽ دليل انهن ماڻهن وٽ بہ ٿي سگهن ٿا جيڪي هينئر مسجدن ۾ چلا ڪيڏي رهيا آهن ۽ دليل مشاهد حسين پٺيان ويندڙ سنڌي اديبن وٽ بہ ٿي سگهن ٿا، پر ان سان سماج تي ڪهڙا اثر ٿي سگهن ٿا، جن لاءِ اڳتي هلي اسان جي نسلن کي پوڳڻو پوندو؟ ان لاءِ بہ دليل آهن تہ، مشاهد حسين ۽ نواز شريف جي پٺيان هلڻ ۾ ئي سنڌ جو ڀلو آهي.

سنڌي ماڻهن ۽ سنڌي سماج، جن ماڻهن کي عزتون ڏيئي مٿين ڪرسين تي ويهاريو ۽ کين تمغا ڏنا ۽ کين پنهنجن دردن جو درمان ۽ دوا سمجهيو، اهي ماڻهو هينئر ڌتر جو شڪار آهن تہ، انهن اديبن/ دانشورن، جيڪي ڪجهہ ڪلهہ چيو پئي اهو صحيح هو يا جيڪي ڪجهہ هينئر چون ٿا، اهو صحيح آهي. مان سمجهان ٿو تہ، اهو عمل قوم سان غداريءَ برابر آهي، چاڪاڻ تہ سندن دانش ۽ ادب قومي ورثو آهي، جنهن ۾ خيانت ڪئي ويئي آهي، يا تہ کين ڏهہ پندرهن سال اڳ ئي فيصلو ڪرڻ گهربو هو تہ کين ڪهڙي پاسي وڃڻو آهي. ڪلهہ تائين سندن اندر ۾ لڪل پاڙو تتر اڄ اوچتو پڙڪو کائي نڪتو آهي ۽ مٿان بيٺل عوام کي حيران ۽ پريشان ڪري ويو آهي. ان کان وڌيڪ مزي جي ڳالهہ اها آهي تہ دانشورن جي ليگ ۾ وڃڻ لاءِ وڏيون پريس ڪانفرنسون، اخبارن ۾ انٽرويو ۽ وڏن وڏن هوٽلن ۾ محفلون مچائي عوام کي وڌيڪ منجهائڻ جا سانباها ڪيا وڃن ٿا.

پيپلز پارٽيءَ جي گذريل دور ۾ بہ اهڙن ئي برساتي ڏيڏرن جا آواز ڪنن تي پيا هئا، جيڪي عبدالله شاهہ کي سچو ثابت ڪرڻ لاءِ ايم ڪيو ايم تي ٽيندڙ آپريشن جو سهارو وٺي سنڌي عوام کي بي سُري پيروي ٻڌائيندا رهيا ۽ ان دور ۾ بہ باشعور سنڌي ماڻهو سمجهي رهيو هو تہ، ايم ڪيو ايم تي ٽيندڙ آپريشن حڪومت ۽ پنجاب جي ڪيتري فائدي ۾ آهي ۽ سنڌي ماڻهن جي ڪيتري لاڀ ۾ آهي ۽ دليل انهن وٽ بہ هئا ۽ دليل هنن وٽ بہ آهن.

هوئنن تہ اِهي عمل هر شخص جا پنهنجا ذاتي فعل آهن، پر جڏهن اهي عمل اجتماعي ٿين ٿا تہ پوءِ انهن جو اثر سڄي سماج تي پوي ٿو، باقي فيصلو تاريخ ڪندي، هي بہ اڪر رڳو رڪارڊ جي درستگيءَ لاءِ آهن تہ مٿان سيائي اهي ئي نالي ماتر اديب ۽ دانشور وري ڪا ٻي دعوي ڪن.

پيپلز پارٽيءَ جي گذريل دور ۾ بہ اهڙن ئي برساتي ڏيڏرن جا آواز ڪنن تي پيا هئا جيڪي عبدالله شاهہ کي سچو ثابت ڪرڻ لاءِ ايم ڪيو ايم تي ٽيندڙ آپريشن جو سهارو وٺي سنڌي عوام کي بي سُري پيروي ٻڌائيندا رهيا ۽ ان دور ۾ بہ باشعور سنڌي ماڻهو سمجهي رهيو هو تہ ايم ڪيو ايم تي ٽيندڙ آپريشن حڪومت ۽ پنجاب جي ڪيتري فائدي ۾ آهي ۽ سنڌي ماڻهن جي ڪيتري لاڀ ۾ آهي.

اين وينو گوپال

آندرا پرديش جو شاعر ۽ انقلابي راڳي

غدر

۽ خانگي ويس پهريل سرڪاري قاتل

هاڻي هر طرف سانت آهي،
نہ پازيب جي جهنڪار آهي،
نہ دُهل وڄي رهيا آهن،
بَربِط جون تارون بہ خاموش
آهن،
رباب جي سحرانگيز لئي بہ
ڪانهي،
دل جي ڌڙڪن بہ چپ آهي،
نہ رقص، نہ گيت ۽ نہ موسيقي،
سنيڙا ٻار، جيڪي تنهنجن سٽرن
تي،
ويهڻ لاءِ بيقرار رهندا آهن،
اُهي بہ نہ آهن.
تنهنجي آواز ۾ محبت ۽ ٻاجهہ
جو احساس،
اڻ-ڳڻين تحريرن کان پوءِ، هاڻي
اهو بہ نہ رهيو آهي،
ڪوهہ جي نار جي هلڻ جو آواز
بہ ڪونهي،
گلن جي مرڪ بہ غائب آهي،
ڪاڏي پچائڻ وارن ٿانون جي
هيٺان،
دونهون بہ ڪونہ ٿو اُٿي،
پر
نہ
هيءَ خاموشي ۽ چپ چپات
سدائين نہ رهندي،
ڪکرن جي پويان
سج باهہ جو گولو آهي،
جيڪو رڪ سان ڍڪيل آهي،
جڏهن وقت ايندو،
باهہ ۽ سمنڊ جون
لکين موجون اٿنديون-

غدر هي منظوم خط پنهنجي

زال وملا کي ڊسمبر ١٩٨٦ع ۾ ان وقت لکيو هو، جڏهن هو روپوش هو. هي سندس گهر تي پوليس جي حملي جو رد عمل هو. جيڪو غدر، دهل، پازيب، بَربِط ڪتابن ۽ گيتن جي شڪل ۾ ڪيو هو. ان واقعي کان يارنهن سال پوءِ، پوليس ڀيهر ٦ اپريل ١٩٩٧ع تي سندس گهر تي حملو ڪيو. هن ڀيري نہ رڳو قاتلن جو مقصد هن شاعر ۽ انقلابي راڳيءَ جي گيتن کي خاموش ڪرڻو هو، پر سندس حياتيءَ جي لاٽ اجهائڻ بہ

هو، پر سادو لباس پهريل قاتلن جي ٦ گولين کائڻ کان پوءِ بہ غدر جيئرو رهيو. قاتل چون ٿا تہ، غدر جي آواز مان خطرو آهي. سندس آواز کي هميشہ جي لاءِ بند ڪرڻ جو منصوبو ڪنهن ٺاهيو هو ۽ ڇو؟ نيٺ ان جي پويان انهن جو مقصد ڇا آهي؟

گذريل ٽن ڏهاڪن کان غدر جون انقلابي سرگرميون ۽ گذريل ڀن مهينن جي دوران فرضي منهان منهن قتل-عام جي خلاف آواز اٿارڻ، هن حملي جو اصلي سبب آهي.

گذريل ڀن مهينن دوران تيلنگانہ ۾ عوامي تحريڪ کي ڪچلڻ لاءِ پوليس جون ڪارروايون انتهائي ظالمائيون ٿي چڪيون آهن. خاص طور تي ميدڪ جي نرساپور علائقي ۾ ۴ نڪسلين جي قتل، رياست ۾ ڪافي خوف ڦهلائي ڇڏيو آهي. انهن سيني ماڻهن کي، جن ۾ CPI (ايم ايل) پيوپلس وارو گروپ (P.W.G) جي حيدرآباد ڊسٽرڪٽ ڪميٽيءَ جو رڪن گورنتلا رام ايشور بہ شامل هو، گرفتار ڪرڻ کانپوءِ نرساپور جي ٻيلن ۾ آندو ويو هو، جتي کين انتهائي ويجهي فاصلي کان گولي هڻي ماريو ويو هو. ان

اطلاع ملندي ئي غدر فوراً نرساپور پهتو هو ۽ لاشن جو فوري پوسٽ مارٽم ڪرڻ ۽ ان واقعي جي مڪمل تحقيقات ڪرائڻ جو مطالبو ڪيو هو.

گذريل ٽيهن سالن کان پوليس جا فرضي مقابلا ٿيندا رهيا آهن، ماڻهو مارجندا رهيا آهن، پر ڪنهن بہ ان جي خلاف ڪو آواز بلند نہ ڪيو آهي. عام طور تي ايئن ٿيو آهي تہ، پوليس، رضاڪارن کي گرفتار ڪري انهن کي گوليون هڻي ماريندي رهي آهي ۽ اهو اعلان ڪرايو ويندو رهيو آهي تہ، پوليس مقابلي ۾ مارجي ويا. آنڌرا پرديش ۾ منهان منهن يا Encounter جو لفظ پنهنجي اصل معنيٰ وڃائي ويٺو آهي ۽ هاڻي هر ڪو ڄاڻي ٿو تہ ان پوليس مقابلي، جو مطلب آهي تہ، غير مسلح رضاڪارن کي گوليون هڻي ماريو ويو آهي ۽ اهڙي نموني جي قتل کان پوءِ جلدي پوليس هي اعلان ڪندي آهي تہ، پوليس سان دوبدو مقابلي ۾، هي ماڻهو ماريا ويا آهن. پوليس انهن جو رسمي طور تي پوسٽ مارٽم ڪرائيندي آهي ۽ سرجن کان گن پوائنٽ تي گهربل رپورٽ لکرائي ويندي آهي.

حقيقت ۾ ڪجهہ مقدمن ۾ عدالتون ۽ ڊيموڪريٽس هي اعتراف بہ ڪندا رهيا آهن تہ، پوسٽ مارٽم جي لاءِ ضروري انفرا اسٽرڪچر بہ رياست ۾ موجود نہ آهي. اڪثر واقعن ۾ سرجن گولين جي گهاون جي موجودگيءَ کي بہ نظرانداز ڪري ڇڏيندا آهن ۽ قتل کان اڳ ۾ مقتول جي جسم تي تشدد جي نشانن کي بہ رپورٽ ۾ نہ ڄاڻايو ويندو آهي ۽ نہ ئي ان جو ڪٿي تذڪرو ڪيو ويندو آهي. پوليس انهن لاشن جي وارثن کي اطلاع ڏيڻ کان سواءِ آخري رسمون ادا ڪندي رهي آهي. جڏهن غدر ان جي خلاف آواز اٿاريو تہ پوليس پنهنجو طريقيڪار بدليو ۽ لاشن بابت وارثن کي اطلاع ڏيڻ لڳي، پر انهن کي اهي هدايتون بہ ڏينديون رهي تہ لاشن جي ڪفن دفن جون رسمون فوري طور تي پوريون ڪيون وڃن، ان ريت پوليس انهن شهادتن کي چالاڪيءَ سان ضايع ڪندي رهي آهي، جيڪي لاش اڳتي جي جاچ پڙتال ۾ ڪم اچي سگهن پيا.

جڏهن غدر فيبروري جي ٽئين هفتي ۾ نرساپور ويو هو تہ ان وقت پوليس مقابلن ۾ مرڻ

اي غدر! تون سچ آن ۽ اسين سورج مکي!

بي عمليءَ جي گهري ننڊ ۾ خوبصورت لفظن جا خواب ئي ڏسي سگهبا آهن، جيڪي اسان لڳاتار ڏسي رهيا آهيون ۽ انهن کي ناهوڪن فريمن ۾ سجائي وڪٽي بہ رهيا آهيون. ڏسون رڳو اهو ٿا تہ بازار ۾ کهڙن لفظن جي ڪيتري وقعت ۽ طلب آهي ۽ کهڙن جو ملهہ ڪيترو آهي! اسان ذهن جي آڪاس تان ڪري پيٽ جي کجيءَ ۾ اٽڪيل ماڻهو آهيون. اسان هاڻي پنهنجن مفادن جي "ايور گرين" ڊڪشنريءَ مان مزاحمت، بغاوت، جدوجهد ۽ انقلاب جا لفظ خارج ڪري ڇڏيا آهن، ان ڪري تہ اهي، اسان جي "پرسڪون" جيون ۾ مداخلت ڪري رهيا هئا، جنهن جي ڪري رائج الوقت سسٽم سان اسان جي وفاداري مشڪوڪ ٿي رهي هئي.

اهڙي "ڪنٽرولڊ لائيف" ۾ آنترا پرديش جي شاعر ۽ انقلابي راڳي غدر بابت ڳالهہ ڪري بہ سگهجي ٿي الائي نہ! اهو تہ طئي آهي تہ سچ ڇا، ٽانداڻن جي بہ ڳالهہ ناهي ڪرڻي، ٻارڙن جي اکين ۾ نهارڻو بہ نہ آهي، پر ڏسجي ۽ سوچڻ جي ٿوري گهڻي نافرماني ڪجي تہ اهو انڪشاف ٿئي ٿو تہ رائج نظام اسان مان مڪمل وفاداريءَ جي توقع رکي بہ ٿو، ڇاڪاڻ تہ اسان مري ويل نظرئي جي رهت آهيون، تنهنڪري ٿوري گهڻي انحرافي جي گنجائش جو فائدو وٺندي (۽ فائدن وٺڻ ۾ اسان کان وڌيڪ ٻيو ڪو ڦڙت ٿي سگهي ٿو ڇا؟

پنهنجي مري ويل نظرئي جي جيئري جاڳندي ڪردار بابت ٻن چئن لفظن جي ورڪا ڪجي ٿي:

نڪسل تنظيم، پيوپلس وار گروپ (P.W.G) سان لاڳاپيل شاعر ۽ راڳي غدر جو مهاڻو عوام جي مٿان ٿيندڙ ظلم، تشدد، جبر ۽ استحصال سان آهي ۽ خاص ڪري پوليس جي فرضي دوبدو مقابلن ۾ موت جي منهن ۾ ويندڙ ماڻهن جي تڪڙي پوسٽ مارٽم، جاچ پڙتال ۽ زوردار احتجاجي تحريڪ جي سرواڻيءَ جي ڪري هو مسلسل پوليس جي نشاني تي رهيو آهي.

يارنهن سال اڳ سندس گهر تي پوليس جي حملي کانپوءِ ٻيهر ٦ اپريل ۱۹۹۷ع تي عوام سان بي انتها محبت ۽ وحشي انتظاميا کان شديد نفرت جي ڏوهہ ۾ سندس گهر ۾ زوريءَ گهڙي، مٿس ٦ گوليون فائر ڪيون ويون. قاتلن ڪيس مئل سمجهي، سندس ٿڌي ٿي ويل جسم کي ٿڏي ڇڏيو، پر غدر ديس جي مظلوم مداحن، ٻارن، ڀين، جوان ڀينرن، پائرن ۽ امڙين جي دعائن سان آپريشن ٿيٽر ۾ قاتلن جي مذموم ارادن ۽ موت کي شڪست ڏئي، ديس جي مايوس ۽ زرد چهرن تي گلابي-رت جا گيت پکيڙي ڇڏيا. ان مهل نہ رڳو آنترا پرديش پر سڄي ڀارت جي مسڪين ۽ مظلوم عوام جي ڀنل اکين ۾ لازوال مرڪ تري آئي. پنهنجي نظام سان نافرماني ڪندي سوچان ٿو تہ، اهڙي مثالي ۽ لازوال مرڪ سنڌ جي ڪنهن شاعر ۽ فنڪار جي زندگيءَ ۾ ممڪن آهي! ؟

سنڌيڪار

وارن نکسلين جي لاشن جون آخري رسمون شروع ٿيڻ واريون هيون. غدر صحيح ڍنگ سان پوسٽ مارٽم ڪرائڻ جي لاءِ تحريڪ هلائي. غدر جي ان تحريڪ جي پٺڀرائي ڪيترين تنظيمن ۽ جمهوري فورس ڪئي ۽ پوءِ هيءَ جنگ هاءِ ڪورٽ تائين پهتي ۽ هاءِ ڪورٽ پوسٽ مارٽم جو حڪم ڏنو. غدر رياستي اسيمبليءَ جي اسپيڪر سان به ملاقات ڪئي ۽ وزير داخلا سان به مليو ۽ انهن سيني بااختيار ماڻهن کي غدر ٻڌايو ته مقتولن کي گوليون هڻڻ کان اڳ انهن تي بي پناهه تشدد به ڪيو ويو هو. نرساپور قتل کان پوءِ نال گونڊا پوليس هڪ ٻئي نڪسلي کي ماري ڇڏيو ۽ پنهنجي روايت موجب لاش جون آخري رسمون ادا ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي. غدر کي جڏهن اها خبر پئي ته هو بروقت نال گونڊا پهتو. پوليس ڪيس ايندي ئي هٿڪڙيون هٽي ڇڏيون ۽ مٿس سرڪاري ملازم جي ڪم ۾ مداخلت ڪرڻ جو الزام مڙهي ڇڏيو. غدر کي ضمانت تي ڇڏڻ کان انڪار ڪيو ويو ۽ کيس جيل جي فولادي سيخن پٺيان اڇلايو ويو. غدر جي گرفتاريءَ جي خلاف وسيع پيماني تي احتجاج ڪيو ويو ۽ نيٺ عوامي احتجاج جي اڳيان رياستي حڪومت گڏا کوڙيا ۽ غدر جي خلاف داخل ڪيل ڪيس واپس ورتو ويو ۽ کيس آزاد ڪيو ويو. ان کان پوءِ سيني عوامي تنظيمن، جيڪي غدر جي مٿان ٿيل حملي خلاف متحد ٿيون هيون، گڏيل محاذ قائم ڪرڻ جو فيصلو ڪيو، جنهن جو نالو Committee to claim deadbodies in the encounter killings رکيو ويو. غدر کي ان ڪميٽيءَ جو ڪنوينر مقرر ڪيو ويو. ان ڪميٽيءَ جي جوڙجڪ کان پوءِ غدر انهن فرضي مقابلن جو راز فاش ڪرڻ شروع ڪيو ۽ ٽن هفتن جي اندر پوليس مشينري "فرضي مقابلن" جو ڊرامو ڪرڻ ۾ رڪاوٽ محسوس ڪرڻ لڳي پر جلدي پوليس هڪ ٻي راند کيڏي، اُن هڪ بس ڀري، ماڻهن کي تيار ڪيو ۽ انهن اها دعوا ڪئي ته هو نڪسلين جي ظلم جو شڪار آهن. نظام آباد کان هي ڀاڙي جا ماڻهو حيدرآباد آيا ۽ هاءِ ڪورٽ جي چيف جسٽس کي يادداشت نامو ڏنو. اها ئي ٽيم جيڪا خانگي ڪپڙن واري پوليس هئي، کي بي ڪنابيرن وٽ پهتي ۽ کيس به ڌمڪيون ڏنيون ۽ ان کان پوءِ هي جٿو غدر جي گهر پهتو. غدر گهر ۾ موجود نه هو، تڏهن به پوليس جا هي ماڻهو سندس زال وملا کي گاريون گند بڪي هليا ويا. غدر تي هي حملو ممڪن آهي ته ٦ اپريل جي حملي جي ريهرسل هجي. وملا ٻڌايو ته، ٦ اپريل تي جيڪي غنڊا سندن گهر تي حملي آور ٿيا هئا، هي ساڳيا غنڊا هئا، جيڪي پهرين اپريل تي سندن گهر تي هڪ زمين جي سودي بابت انڪوائري ڪري رهيا هئا. غدر ٻڌايو ته، سندن زمين جي سودي سان ڪوبه تعلق نه هو. ان تي انهن مان هڪ پنهنجو ريوالور ڪڍي ورتو ۽ خبردار ڪرڻ کانسواءِ مٿس ٦ فائر انهن مان ٣ گوليون سندس جسم جي نازڪ حصن دل، ڦڦڙن ۽ ڪرنگهي جي هڏي جي بلڪل ويجهو لڳيون هيون. غدر جيئن ته مٺن پيشابن جو مريض آهي، انڪري سندس بچڻ محال ٿي ويو. غدر سان رياستي حڪومت جي دشمنيءَ جو سبب، فرضي پوليس مقابلن جي ڪول ٿي ـ پر هڪ ڊگهي عرصي کان هلندڙ سرڪار سان ڇڪتاڻ به آهي.

١٩٤٨ع ۾ غدر جو جنم ميدڪ ۾ توپران ڳوٺ ۾ هڪ دلت خاندا ۾ ٿيو هو. سندس اصل نالو گوماري وٺل رائو آهي. مسڪيني حال هجڻ ڪري غدر انجنيئرنگ جي تعليم جاري رکي نه سگهيو ۽ بئنڪ ۾ ڪلارڪ جي حيثيت ۾ ملازمت اختيار ڪئي. غدر هڪ باصلاحيت راڳي هجڻ جي ڪري، انفارميشن اينڊ پبلڪ رليشن ڊپارٽمينٽ لاءِ ڳائڻ جو مظاهرو ڪندو رهندو هو. هيءَ ١٩٧٢ع کان اڳ جي ڳالهه آهي. ان دوران نيڪسلائيٽ سياست سان لاڳاپيل فنڪارن ۽ ليکڪن جي هڪ تنظيم "آرٽس لورس" غدر جي صلاحيتن مان فائدو حاصل ڪرڻ جي باري ۾ سوچيو. ١٩٧٣ع تائين هو، "جن ناٽيه منڊلي" (جي اين ايم) جو هڪ سرگرم رڪن بڻجي ويو. هيءَ ناٽيه منڊلي، مارڪسسٽ، لينسٽ گروپ جي ثقافتي ونگ سان لاڳاپيل هئي. اهو ساڳيو ئي گروپ، ١٩٨٠ع ۾ سي پي آءِ (ايم ايل) پيوپلس وار جي نالي سان سڏيو ويو. ١٩٧٣ع تائين غدر جا گيت عوام ۾ بيحد مشهور ٿي چڪا هئا. ١٩٧٥ع تائين سندس گيت ڪيترن ئي رسالن ۾ شايع ٿيا. ايمرجنسيءَ جي زماني ۾ کيس گرفتار به ڪيو ويو. وري آزاديءَ کان پوءِ روپوش ٿي ويو. ايمرجنسي کان پوءِ جي ڏينهن ۾ جڏهن ڪريم نگر ۽ عادل آباد ۾ هارين جي تحريڪ هلي ته غدر نه رڳو ان ۾ شامل ٿيو پر عوام کي تحريڪ ۾ شامل ٿيڻ لاءِ اپيل به ڪئي. غدر پنهنجن گيتن ۾ انقلابي رنگ پيدا ڪيو ۽ لوڪ گيتن کي آرٽ جي شڪل ڏئي انهن ۾ نئون جوش ۽ ولولو پيدا ڪيو. وگوڪتا، براڪتا، بليٽ، ويڌي ياڳهو، ڊرامن ۽ گيتن سان غدر حڪمرانن جا ننڊ ڪڙڪائي ڇڏيا. غدر گيتن ۽ لوڪ گيتن جي جنهن انداز کي اختيار ڪيو، ان هزارين ماڻهن کي موهي ڇڏيو، ڇڻ ته اهي گيت هن لاءِ هٿيار بڻجي ويا. جي اين ايم (جن ناٽيه منڊلي) جي نالي کي ناماچاري حاصل ٿي، ۽ سندس گيتن جو مجموعو ڏهه ڀيرا شايع ٿيو ۽ لکن جي تعداد ۾ وڪاميو.

١٩٨٣ع کان ١٩٨٥ع تائين غدر سڄي ملڪ جو دورو ڪيو ۽ ڪيترن وڏن شهرن ۾ هن پنهنجين صلاحيتن جو مظاهرو به ڪيو. اصل ۾ سندس دوري جو مقصد تلنگانه ۾ جاري عوامي تحريڪن کان هندستان جي عوام کي آگاهي ڏيڻي هئي. اِجا جڏهن غدر ملڪ جو دورو ڪري ئي رهيو هو، تلنگانه ۾ عوامي تحريڪ انتهائي شدت ورتي ۽ آنڌرا پرديش سول لبرٽيز ڪميٽيءَ جي رهنما ڊاڪٽر رمانات کي پوليس ڏينهن ڏٺي جو گولي هڻي ماري ڇڏيو ۽ ان وقت هي اشارا ملي رهيا هئا ته حڪومت غدر کي نشانو بڻائڻ چاهي ٿي. غدر خطرو محسوس ڪري

روپوش ٿيڻ مناسب سمجهيو، تنهن ڪري غدر پنهنجي آرمس اسڪواڊز سان ڪافي عرصو روپوش رهيو. ٢٠ فيبروري ١٩٩٠ع ۾ هو وري ظاهر ٿيو ۽ حيدرآباد ۾ ٽن لکن مداحن جي اڳيان پنهنجي فن جو مظاهرو ڪيو. مئي ١٩٩٠ع ۾ رايتوڳلي سنگم جي ڪانفرنس ورنگل ۾ ٿي. هيءَ سيني کان وڏي ڪانفرنس هئي. ان ۾ لڳ ڀڳ ١٢ لک ماڻهن شرڪت ڪئي هئي. انهن سيني عوامي گڏجاڻين ۽ ڪانفرنسن ۾ غدر جي ذاتي ڪوشش ڪارفرما هئي ۽ غدر جي انقلابي گيتن جي ڪري عوامي تحريڪ ڏينهون ڏينهن وڌي رهي هئي. ١٩٩٥-٩٦ع دوران غدر ۽ پيوپلس وار گروپ جي وچ ۾ معمولي اختلاف به پيدا ٿيا. پر تمام جلدي گڏيل ڳالهين کان پوءِ ختم به ٿي ويا. پارٽيءَ جي پڌرائي موجب، غدر جيڪا وضاحت پيش ڪئي هئي، ان جي بنياد تي سندس خلاف معطليءَ جو حڪم موٽائي ورتو. ان رنجش کي مخالف گروهن گهٽو ڇچ ۾ چنڊيو ۽ غدر تي حملي کي پارٽيءَ جي ڳچيءَ ۾ وجهڻ جي ڪوشش ڪئي، پر غدر ۽ وملا ٻنهي ان جي سختيءَ سان ترديد ڪئي ۽ ٻڌايو ته پوليس ان حملي جي اصل ذميوار آهي.

هرڪو ان ڳالهه کي ڄاڻي ٿو ته، غدر جي خلاف هي قدم ڪجهه اعليٰ پوليس عملدارن ۽ سياستدانن جي گڏيل سازشن جو نتيجو آهن ۽ مٿس حملي ۾ خصوصي اينٽي نڪسلائيٽ پوليس فورس "گري هائونڊز" ملوث آهي. فنڪارن، ليکڪن، ملازمن، شاگردن، نوجوانن، هارين، مزدورن ۽ دانشورن جي ٧٠ کان وڌيڪ تنظيمن تي مشتمل گڏيل تنظيم جو قيام انهيءَ ڳالهه جو ساکي آهي ته غدر جي مقبوليت وڌي رهي آهي ۽ پوليس فورس جي خلاف نفرت ۽ ڪاوڙ زور وٺي رهي آهي، جنهن غدر جي آواز کي گهوگهڻ جي ڪوشش ڪئي آهي.

ٽماهي نيا ورق (ممبئي) جي ٿورن سان-
سنڌيڪار-اياز جاني.

آزاديءَ جو ڏينهن

14 آگسٽ

قوم کي مبارڪون

جشن گولڊن جوبلي

ساسو

بهتر فصل ۽ يقيني نفعي
لاءِ جاڪوڙيندڙ ادارو

ساسو جا تصديق ٿيل ٻج، ڀاڻ، جپسم ۽ جيت مار دوائن لاءِ گهر ڪريو وڪري لاءِ 171 سيل ڊپوئن جو سرشتو اوهانجي خدمت لاءِ موجود آهي.

ساسو - زرعي پيداوار وڌائڻ ۾ اوهان جو ساٿي

سنڌ ايگريڪلچرل سپلائيز آرگنائيزيشن

(حڪومت سنڌ)

سنڌ سيڪريٽريٽ، ۴- بي، بلاڪ ۹۳، ۹۴ ڪورٽ روڊ، ڪراچي.

ٽيليفون: 9202618 9204954

سنڌي لينگويج اٿارٽي جي سيڪريٽري، ناميارِي

اسان جي سياڻي جي زندگيءَ جي بقا ان ۾ آهي ته سنڌ جو وجود سلامت هجي:

تاج جويو

لهرون: توهان جي متحرڪ زندگيءَ جو پس منظر ڇا آهي؟ ڇا ان علمي ادبي تحرڪ جي ڪري اوهان جي ذاتي زندگي متاثر ٿي آهي ۽ ڇا اوهان پنهنجي ذاتي زندگيءَ کان مطمئن آهيو؟

تاج: مان بنيادي طور تي هاريءَ جو پٽ آهيان ۽ هاريءَ جي زندگي ڪيڏي تحرڪ واري آهي، اها اوهان سمجهو ٿا پورهيت- گهر ۾ جنم وٺڻ جي ڪري سچائي ۽ محنت منهنجي ضمير ۽ خمير ۾ شامل رهي آهي. منهنجو والد خوددار قسم جو هاري رهيو، ڪڏهن به وڏيري جو قرضي نه رهيو، پاڻ ان جو زميندار ڏانهن قرض رهندو هو. ٻيو ته اسان جو ڪٽنب لاڏائو نموني سان رهيو آهي، هڪڙي هنڌ رهيا ئي نه آهيون. مثلن منهنجو جنم قاضي احمد ۾ ٿيو، پهريون درجو مون سَن ۾ پڙهيو، وري ٻئي ڪلاس کان ڪولاچين جي ڳوٺ ۾ پڙهيس ۽ وري مئٽرڪ جو امتحان سن ۾ ڏنو آهي، ته والد جي خوددار طبيعت جي ڪري اسان ڪافي عرصو ڏکن، ڏاکڙن ۽ لڏ پلاڻ ۾ گذاريو آهي. مون کي ياد ٿو اچي ته ننڍپڻ ۾ سن کان ٻيلو اڪري قاضي احمد تائين، گهٽ ۾ گهٽ ويهه پنجويهه ميل پنڌ ٿيندو، پنهنجي پاءُ سان مال ڪاهي ويو آهيان- ته اهو تحرڪ منهنجي زندگيءَ ۾، منهنجي ضمير ۽ خمير ۾ شامل رهيو آهي ۽ پورهيت پيءُ جو پٽ هئڻ ڪري مون زندگيءَ ۾ هميشه اهو سوچيو آهي ته ماڻهو سچائيءَ ۽ محنت کي پنهنجو شعار بڻائي. مان ٻه ٽي ٽي ميل پنڌ ڪري قاضي احمد اسڪول پڙهڻ ويندو هئس. اڄ جو شاگرد ان حالت ۾ پڙهڻ جو تصور به نٿو ڪري سگهي. مون" جو دم غافل سو دم ڪافر" کي پنهنجي زندگيءَ لاءِ شعار بڻايو آهي ۽ مان سمجهان ٿو ته تحرڪ ئي منهنجي زندگي آهي، جيڪڏهن مان تحرڪ ۾ نه هجان ته شايد جيئرو رهي نه سگهان. ان ڪري لازمي طور تي منهنجو گهر، منهنجا ٻار متاثر ٿيا آهن. انهن جون مون سان ضرور شڪايتون به هونديون، پر هو مون سان اها شڪايت نه ڪندا ته مان ڪين نظر انداز ڪيان ٿو. دل ته چوندي آهي ته پيءُ ماءُ کي به پاڻ سان رهائجي، پر هو اباڻا ڪک ڇڏڻ لاءِ تيار نه آهن ۽ ڳوٺ ۾ ٻارن جي پڙهائيءَ جو مسئلو ٿئي ٿو- ته مان سمجهان ٿو ته، ان حوالي سان منهنجو ضمير مطمئن آهي. مان پنهنجي زندگيءَ ۾ منافقي نه ڪئي آهي، پنهنجي وقت کي اجايو نه وڃايو آهي، مون زندگيءَ ۾ ننڊ گهٽ، مطالعو وڌيڪ ڪيو آهي.

لهرون: سويت يونين ۾ مارڪسزم جي شڪست کان پوءِ سنڌ جي انقلابي رومانوي نسل جي پنهنجي ذات ڏانهن سخت گير واپسيءَ کي اوهان ڪيئن ٿا ڏسو؟

تاج: منهنجي زندگي آدرشي رهي آهي. مان سمجهان ٿو ته، جيڪو نظريو ڌرتيءَ جي مفادن جو پاسدار ناهي، اهو ڪيڏو به خوبصورت ڇو نه هجي، اهو نامڪمل نظريو آهي- ۽ اها حقيقت آهي ته سنڌ جي اديبن جي پنهنجي ڌرتيءَ سان هميشه وابستگي رهي آهي، پوءِ هو ڀلي ڪهڙو به نظريو رکندا هجن. منهنجي خيال ۾ مارڪسزم، جن به دوستن جو نظريو هو، جيڪي هاڻي ان کان انڪاري ٿي بيٺا آهن، انهن جو مطالعو يا ته سطحي هو يا وري هڪ طرفو. مان اوهان کي ٻڌايان ته، سائين جي ايم سيد تي هڪ تنقيدي ڪتاب "سنڌ سونهاري" لکيو ويو هو، ان ۾ سائين جي ايم سيد کي ڪچيون گاريون لکيون ويون هيون. شاهه محمد شاهه کي، هڪڙي ڀيري ٻانهن کان جهلي سائين چيو، "بابا هي ڪتاب پڙهه" - هو پنجن صفحن کان مٿي نه پڙهي سگهيو، ته سائينءَ ان کي چيو، "تون مون تي لکيل اهو ڪتاب نٿو پڙهي سگهين، مون اهو ڏهه ڀيرا پڙهيو آهي." چوڻ جو مقصد ته، جيستائين اوهان جو مطالعو گهڻ طرفو ۽ وسيع ناهي، تيستائين اوهان جي پنهنجي نظريي سان وابستگي به نامڪمل آهي. اهڙن وسيع القلب ماڻهن جي صحبت ۽ ويجهڙائيءَ جي ڪري نه رڳو منهنجو مطالعو وسيع ٿيو، پر ذهني ڪشادگي به نصيب ٿي. نتيجي ۾ جڏهن مون قوم پرست نظريو اختيار ڪيو ته ان ۾ شاونزم نه هو، ان ۾ عالم جي آباديءَ جو تصور هو، مارڪسزم جي سوچ، جيڪڏهن ذهن کي متاثر ڪيو ته، اها پاڪستان جي ڪميونسٽن جي سوچ، جيڪا انڪار- وطن تي مبني هئي، اها نه هئي. مان جيڪڏهن پاڻ کي قوم پرستي ۽ سوشلزم جي امتزاج جي حوالي سان ڏسان ٿو ته، هيئنر مون کي داغستان جو رسول حمزاتوف متاثر ٿو ڪري، يا سنڌيءَ جا ليکڪ

مختلف سياسي سوچون رکندڙ اديب سنڌي ادبي سنگت جي پليٽ فارم تي ڇو نٿا ورهائجون- ان مان ثابت آهي ته، سنگت ۾ قوت ۽ وسعت آهي.

شاعر ۽ نقاد **تاج جويي** جو انٽرويو

تاج کي ڪنهن تاج جي ضرورت ڪانهي

زندگيءَ جي خوبصورت جل پري جيڪڏهن مهربان ٿئي ٿي ته، اُن جو به ڪونه ڪو سبب هجي ٿو. اُهو سبب ڪنهن مقصد هيٺ، فرد جو زندگيءَ ڏانهن مثبت رويو به ٿي سگهي ٿو، ته لازوال حسن جو ڀرپور احساس به ٿي سگهي ٿو. بهرحال ٻنهي حالتن ۾ فرد جمود ڪان تحرڪ ڏانهن بامعنيٰ سفر ڪري ٿو. تاج جويي جي شخصيت تي نهار ڌرجي ٿي ته، تحرڪ اُن جو بنيادي تعارف نظر اچي ٿو. جيتوڻيڪ تاج جي شخصيت واضح طور تي گهرداري، علم، سياست ۽ ادب ۾ ورهايل نظر اچي ٿي، پر اُنهن چئني شعبن سان لاڳاپيل ذميوارن کي بيحد سليقي، محبت ۽ توازن سان نڀائڻ جي ڪري سندس ورهايل شخصيت جو احساس گهٽ ٿي ٿئي ٿو. اُها ٻي ڳالهه آهي ۽ اسان جي پوئين پير ويندڙ سماج جو سانحو آهي ته جيڪو به فرد پنهنجي خلوص، سچائي ۽ جفاڪشيءَ سان سماج ۾ تحرڪ جو سبب بڻجي ٿو، اُن ڏانهن ئي آڱريون کڄنديون رهن ٿيون. مٿس سنڌي ادبي سنگت جي قبضا گيري جو ڌريل الزام جيتوڻيڪ وزندار به آهي ۽ اُن ۾ ڪنهن قدر سچائي به آهي ته، سندس سيڪريٽري جنرل واري عرصي ۾، سنڌي ادبي سنگت نظرياتي سلهاڙپ جي ڪري محدود ٿي ۽ ان جي تخليقي حيثيت متاثر ٿي پر اُها به حقيقت آهي ته اِنهيءَ سڄي عرصي ۾ سنڌي ادبي سنگت ماٺ جو شڪار نه هُئي. بهرحال منهنجي نظر ۾، تاج جويي ڪنهن به صورت ۾ سنگت جي لاءِ هاڃيڪار ڪردار ادا نه ڪيو آهي، نه اُن جي مستقبل ۾ ڪا گنجائش آهي. مان اِن رخ کي سنڌ جي ڪميونسٽن ۽ قومپرستن جي روايتي چپقلش جو حصو سمجهان ٿو. اڄ تاج کي ڏسندي ئي جديد سنڌي ادب، ڪهاڻي توڙي شاعريءَ بابت مختلف اعتراض ۽ الزام، رفوچڪر ٿي وڃن ٿا، ڇاڪاڻ ته ڪابه شڪست، سوڀ جي اکين ۾ اکيون ملائي نٿي سگهي، ڪوبه جمود تحرڪ سان ٽڪرائي نٿو سگهي، ڪوبه مفاد، خلوص کي شڪست نٿو ڏئي سگهي ۽ اِن حيثيت جي ميڃتا لاءِ تاج کي ڪنهن تاج جي ضرورت ڪانهي، اُن اتساهه ڀري مُرڪ جو ضرور طالب آهي جيڪا هو اسانجن ڪومائل چهرن تي ڏسڻ جو خواهشمند آهي. **اياز جاني**

گوبند مالهي ۽ ڪيرت ٻاٻاڻي، جن چيو ته، " اسان مارڪسزم کي سنڌوءَ ۾ ٻُڏي ڏياري آهي" متاثر ڪن ٿا. مطلب ته مارڪسزم به اهو جيڪو سنڌ جي حالتن تي اثرانداز ٿئي، قوم پرستي اها جيڪا سنڌ جي حالتن يا سنڌ جي مزاج يا مفاد جي نگران هجي. اسانجن دوستن جو الميو اهو آهي ته، انهن ڪميونزم کي جذباتي ۽ رومانوي انداز ۾ ورتو، حقيقي انداز ۾ نه ورتو، نتيجي ۾ ادريس چانڊئي کان وٺي ارباب کهاوڙ ۽ جام ساقيءَ تائين، جن انقلاب جون وڏيون دعوائون ڪيون، سيني وڃي

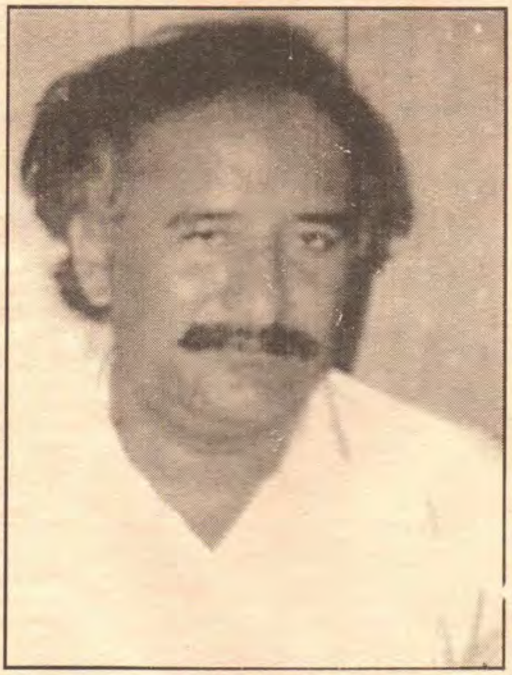

جو حسن پسي ٿو، تڏهن هن جو زندگيءَ سان عشق به ٿي وڃي ٿو. مون زندگيءَ جو حسن پسيو آهي، مان ٻهراڙين ۾ رهيو آهيان، مون کي خبر آهي ته سنڌ ڪيتري حسين آهي- استاد بخاريءَ جي لفظن ۾ ته:

زندگي تو ۾ سُرور ڪيڏو آ،
پوئين هڏ کي به پيروي آهي.

ته اهي نوجوان جيڪي اڄ خوبصورت لفظن ۾ فراريت جون ڳالهيون ڪن ٿا، انهن، جن کي پنهنجو آدرش بڻايو، انهن ساڻن دوکو ڪيو آهي، پر آءٌ چوان ٿو ته، هنن کي شخصيت پرستيءَ جي سحر مان نڪرڻ گهرجي. جيڪڏهن انسانيت جو تُصور اسان جي نوجوان ۾ اچي وڃي ۽ هنن کي انسان جي عظمت ۽ صلاحيت ۾ ايمان اچي وڃي ته، هو نه خودڪشي ڪن ۽ نه فرار جي راهه اختيار ڪن، رڳو اسان شاهه لطيف جي پيغام کي سمجهون، تڏهن به اسان کي مشڪلاتن جو حل ملي پوي- نارائڻ شيام چوائي:

زندگي مسئلا هزار مگر،
مرڪ تنهنجي سين جو حل آهي.

هڪڙي مُرڪ به زندگيءَ جي سمورن مسئلن جو حل آهي ته، معنيٰ مرڪ ۾ جيڪا زندگي آهي، يا زندگيءَ ۾ جيڪا مرڪ آهي، ان کي هن جڏهن پرکيو ته هو مايوس نه ٿيو، جيتوڻيڪ هو وطن کان جلاوطن هو، پر هُن اميد نه ڇڏي. هن جو زندگيءَ سان، پنهنجي وطن سان، نوشهري، نوابشاهه سان لڳاءُ هو، آخر تائين هن جي اکين ۾ آس هئي ته مان پنهنجو وطن ڏسان، پر ڏسي نه سگهيو ۽ جيڪڏهن اها آس اها تمنا اسان جي نوجوانن ۾ اچي ۽ هو پنهنجي ڌرتي، زندگي ۽ پاڻ کي هم آهنگ سمجهن ته هو فرار جي راهه اختيار نه

اِهو غلط آهي ته مان دانشور ليگ جي ترجيحات تي آهيان.

ڦهڪو ڪيو- ۽ انهن جيتوڻيڪ هاڻي پنهنجي ذات ڏانهن، اولاد ڏانهن توجهه ڏيڻ شروع ڪيو آهي، ذاتي مفادن جو تحفظ ڪرڻ شروع ڪيو آهي، پر آءٌ سمجهان ٿو ته، اهي سڀ ماڻهو جن کان آدرش کسي، پنهنجي ذات ڏانهن ورايو ويو آهي، انهن ۾ هڪڙو اهڙو غلط لاڙو پيدا ٿيو آهي، جيڪو اسان جي نئين نسل کي اوڙاهه ڏانهن وٺي ٿو وڃي. اهي نوجوان جيڪي خوبصورت زندگي گذارين ٿا، سٺن گهرن، بنگلن ۽ سٺين نوڪرين ۾ آهن ۽ عياشين ۾ زندگي گذارين ٿا، پر پوءِ به هو فرار جي راهه اختيار ڪن ٿا، پوءِ به خودڪشيءَ جي راهه اختيار ڪن ٿا. ڪوڙ نوجوان، جيڪي خودڪشي ڪن ٿا، اهي پراڻي وقت ۾ انقلابي هئا، پر انهن جڏهن ڪنهن انقلابي نظريي کي ورتو هو، تڏهن به جذباتي انداز ۾ ورتو هو ۽ انهن جي ذات ڏانهن موٽ به جذباتي انداز ۾ آهي- ۽ هنن زندگيءَ سان پيار ڪرڻ سکيو ئي ڪونه هو. جيڪڏهن هنن کي زندگيءَ سان پيار هجي ها، زندگيءَ جي حسن سان پيار هجي ها ته زندگيءَ کان فرار اختيار نه ڪن ها- ته ڳالهه اها به آهي ته، ماڻهو جڏهن زندگيءَ

ڪن- ته، مان سمجهان ٿو ته زندگي بيحد حسين آهي، ڌرتي حسين آهي ۽ منهنجو ويساهه آهي ته انسانيت سان لڳاءُ جو حُسن ماڻهوءَ کي زنده رکي ٿو.

لهرون: سنڌ جي انقلابي نوجوانن جي اجتماعيت ڪان ڪٽجي وڃڻ واري سانحي جي پيدا ٿيڻ ۾ سنڌ جي سياسي قيادت جي موقعي پرستيءَ جو عمل دخل به آهي، ڇا اهو سچ آهي؟

تاج: آءٌ سمجهان ٿو ته، ڪجهه قدر ان ۾ سچائي به آهي، پر جيڪي غالب قوتون آهن، جن جا اسان جي سماج تي، اسان جي سنڌ جي اقتصادي ۽ سماجي جوڙجڪ تي جيڪي ڇار وڇايل آهن، انهن به ان شيءِ کي وڌايو آهي. مثلن مان ايئن چوان ته، شاگرد سياست ۾ جيڪو ڏوهه جو لاڙو آهي، ان جي پيدا ڪرڻ ۾ شاگردن ڪان وڌيڪ حڪمرانن قوتن جو هٿ آهي. جيڪي به پارٽيون اقتدار ۾ آيون، انهن پنهنجيون شاگرد ونگز پيدا ڪيون، جڏهن ته دنيا ۾ ائين ڪٿي به ڪونهي ته اقتدارِ واري ڌر وٽ شاگرد قوت هجي.

نتيجي ۾ اقتداري ڌر سان لاڳاپيل شاگرد ونگز پنهنجين پارٽين جي ايجنٽ طور ڪردار ادا ڪيو ۽ جڏهن ان قسم جي صورتحال پيدا ٿيندي آهي ته پوءِ تڪرار پيدا ٿيندو آهي، پوءِ هو ان مان ماڻهو خريد ڪندا آهن. Penetrate ڪندا آهن. هينئر ته سياست، صحافت سان گڏوگڏ ادب ۾ به Pen-etration ٿي پئي- هڪ وقت اهو هوندو هو جڏهن هڪ سٽ لکبي هئي ته، گرفتاري ٿي ويندي هئي ۽ قلم لاڳو ٿي ويندا هئا، پر اڄ الائي ڇا ٿو لکجي، ڪجهه ڪونه ٿو ٿئي- ان ۾ هڪ شعور جو دخل به آهي، شعور جي ارتقا به آهي.ماڻهن جو حوصلو، همت وڌي آهي، اها به شيءِ آهي، پر ان جي پٺيان استعماري قوتن جي اها سوچ غالب آهي ته، ماڻهن کي اوڳر اوڳارڻ ڏيو، ان مان نتيجا حاصل ڪيو ۽ ان موجب انهن کي ڪچلڻ جي ڪوشش ڪيو. منهنجي نظر ۾ اهو پهلو به وساري نٿو سگهجي ته، جذباتي ۽ نعريباز سياستدانن به ماحول کي ان سطح تي پهچايو آهي. اهو ئي سبب آهي جو اسان وٽ جمهوريت جو سچو رخ ڪڏهن به ڪونه آيو آهي. جيڪڏهن جمهوريت جي دعويٰ ڪري ڪو حڪمران ٿيو آهي ته، اهو به ڪنهن نه ڪنهن ڇٽيءَ جي هيٺان آيو آهي. نتيجي ۾ اها خالص جمهوريت يا عوامي جمهوريت نه رهي آهي، پر اسان وٽ ميڊيا تي نيم جمهوري حڪومتون ايڏيون ته اثر انداز ٿيون آهن جو ماڻهن تنقيد جا تير حڪمرانن جي بدران، انهن ننڍن ننڍن گروپن ڏانهن اڇلائڻ شروع ڪيا، جن قومي ڳالهه پٺي ڪئي- مطلب ته، سماج ۾ جيڪڏهن ڪا بهتري نٿي اچي ته، وقت جي حڪمران قوتن تي تنقيد ڪانه ٿي ٿئي، پر انهن قوتن تي ٿئي ٿي، جيڪي ننڍا ننڍا قومي سوچ جا سرڪلس آهن. نتيجي ۾ اهي ان پروپيگنڊا جي دٻاءَ جو شڪار ٿين ٿا، انهن مان گهڻا ٿڪي پري پون ٿا، يا انتها پسند ٿي وڃن ٿا- ۽ پوءِ خرابي پيدا ٿئي ٿي. آءٌ سمجهان ٿو ته، جيڪڏهن اسانجين اخبارن تي غالب جيڪي دوست ويٺا آهن، اهي پنهنجي ذهني سياسي تصور کي ٻاهر ڪڍي، ايمانداريءَ سان سيني تي تنقيد ڪن ته، شايد اهڙي خرابي پيدا نه ٿئي. مان ٿو چوان ته ناڪام سياسي ڪارڪن سڀ صحافت ۾ گهري پيا آهن. هنن جي ذهن ۾ سياست جو پنهنجو خاڪو رهيو آهي. نتيجي ۾ ڪوبه سياسي يا غير سياسي مسئلو ٿئي ٿو ته، ان ـ اهي صحافتي دوست ويهي صلاحون ٿا ڏين. پاڻ دانشور ٿي ٿا ويهن. پر پاڻ لاڳاپجن نٿا. هڪڙو ماڻهو جيڪو ڪنهن نقطہ نظر سان لاڳاپيل ڪونهي، ان نقطہ نظر جي وڪالت ڪيئن ٿو ڪري، هڪڙو ماڻهو قوم پرست آهي ڪونه، قومپرستن کي لائين ڪيئن ٿو ڏئي، هڪڙو ماڻهو سوشلسٽ آهي ڪونه، اهو سوشلسٽن کي صلاح مشورا ڪيئن ٿو ڏئي- اها ته عجيب صورتحال آهي. پر ان تي تنقيد نه ٿي آهي- نتيجي ۾ جيڪو، جيڪو ڪجهه لکندو رهيو آهي، اهو ان کي ڀڄندو رهيو آهي ۽ ماڻهو مُنجهندا رهيا آهن. توهان ڏسو ته، اسان جا ڪالم نگار مرتضيٰ ڀٽي جي شهادت تي ايئن لکندا جڻ هي هئا ئي مرتضيٰ ڀٽو سان. بينظير اقتدار تان لهندي ته هي ايئن لکندا جڻ هي هئا ئي بينظير سان. سائين جي ايم سيد جو وڇوڙو ٿيندو ته هي ائين لکندا جڻ انهن سڄي زندگي سائين جي ايم سيد سان گڏ گذاريو آهي. اهڙي صورتحال ۾ غلط ۽ صحيح جو انتخاب ڪيئن ممڪن ٿيندو- خبر ناهي ته، اهو ڪهڙي قسم جو رومانس آهي!

لهرون: سنڌ ۾ پڇيرو سياست ان ڳالهه جي ساکي آهي ته، سياسي اڳواڻن، سنڌ جي سياسي ڪارڪنن سان ويساهه گهاتي ڪئي آهي - اوهان جو ڇا خيال آهي؟

تاج: جن به سياسي اڳواڻن، ڪارڪنن سان دوکو ڪيو آهي ۽ انهن جي ڪلهن تي چڙهي پڇيرو سياست ڏانهن ويا آهن. يا پاڻ کي جن ناهيو آهي، يقينن انهن سنڌ جي سياست سان ويساهه گهاتي ڪئي آهي، اهي صدين تائين سنڌ جي تاريخ جا مجرم رهندا- پر اسان جو باشعور ڪارڪن پنهنجو رستو پاڻ تلاش ڪري سگهي ٿو. مان سمجهان ٿو ته، سنڌ جي سياسي صورتحال ايڏي مايوس ڪندڙ ڪانهي، جيڏي ڏيکاري وڃي ٿي. گهٽ ۾ گهٽ مان مايوس نه آهيان. مان سمجهان ٿو ته، اها جيڪا گهڻ هئي اسان وٽ، مختلف غلافن ۾ ويڙهيل، ان جي چند ڇاڻ ٿي پئي. ڪرمنلزم جي خلاف سوچ ابري پئي، ڌاڙيلن جي سياست جي خلاف سوچ ابري پئي. هر پارٽيءَ جي اندر اهي سڀئي شيون ٿين پيون، اتي اهڙي قوت به ابري پئي، جيڪا ان شيءِ جي خلاف آهي. هاڻي ڳالهه آهي ته، انهن ماڻهن کي ڪپي ته اهي حوصلي سان اڳتي وڌن ۽ انهن غلط لاڙن وارن ماڻهن،جيڪي چند ماڻهو آهن، کي ڏکي ڏارڪن. مثلن سنڌ زرعي يونيورسٽيءَ ۾ ١٥ ڇٽن ڪان وڌيڪ، سڀني تنظيمن جا گڏيل داداگير ڪونه ملندا، پر اهي ١٥ ڇٽا، ١٥ سؤ نوجوانن کي يرغمال بڻايون ويٺا هوندا. هاڻي ١٥ سؤ معصوم، اڀالا ۽ ذهين نوجوان جيڪڏهن متحد ٿي وڃن ته، انهن کي ١٥ داداگير ڇا ڪري سگهندا. انهيءَ ۾ انتظاميه به خود هڪڙن دادلن گي هٿ رکنديون آهن. سنڌ يونيورسٽيءَ ۾ جڏهن اسان قومي جرڳو جوڙيو هو، تڏهن وائيس چانسلر ڪان اسان جڏهن انٽرويو ورتو ته ان چيو، "جيڪي ڇوڪرا ٢٠-٢٠ هزارن جي گهر ڪندا آهن، مان انهن کي ١٠ هزار ڏيندو آهيان." معنيٰ داداگير جيڪڏهن لک گهرندا ته ان کي ٥٠ هزار ملندا- هاڻي اها آهي وي سيءَ جي سوچ! ان مان ثابت آهي ته انتظاميه خود اهڙا دادلا پيدا ڪري ٿي، ته اها خرابي هڪڙي رخ جي نه آهي، ان ۾ جن مفادپرستيءَ جي سياست اختيار ڪئي آهي، انهن جو ڏوهه آهي ۽ انتظاميه جو ڏوهه به آهي. پر مان سمجهان ٿو ته، سماج ۾ صفائي ٿيندي، چند ڇاڻ ٿيندي- ۽ پيچ ڊاهه جو اهو عمل رڳو اسان وٽ ئي ڪونهي، سڄي دنيا ۾ آهي. سوشلسٽ بلاڪ ٽٽڻ ڪان پوءِ سڄي دنيا اندر پيچ ڊاهه جو عمل جاري آهي. ان ۾ نفسياتي، سياسي ۽ عالمي اثر به آهن، پر مان چوان ٿو ته، لڙ لهي ويندو ۽ ڪجهه وقت ڪان پوءِ وري روشني ٿيندي، مان مستقبل مان مايوس نه آهيان.

لهرون: سنڌي ادب ۾ تحرڪ جي باوجود عجيب قسم جي مانار به محسوس ٿئي ٿي، جنهن ڪري لاتعلقي ۽ وڇوٽيءَ جو احساس پيدا ٿي رهيو آهي، ان جو ڇا سبب آهي؟

تاج: اسان وٽ جيڪي سينيئر اديب هئا، انهن جو پنهنجي ادب ڪان، پنهنجي نوجوان ڪان، پري ٿي وڃڻ، ان جو وڏو سبب آهي. اسان جو نوجوان جڏهن ڏسي ٿو ته، اسان جو سينيئر اديب، جنهن ون يونٽ جي خلاف تحريڪ هلائي، جهندا ڪنيا ۽ جنهن سنڌي ادبي سنگت ۾ وڏو ڪردار ادا ڪيو، اهو اڄ يا ته ڪرسيءَ تي ويٺو آهي. خاموش آهي، ڪجي نٿو، وقت جي اڳيان ماٺ آهي يا حڪمرانن جي پچ-لوڏ ويٺو ٿو ڪري ته، هو حيران ٿئي ٿو. سينيئر اديب جيڪو انهن مسندن تي ويٺل نه به هجي، پر بزرگ اديب آهي هو محسوس ڪري ٿو ته، نوجوانن ۾ اهو احترام ڪونهي، اها عزت ڪانهي، پر اها حقيقت آهي ته، جڏهن اهي اسان جا بزرگ اديب لکندا هئا، جيتوڻيڪ ان وقت ايتري تعليم نه هئي، پر هنن پاڻ کي مطالعي جي لحاظ ڪان مضبوط رکيو. تنهن ڪري اهي ڄميا رهيا ۽ اسان جو نئون نسل هن وقت تمام گهڻو پڙهي پيو، پر ڪڙهي نٿو، نتيجي ۾ مستقل مزاجيءَ سان رويو اختيار نٿو ڪري. هو سينيئر جي بي رخيءَ ڪان بڙ ٿئي ٿو، پر ان جي ويجهو وڃڻ نٿو چاهي. سينيئر سمجهي ٿو ته، مون تي جيڪا تنقيد ٿئي ٿي سا منهنجي احترام کي مجروح ڪري ٿي. مان سمجهان ٿو ته، سنڌي ادبي سنگت اهڙي پُل آهي جيڪا سينيئر ۽ جونيئر اديب کي گڏي، اهڙو ماحول جوڙي سگهي ٿي، جيڪو اسان جي ادب ۾ نه رڳو تحرڪ آڻي سگهي ٿو.

جن به سياسي اڳواڻن، ڪارڪنن سان دوکو ڪيو آهي ۽ انهن جي ڪلهن تي چڙهي پڇيرو سياست ڏانهن ويا آهن يا پاڻ کي جن ناهيو آهي يقينن انهن سنڌ جي سياست سان ويساهه گهاتي ڪئي آهي. اهي صدين تائين سنڌ جي تواريخ جا مجرم رهندا.

گڏوگڏ بي رخي ۽ لاتعلقي جو احساس به ختم ڪري سگهي ٿو. هن وقت اسان وٽ نوجوان تمام سگهارو لکن پيا. ڪجهه سينيئرس اهڙا آهن جيڪي انهن جي مقبوليت ڪان ممڪن آهي ته گهبرائيندا هجن. گهٽ ۾ گهٽ مان اهو چوندي ڪابہ هيڪ محسوس نٿو ڪيان ته ،ڪافي نوجوان اسان ڪان سؤ ڀيرا سٺو لکن ٿا. جڏهن هڪڙي هنڌ تقرير ۾ مون ان جو اعتراف ڪيو ته، هڪڙي سينيئر چيو ته، "تو هنن کي اهڙي ڇپي ڏني ڇڏي جو هاڻي اسان جي، اسٽيجن تي، ڏاڙهي پٽي ڇڏيندا." مون چيو، "ان اعتراف ۾ هرج ڪهڙو آهي- توهان تي جڏهن محمد ابراهيم جويو، رسول بخش پليجو ۽ ٻيا تنقيد ڪندا هئا، ڪلون لاهيندا هئا، تڏهن توهان انهن ڪان بڙ نه ٿيندا هئا. ڇاڪاڻ ته اهي توهان جا همعصر هئا ۽ انهن تنقيدن کي اوهان برداشت ڪيو ۽ توهان جي لکڻين ۾ جان پيدا ٿي. اڄ جو نوجوان جيڪڏهن تنقيد ڪري ٿو ته ان کي به برداشت ڪيو، هو توهان ڪان سٺو

لکي ٿو، توهان ان جو اعتراف ڪيو، انهن جي ويجهو وڃو، ڏسو، تنوير عباسي نوجوانن سان گڏ بيٺو آهي ته، تنوير عباسيءَ کي اڳي کان وڌيڪ احترام ڏين ٿا. هو نوجوانن کي تسليم ڪري ٿو، انهن جي خوبين کي تسليم ڪري ٿو. استاد بخاري اعتراف ڪندو هو، مان سمجهان ٿو ته، نوجوان اديب جيترو استاد بخاري کي ويجهو هو، ايترو ڪنهن وڏي اديب کي نه هو. توهان وڏن اديبن پاڻ کي پاڻ پري ڪيو آهي." ته ان حوالي سان آءٌ سمجهان ٿو ته، هينئر ٿوري مشيني زندگي، ڪجهه سياسي مايوسي ۽ ڪجهه اقتصادي دٻاءَ به آهن، ان جي ڪري به اسان کي ادبي تحرڪ نظر نٿو اچي، پر آءٌ سمجهان ٿو ته، اسان جو نوجوان اديب ڏاڍو متحرڪ آهي، پر ان ۾ مستقل مزاجي گهٽ نظر ٿي اچي- ۽ اسان جي نوجوان ۾، تنقيد ۽ ايڊيٽنگ جي فن جي اڻهوند هئڻ سبب هر رسالي ۾ ڇپجي وڃڻ جي ڪري، اها مستقل مزاجي پيدا نٿي ٿئي. آءٌ سمجهان ٿو ته، جيڪڏهن سنڌي ادبي سنگت يا ڪنهن ٻئي پليٽ فارم تي اسان سڀ اديب حقيقت کي اڳيان رکي پنهنجو تنقيدي رويو، جارحاڻو نه پر اصلاحي ڪيون، ته اسان پنهنجي ادب کي نئون وقار بخشي سگهون ٿا.

اسانجن دوستن جو الميو اهو آهي ته انهن ڪميونزم کي جذباتي ۽ رومانوي انداز ۾ ورتو، حقيقت انداز ۾ نه ورتو- نتيجي ۾ ادريس چانڊيي کان وٺي ارباب کهاوڙ ۽ جام ساقي تائين، جن انقلاب جون وڏيون دعوائون ڪيون، سين وڃي ڦهڪو ڪيو.

لهرون: ڇا جديد سنڌي شاعري شيخ اياز تي اچي بيهي وڃي ٿي؟ ۽ مجموعي طور تي نئين شاعري بابت اوهان جا ڪهڙا ويچار آهن؟

تاج: ان ڳالهه کان انڪار ڪونهي ته شيخ اياز جي، هن دؤر جي شاعريءَ تي وڏي ڇاپ آهي، پر اهو چوڻ ته شيخ اياز تي اچي، شاعري بيهي وئي آهي، ايئن ڪونهي. جيڪڏهن رڳو غزل کي ڏسجي تڏهن به اها ڳالهه واضح ٿي وڃي ٿي. اياز جيڪو گيڙوءَ ويس غزل پيش ڪيو آهي، ان جي پنهنجي سونهن آهي. ان نواڻ ضرور آندي- ۽ اڄ به شيخ اياز جي غزل ۾ تجنيس حرفي، لفظي سونهن ۽ فڪري گهرائي آهي، پر نئين غزل ۾ تجنيس کان هٽي، نثر کي ويجهو هجڻ وارو جيڪو تاثر آهي، بنا لفظي تجنيس جي، ان ۾ نثر کي ويجهو هجڻ وارو جيڪو رخ آهي، اهو نئين غزل جي سڃاڻپ آهي. اهو غزل اياز جي پيرائي وارو غزل ناهي. اها شيءِ ٻڌائي ٿي ته، سنڌ جو نوجوان شاعر پنهنجي ڊڪشن واري دور مان گذري رهيو آهي. مجموعي طور تي اسان جي جديد شاعريءَ ۾ اهو رنگ آهي، اهو جڻاءُ آهي جيڪو اسان عالمي ادب ۾ پيش ڪري سگهون ٿا- پر جيڪا گهڻ اسان وٽ آهي ۽ جيڪو اسان ۾، رسالن ۾ هڪٻئي تي لکڻ جو رواج آهي، دوستيءَ جي نياءُ وارو رواج آهي، "انڊلٽ رنگن وارو شاعر" "فلاڻو شاعر"، انهيءَ قسم جون جيڪي اسين فتوائون ڏئي ٿا دوستيون نڀايون، اهي اسانجن گهڻن شاعرن کي ادبي طرح قتل ڪري ڇڏينديون. بهتر رويو اهو آهي ته ڪنهن به شاعر جي فن ۽ صلاحيت کي ساراهه جي اڏيءَ تي قربان نه ڪيون. ٻي اها گذارش ڪرڻي آهي ته، جديد شاعر پنهنجي ڪلاسيڪي شاعريءَ کان ڪٽجي، اردو شاعري ڏانهن متوجهه ٿي پيو. اردو، فارسي ۽ انگريزي يا ڪنهن به ٻوليءَ جي شاعريءَ جو مطالعو ضرور ڪرڻ گهرجي، پر پنهنجي ڪلچر، پنهنجي ڪلاسيڪي شاعريءَ جي تسلسل کان، پنهنجي زمين کان ڪٽجڻ نه گهرجي. اڄ جي اردو شاعرن، مثلن: سعيد، ثروت اردو شاعريءَ جي عام ابهام کان هٽي، سنڌ جي ڌرتيءَ مان تشبيهون ۽ اتساهه ورتو آهي. محسن ڀوپالي سنڌ جي فضائن مان هڳاءُ وٺي هائيڪا سرجي رهيو آهي ۽ اسان وري هوائن ۾ پٽڪندڙ خيالن جي پوئلڳي ڪري رهيا آهيون. ڪوبه شاعر پنهنجي ثقافتي جڙن کان ڪٽجي سٺو شاعر ٿي نٿو سگهي. مان نوجوانن کي چوندس ته، پنهنجي ڪلاسيڪي شاعريءَ جو مطالعو ڪن، ان مان اتساهه وٺن- ان جو تتبع به ڪن، ڪنهن به ريت قدم پٺتي نه وڃڻ گهرجي. جيئن تنوير عباسي، اياز گل تي لکندي چيو ته، " اياز گل جو غزل يا ان جي ٻولي، اياز ۽ شيام واري دور کان اڳتي آهي." هاڻي ان چوڻ ۾ هُن ڪو شيام يا اياز کي ريٽي نه ڇڏيو، پر هُن ٻڌايو ته، اڄ جي دور ۾ جيڪا اياز ٻولي لکي ٿو سا اڄ جي آهي، شيخ اياز جنهن دور جي ٻولي لکي، اها ناهي- ته اڄ جو شعور ۽ اڄ جي ٻولي، اڄ جا مسئلا پنهنجي ثقافتي ۽ سماجي پس منظر سان ملائي، توهان جڏهن لکندؤ ته ان شاعريءَ ۾ جڻاءُ پيدا ٿيندو ۽ اها زندهه به رهندي.

لهرون: سنڌ ۾ ٿيندڙ گهڻي شاعري واقعي معياري ڪانهي، پر ڇا اها قابل-ملامت آهي جو اڪثر ادبي ڪانفرنسن ۽ عام ميڙاڪن ۾ شاعرن بابت توهين آميز جملي بازي ڪئي ويندي آهي؟

تاج: آءٌ سمجهان ٿو ته، اخباري رسالن ۾ ڇپجندڙ شاعريءَ جي بنياد تي، ان قسم جا منفي رويا اڀريا آهن. ان رويي جي پٺيان انهن ماڻهن جي اڻ سڌي ميڇتا به آهي،جيڪي اهڙو سٺو نٿا لکي سگهن، ڪن ماڻهن کي اندر ۾ ڪدڙ ويٺل آهي، اهي جڏهن ٻئي جي خوبصورت شاعري ٻڌن ٿا ته انهن کان برداشت نه ٿو ٿئي. بهرحال اهو جارحاڻو رويو ننديڻ جوڳو آهي، پر جيڪڏهن ان ۾ ڪٿي ڪو اصلاحي پهلو آهي ته، ان کي وري نوجوانن کي برداشت ڪرڻ کپي. گڏوگڏ اخباري رسالا ڇپيندڙ جيڪي ڪهاڻيءَ جي ڀيٽ ۾ شاعريءَ کي ان ڪري اهميت ڏين ٿا ته، اها جاءِ گهٽ والاري ٿي ۽ گهڻا شاعر راضي رکي سگهجن ٿا. سمجهن ٿا ته، ڀر شاعر ڇپبا ته معنيٰ ۲۰۰ ڪاپيون هلنديون. ان رجحان به شاعريءَ جي خلاف فضا قائم ڪئي آهي، جنهن جوبه تدارڪ ٿيڻ گهرجي.

لهرون: اڄ جي ڪهاڻيءَ تي ٿيندڙ تنقيد ۽ ان جي معيار بابت اوهان جو ڇا خيال آهي؟

تاج: مان سمجهان ٿو ته، ڪلهه جي ڪهاڻي ۽ اڄ جي ڪهاڻيءَ ۾ فرق هجڻ کپي ۽ جيڪڏهن فرق ناهي ته پوءِ اها ڪهاڻي ڪلهه جي ڪهاڻيءَ جو نقل ٿيندي. اڄ جي ڪهاڻي اڄ جي ڪهاڻي هجڻ کپي. جيڪي اسانجا نوان دوست ڪهاڻيون لکن ٿا، انهن مان گهڻن وٽ اڄ جي ڪهاڻي آهي.مثلن: رحمت الله ماڃوٺي، حفيظ ڪنير، شنبم گل، بانو محبوب، تانيه ٿيبو، طارق قريشي، جان خاصخيلي، امتياز ابڙو، رسول بخش درس، ڪليم لاشاري، منظور ڪوهيار سٺيون ڪهاڻيون لکن ٿا- پر ڪڏهن ڪڏهن محسوس ٿيندو آهي ته هو پنهنجين ڪهاڻين سان لاپرواهي اختيار ڪن ٿا، فن سان نياءُ نٿا ڪن، هو پنهنجين ڪهاڻين کي هڪ ڀيرو لکي نظرثاني ڪرڻ لاءِ تيار نه آهن. اهو رويو ڪهاڻي لاءِ هاڃيڪار آهي. جديد ڪهاڻيءَ بابت اها راءِ غلط آهي ته اها مري چڪي آهي- اها يا ته انهن دوستن جي راءِ آهي جن پنهنجي ڪهاڻيءَ کي پاڻ ماري ڇڏيو آهي يا هو پاڻ ڪانسواءِ ٻئي کي ڪهاڻيڪار قبول نٿا ڪن، تڏهن ئي هو اها راءِ ڏين ٿا. جيڪا نتها پسندي آهي. نئين ڪهاڻيءَ کي نه گولي لڳي آهي نه هُن خودڪشي ڪئي آهي. اسان وٽ اڄ به ڪهاڻي لکي وڃي ٿي، پر جيئن ته مون اڳ چيو ته، اسان وٽ بهتر ايڊيٽنگ ڪانهي ۽ ٻيو اسان جو نوجوان ڪهاڻيڪار پنهنجن مسئلن، حالتن جي ڪري يا تنقيد جي کوٽ جي سبب ڀرپور محنت نٿو ڪري. نئين ڪهاڻيڪار ۾ تخليقي ڏانءُ، اسانجن سينيئرس کان به وڌيڪ آهي، پر هو ان جو نياءُ نٿو ڪري.

لهرون: ادب براءِ ادب جي نظريي بابت توهان جو ڇا خيال آهي؟

تاج: جيڪو ماڻهو سمجهي ٿو ته، منهنجي فن تي زندگيءَ جو اثر نٿو پوي يا منهنجي زندگيءَ تي فن جو اثر نٿو پوي- مان سمجهان ٿو ته، اهو ٻليل آهي. ادب براءِ ادب جي راءِ ڏيندڙ اسان جا دوست ۽ بزرگ اديب خود جيڪي لکن ٿا. ان ۾ زندگي آهي. ادب ۾ ڪلا Art پيدا ڪرڻ واري ڳالهه کان ڪير ٿو انڪار ڪري، پر ادب براءِ ادب جو تصور ته اهو هو جنهن پٽاندر جاگيردارن جي خوشنوديءَ لاءِ ادب پيدا ٿيندو هو، جنهن ۾ گل و بلبل، جام ومينا جو ذڪر هوندو هو، جنهن ۾ زندگيءَ جي ڪا لطافت نه هوندي هئي. جڏهن ته اڄ ادب براءِ ادب جي وڪالت ڪندڙ دوستن جون لکڻيون پڙهون ٿا ته، انهن ۾ اها ڳالهه نظر نٿي اچي، پر جڏهن هو ڳالهائين ٿا ته اها ڳالهه چون ٿا- ان مان ثابت آهي ته، ادب زندگيءَ لاءِ آهي، ادب جو زندگيءَ سان واسطو نه ٽٽڻ کپي. مثلن: سنڌ جي آجپي جو نظريو اسان جي تخليق جو بنيادي محرڪ هجڻ کپي. جيڪڏهن ايئن نه آهي ته، خود اسان جي سياڻي جي زندگيءَ کي بقا ڪونه ملندي، اسان جي سياڻي جي زندگيءَ جي بقا ان ۾ آهي ته سنڌ جو وجود سلامت هجي، سنڌ خوشحال هجي، سنڌ آجي هجي- جڏهن اهو تصور هوندو ته، اسان پاڻ، اسان جو نسل خوشحال، آزاد ۽ ڀرپور زندگي گذاري سگهندو. منهنجي تازو سائين عبدالحڪيم ارشد سان ڪچهري ٿي، تنهن چيو ته، "اسان جي ادب مان سنڌ گم ٿيندي ٿي

وڃي." ضروري ناهي تہ اسان نعريبازي ويهي ڪيون. پروپيگنڊائي ادب يا پارٽي ادب پيدا ڪيون. سنڌ جو پنهنجو حسن آهي، ان کي سمايون. ڇا ڪالاباغ ڊيم تي ڪهاڻي نٿي لکي سگهجي؟ ڇا ٿر جي ڪوئلي تي ڪهاڻي نٿي لکي سگهجي؟ مان چوان ٿو تہ علي بابا سنڌ جي روح کي سمجهي ڪهاڻيون لکيون آهن، اها منهنجي هڪ راهہ آهي، اها راهہ مان ڇو ٿو قائم ڪيان، ان ڪري تہ هو جيڪڏهن ڪارونجهر جي ڪولهين تي لکي ٿو تہ، انهن جي ٻولي، انهن جو سماج، انهن جي مسئلن کي ڪڻي ٿو اچي، هو جيڪڏهن ٻاليشاهن تي لکي ٿو تہ انهن جا مسئلا.انهن جون پيڙائون، سوچون، انهن جي سڄي زندگيءَ کي ڪهاڻيءَ ۾ ڪڻي ٿو اچي. مان چوندس تہ، اسان مسئلن ۽ پنهنجي وطن، پنهنجي ڌرتيءَ جي خوشحاليءَ واري تصور کان ڇڄي جيڪو ادب پيدا ڪنداسين، اهو عارضي طور تي ڀلي اهميت جوڳو هجي، پر اهو دائمي حيثيت حاصل ڪري نہ سگهندو.

لهرون:: هن وقت سنڌي ادبي سنگت لاءِ عام بحث آهي تہ، ان جي بقا ان ۾ آهي تہ ان کي NGO جو روپ ڏجي- سنڌي ادبي سنگت جي ذميوار فرد جي حيثيت ۾، سنڌي ادبي سنگت بابت ان خيال ۽ مجموعي طور تي سنگت جي وجود تي ٿيندڙ تنقيد جي پس منظر ۾ اوهان جو ڇا رد عمل آهي؟

تاج: آءٌ سمجهان ٿو تہ، اين. جي. او جي روپ ۾ سنڌي ادبي سنگت زنده رهي نہ سگهندي. ٺيڪ آهي ان جا مالي وسيلا وڌائڻ کپن، ان لاءِ اسان اهو سڀ ڪجهہ ڪري سگهون ٿا. اسان وٽ جيڪي اين جي اوز آهن، انهن ۾ اهو روح ڪونهي، اهي پيسي ڪمائڻ جو ذريعو ٿي ويون آهن. اين جي اوز جا دوسڪ ڇا ٿا ڪن، اها مون کي خبر آهي. سنڌي ادبي سنگت لٽ ڪٽي هڪلڻ واري شيءِ ڪانهي، سنڌي ادبي سنگت آزاد خيال، روشن خيال ۽ باضمير ماڻهن جي تنظيم آهي، ان کي ان حد تائين رکڻ کپي، ان جي صفن کي مضبوط ڪرڻ کپي. ڪجهہ دوستن جو چوڻ آهي تہ، سنگت اديب پيدا نٿي ڪري سگهي. اديب ڪنهن سانچي ۾ ويهي گهڙيا تہ ڪونهن، ادب لاءِ اتساهہ ۽ جذبو پيدا ٿيندو آهي. سنڌي ادبي سنگت تہ گڏ ويهڻ، سمجهڻ ۽ هڪٻئي ڏانهن تنقيدي روين کي اختيار ڪرڻ جو هڪ ادارو آهي. ڪجهہ دوستن سنگت کي مٽل گهوڙو سمجهيو- حقيقت ۾ اهي پنهنجي وجود ۾ مٽل گهوڙا ٿي ويا آهن، جڏهن تہ سنڌي ادبي سنگت ساهہ کڻندڙ ادارو آهي، جتي اسان سڀ ويهي آزاديءَ سان ساهہ کڻون ٿا. هن وقت جڏهن سنڌ جو سياسي پليٽ فارم ٽڪرن ۾ ورهائجي چڪو آهي، تہ مختلف سياسي، سوچون رکندڙ اديب سنڌي ادبي سنگت جي پليٽ فارم تي ڇو نٿا ورهائجن. ان مان ثابت آهي تہ، سنگت ۾ قوت ۽ وسعت آهي. آءٌ سمجهان ٿو تہ، سنگت نہ رڳو ادب، پر سنڌ جي مسئلن لاءِ جدوجهد ڪري سگهي ٿي. سنڌي ادبي سنگت جي پليٽ فارم کي، اسان ادبي ۽ قومي مسئلن لاءِ هڪ حد اندر استعمال ڪري، پنهنجي لاءِ بهتر ۽ ڪارآمد ادبي ادارو بڻائي سگهون ٿا.

لهرون: سنڌي ادبي سنگت جي هاڻوڪي سيڪريٽري جنرل اياز گل جي ڪارڪرگيءَ کان اوهان مطمئن آهيو؟

تاج: اياز گل تہ منهنجو دوست بہ آهي پر هو ڏاڍو نفيس قسم جو ماڻهو آهي. چوڻ جي ڏينهن ۾ بہ ڪجهہ دوستن جو چوڻ هو تہ، "اياز گل نفاست پسند آهي، سنڌي ادبي سنگت جي سيڪريٽري جنرل جي حيثيت ۾ نڀائي نہ سگهندو" مون دوستن کي چيو تہ "هن ماڻهوءَ ۾ صلاحيت آهي، پهرين تہ هو جوابداري کڻندو ڪونہ، جي کڻندو تہ پوءِ نڀائيندو"- ۽ اڄ سنڌس تحرڪ کي ڏسندي مون کي محسوس ٿئي ٿو تہ، ماڻهوءَ تي جڏهن جوابداري اچي ٿي تہ، ان ۾ ذميواريءَ جو احساس پيدا ٿي وڃي ٿو. اياز گل جو مثبت رويو اهو آهي تہ، هو نمائشي انداز کان هٽي ڪم ڪري رهيو آهي ۽ اهڙا مثبت قدم کڻڻ جي ڪوشش ڪري رهيو آهي، جيڪي سنڌي ادبي سنگت کي مستقل اداري جو روپ ڏئي سگهن ٿا. اشاعتي يا سيمينارن جي حوالي سان ڪم ڪجهہ گهٽ ٿيو آهي، پر سنگت جي گولڊن جوبلي سال ملهائڻ لاءِ هن جون تياريون هلن پيون، ممڪن آهي اتي ڪي نيون شيون متعارف ڪرائڻ.

لهرون: سنڌي لينگويج اٿارٽيءَ جي سيڪريٽري جي حيثيت ۾ اوهان جي مقرري ٿي رهي آهي، ان بابت ڇا ايئن چئجي تہ، ادب جو متحرڪ ڪردار ڪيش ٿيو آهي؟

تاج: ڳالهہ اها آهي تہ، ان سلسلي ۾ مون ڪا بہ ذاتي ڪوشش ڪانہ ڪئي آهي. آءٌ اڳ ئي ١٨ گريڊ ۾ اسسٽنٽ پروفيسر آهيان، جڏهن تہ سيڪريٽريءَ جو عهدو بہ ١٨ گريڊ جو آهي. آءٌ سمجهان ٿو تہ، مون سڄي زندگي ٻولي ۽ ادب جي خدمت ڪندي گذاري آهي. مان اها شيءِ ٻولي ۽ ادب جي خدمت جي حوالي سان قبول ڪئي آهي، جنهن وقت بہ مون محسوس ڪيو تہ، مان ان ۾ ڪامياب نٿو وڃان، مان واپس پنهنجي کاتي ۾ موٽي سگهان ٿو. مون کي هتي ڪا اسپيشل سهولت ڪانہ ڏني وئي آهي. فرض ڪيو ان کان مٿيري شيءِ ڏني وڃي ها تہ پوءِ توهان ان کي سياسي رشوت بہ چئي سگهو ها. منهنجو ضمير مطمئن آهي تہ، مان رعايت وٺي ڪونہ ٿو وڃان- ۽ توهان ان سڄي پراسيس کي ڏسندؤ تہ منهنجو رڳو نالو اخبار ۾ آيو تہ، ڪجهہ دوستن پنهنجي پاران مختلف قسم جا الزام هنيا، جن مون کي Heart ضرور ڪيو آهي، پر مان ڪليل دل جو مالڪ آهيان. آءٌ چوان ٿو تہ، منهنجي باري ۾، منهنجن نظرين جي باري ۾ کليءَ دل سان لکڻ کپي. بجاءِ ان جي، جو جن شين سان منهنجو واسطو ناهي، اهي مون تي مڙهيو وڃن. مثلن انهن دوستن مون کي دانشور ليگ جي ترجيحات ۾ ڄاڻايو آهي. اهو سراسر غلط آهي تہ، مان دانشور ليگ جي ترجيحات تي آهيان. مان سنڌي ادبي سنگت جي مقابلي ۾ هزارين دانشور ليگون قربان ڪرڻ واري سوچ جو ماڻهو آهيان. آءٌ جتي بہ هوندس، اتي سنڌي ادبي سنگت جو ڪارڪن هوندس. آءٌ پنهنجن روين ۽ سوچن جي اظهار ۾ جيئن اڳ رهيو آهيان تيئن اڄ بہ آهيان. آءٌ بنيادي طور ان ڳالهہ ۾ يقين رکان ٿو تہ، ماڻهو جتي ۽ جنهن اداري ۾ ڪم ڪري، خلوص، سچائي ۽ ايمانداريءَ سان ڪري. پرائمري کان ڪاليج جي ماستريءَ واري عرصي دوران، ڪو ماڻهو مون ڏانهن آڱر کڻي، مون کي "گوسڙو استاد" يا فرض ۾ ڪوتاهي ڪندڙ ثابت نہ ڪري سگهندو.مون باوجود گهڻين مصروفيتن جي، هڪ لمحي لاءِ تدريسي فرض ۾ غفلت نہ ڪئي آهي. منهنجو رڪارڊ ۽ شاگردن جي مون سان والهانہ محبت ۽ وابستگي منهنجي لاءِ وڏو اعزاز آهي. هن وقت جيڪڏهن سنڌي لينگويج اٿارٽيءَ ۾ سيڪريٽريءَ جي حيثيت ۾ وڃي رهيو آهيان تہ، مان اتي بہ ضمير جي سچائيءَ سان ڪم ڪندس.

لهرون: سنڌي ٻولي ۽ ادب جي خدمت جو، اوهان جي ذهن ۾ ڪهڙو خاڪو آهي؟

تاج: مان سمجهان ٿو تہ، سنڌي، سنڌ جي سرڪاري زبان تہ آهي، پر اها عملي طور نافذ نہ ٿي سگهي آهي. انٽرنيٽ تي سنڌي زبان کي متعارف ڪرائڻ، انڊس اسڪرپٽ "سنڌو لکت." تي ڪوجنا وارا پهلو اڃا پڌرا نہ ٿيا آهن. هن اداري ۾ رهي آءٌ ڪوشش ڪندس تہ، انڊس اسڪرپٽ تي ٿيل تحقيق جي دائري کي وڌائجي. منهنجي علم ۾ آهي تہ، اسان جي محترم ۽ وطن دوست بزرگ عطا محمد ڀنڀري هن وقت تائين "سنڌو لک" تي انگريزيءَ مان ١٨ ڪتاب ترجمو ڪيا آهن. هڪ شخص جڏهن اڪيلي سر ايڏي محنت ڪري سگهي ٿو تہ، اهڙي لائق ماڻهوءَ جي مدد سان سنڌي لينگويج اٿارٽي انڊس اسڪرپٽ جي پڙهڻي Besipherment طرف قدم وڌائي سگهي ٿي. سنڌي کي اي-ميل ۽ انٽرنيٽ تي متعارف ڪرائڻ لاءِ سنڌي لينگويج اٿارٽي انهن نوجوان جون خدمتون حاصل ڪري سگهي ٿي، جن اُن ڏس ۾ تحقيق جوڳو ڪم ڪيو آهي. سنڌي ٻولي مختلف ادارن ۾، عملي طور تي لاڳو ڪرڻ لاءِ سنڌي لينگويج اٿارٽي اپاءَ وٺي سگهي ٿي. سنڌي انسائيڪلوپيڊيا، سائنسي ڊڪشنري، سماجي ڊڪشنري ۽ لغتن جي تياري ڪرائي سگهي ٿي. سنڌ ۾ آباد غير سنڌي ماڻهن ۽ شاگردن ۾ سنڌي زبان جي ڄاڻ پکيڙي سگهي ٿي. سنڌي ٻوليءَ تي تحقيق ڪندڙ عالمن کي ميڄنا ڏئي، انهن وسيلي انڊس اسڪرپٽ جي ڳجهارت جو ارٿ معلوم ڪري سگهي ٿي. هي ادارو صرف پگهار کڻندڙ ملازمن جو ادارو نہ هجڻ گهرجي، پر هن ۾ ڪم ڪندڙ ملازمن ۾ ٻولي ۽ ادب جي محبت وارو جذبو هجڻ گهرجي. سنڌي ڪتابن جي وڪري جي ڏس ۾ نئين انداز ۾ ڪم ڪري سگهجي ٿو. اخبارن ۾ استعمال ٿيندڙ سنڌي ٻولي تي نظر Watch رکي سگهجي ٿي. علمي ۽ ادبي اصطلاحن جي تحقيق لاءِ عالمن جون خدمتون حاصل ڪري سگهجن ٿيون. ڪمپيوٽر جي ميدان ۾ سنڌيڪا، سهڻي، پيس ڪمپوزر يا ڪن نوجوانن پاران شخصي سطح تي، ڪمپوزنگ جي مختلف فونٽن تيار ڪرڻ جي ڏس ۾، جيڪا سرگرمي آهي، ان کي محدود دائري مان ڪڍي، عام ڪرڻ ۾ سنڌي لينگويج اٿارٽي ڪردار ادا ڪري سگهي ٿي، تہ جيئن سنڌ اندر ڪمپوزنگ جي دنيا ۾ آيل انقلابي تبديلن کي سڄي دنيا اندر رهندڙ سنڌين تائين متعارف ڪرائي سگهجي. نصابي ڪتابن جي تياري ۽ درست ٻوليءَ جي استعمال ۾ هي ادارو پنهنجو فعال ڪردار ادا ڪري سگهجي ٿو، ۽ ڪوڙ اهڙا ٻيا رخ آهن جن تي ڪم ڪرڻ جي گنجائش آهي. آءٌ سنڌي ادبي سنگت، سينيئر اديبن ۽ اداري جي ڪارڪنن جي تعاون سان وس آهر مٿين ڳالهين جي تڪميل طرف قدم وڌائڻ جي تمنا رکان ٿو ۽ مون کي پڪ آهي تہ، سنڌ جا نوجوان ۽ سينيئر اديب، سنڌي لينگويج اٿارٽيءَ سان مڪمل سهڪار ڪندا ۽ هن اداري کي پنهنجو ادارو سمجهندا.

ممتاز عباسي

قبول ابڙو

جيڪو ادبي حيثيت جي نماءَ ڪي ڪفر سمجهي ٿو

پيچرا، پهاڙ، ميدان، ريت ۽ صحرا زندگيءَ جو سفر آهي. غم، اداسي، بيقراري، سور، سرور، مزا، محبتون زندگيءَ جو سرمايو آهن. ڪٿي عمل جي ڪندن تان به گذرڻو پوي ٿو، ڪٿي ماڻهو آدرشن ۽ اصولن جي صليب تي به لٽڪي پوي ٿو. هيءَ زندگي آهي ۽ هر زندگيءَ جا فڪري احساساتي، داخلي، خارجي عمل ۽ اصول، پابنديون ۽ پيمانا مختلف ٿين ٿا. سچ، ڪوڙ، ايمانداري، حقيقت، انسانيت ۽ محبت جا هر ماڻهوءَ وٽ مختلف احساس ۽ قدر آهن. هيءَ ڪائنات وسيع آهي. هتي ننڍڙا جيتامڙا ماڻهو به آهن، ته پهاڙن جي بلندين جيڏا اوچا ۽ طاقتور ماڻهو به، ۽ هر ماڻهوءَ جي هڪ الڳ الڳ حيثيت ۽ بيهڪ آهي، جيڪا انهيءَ ماڻهوءَ جي سڃاڻپ جي علامت به بڻجي ٿي.

ڌن، دولت، بنگلا ڪارون، عياشي ۽ شهرت جي حاصلات، زندگي جي هجڻ جون تقاضائون پوريون ڪرڻ لاءِ سڀ ڪجهه ڪونه آهن. زندگيءَ جو مقصد جيئڻ سان گڏ جيئارڻ به آهي ۽ ٻين انسانن جي پوتر جذبن جو به احساس ۽ احترام ڪرڻو آهي.

اصل ۾ جيڪو اسين ڪنهن ٻئي سان پيار ڪريون ٿا، حقيقت ۾ اهو پاڻ سان محبت ۽ پيار ڪرڻ وارو روحاني تعلق آهي. زندگيءَ ۾ مسلسل هڪ جدوجهد ڪرڻ ڪانپوءِ، انسان ضرور ڪٿي ڪجهه ٿڪ پٽڻ جي به تمنا رکي ٿو. خوبصورتين، محبتن ۽ سٺن تعلقن جِي تلاش انساني فطرت ۾ آهي ۽ ضرور انهيءَ چانو جو به متلاشي آهي، جتي ڪنهن پياري ماڻهوءَ جي گوڏن تي ڪنڌ رکي ڪي لمحا، ڪي گهڙيون، سُڪون جي ساهه کڻڻ ۾ گذرن ۽ ماڻهو انهيءَ ننڍڙن لمحن ۾ زندگيءَ جو پورو ٿڪ لهي وڃڻ وارو احساس تصور ڪري- پر ايئن ڪٿي آهي؟ اهو هڪڙو حسين تصور ئي آهي، جنهن مان ڪن لمحن جي لذت وٺي سگهجي ٿي.

قبول ابڙو جيڪو ڪڏهن ڪڏهن پنهنجي سخت لهجي اندر لڪل-ڪي معصوم ٽهڪ به رکي ٿو ۽ جيڪا اڪثر سنڌي اديبن ۾ منافقيءَ جي بيماري آهي، هو انهيءَ وچڙندڙ بيماريءَ ۽ خود ثنائيءَ جي عذاب ڪان گهٽو پري بيٺل نظر ايندڙ شخص آهي.

باضمير ماڻهوءَ ڪي دشمن جي تيز لڳل وار ڪان ايتري تڪليف نه ٿيندي آهي، جيتري محبت ۽ اعتماد واري دوستيءَ جي اچانڪ منافقيءَ ۾ تبديل ٿي وڃڻ واري تعلق ڪان-هي شخص پنهنجي تعلق ۾ واضح آهي، سندس محبت ۽ دشمنيءَ ۾ هو ڀرپور ناهي.

جنهن دؤر ۾ ٻن ڦيٿن واري سائيڪل به اهميت رکندي هُئي، انهيءَ دؤر ۾ سائيڪل جي پيڊل تي ننڍپڻ جي شوخيءَ جا پير هٽي ڳڙهي ياسين جي ملان پرائمري اسڪول شاهه قُلِي ڳوٺ تائين يارن سان سائيڪلن جي ريس پڄائي پهچندڙ، محبوب علي ابڙي جي وڏي پٽ قبول ابڙي ڪي پنهنجي ٻالڪپڻي، نوجواني، جواني ۽ هينئر ڪيس چانديءَ جي وارن پنهنجي گرفت ۾ آڻي بيهاريو آهي. هو انهيءَ سموري دؤر جي عڪسن ڪي چٽيندي ڪڏهن ٽهڪ ڪنهن وقت خاموش ٿيندي. ٻڌائي ٿو. هن پنهنجي سيڪنڊري ۽ هائر سيڪنڊري تعليم سي اينڊ ايس گورنمينٽ ڪاليج

قبول ابڙو، مسٽر ۽ مسز آڏوانڊ ۽ سان- لبراسڪا لنڪن يونيورسٽي آمريڪا

شڪارپور مان حاصل ڪئي. گريجوئيشن سکر ۽ ايم ايس سي ۱۹۷۴ع ۾ سنڌ يونيورسٽي ڄامشوري جي تيز هوائن جي ٻهڪندڙ ۽ ٻلندڙ ماحول مان پاس ڪئي، جتي جوانيون پنهنجن مقصدن ۽ محبتن جي ڪاروان جي اڄ به تسلسل ۾ آهن. هي پنهنجي دؤر جي پڳ مٽ يارن سليم ڪورائي، غفار سومري، طارق اشرف ۽ ادل سومري جي جوڙ جو خوش مزاج، آزاد ذهن رکندڙ ۽ دل دريا حرڪتي ماڻهو به رهيو آهي. گريجوئيشن ڪرڻ کان پوءِ ڪجهه دؤر اسلاميه هاءِ اسڪول سکر ۾ ٽيچر به رهيو ۽ زندگيءَ جي انهن سمورن حرڪتن ۽ محبتن جي ڪل مک سان ڪجهه وقت طارق اشرف سان سهڻيءَ رسالي ۾ به گڏ رهيو.

قبول ابڙو جنهن جي زندگيءَ جي اصل شاهراهن ڏانهن وٺي وڃڻ ۾ سندس والد صاحب، جيڪو انهيءَ دؤر جو نندو واپاري هو، جي فڪر جي ڇانوَ جو گهرو تعلق آهي ۽ هي پنهنجي زندگيءَ ۾ پنهنجي والد صاحب جي تمام گهڻن پهلوئن کان متاثر آهي، جنهن جي شفقت، فڪر ۽ اصولن قبول

کي سٺي ماحول ۽ زندگيءَ جون آسانيون فراهم ڪرڻ ۾ گهڻي مدد ڪئي، جنهن جي ڪري هن جي زندگيءَ سان لاڳاپيل تعلقن ۾ Balance ۽ Space واري شخصيت واضح نظر ايندڙ آهي، تنهن جي باوجود به ماڻهوءَ ۾ ڪي خال ضرور هجن ٿا، جن کي ڀَرِي نٿو سگهجي.

ادب ڏانهن متوجهه ڪرڻ ۽ قبول کي ليکڪ بڻائڻ ۾ اردوءَ جي مشهور اديب فرحت اعجاز جو گهڻو هٿ رهيو، جيڪو سائنس اسلاميه هاءِ اسڪول سکر ۾ گڏ ٽيچر به رهيو. پهريان هن مختلف مضمونن ۽ ڪهاڻين جا ترجما ڪيا، جن طارق اشرف کي تمام گهڻو موهي وڌو ۽ طارق اشرف ڪيس ترجمن لاءِ اُتساهيندو رهيو، جن مان ڪجهه ڪهاڻين جا ترجما سهڻيءَ ۾ ڇپيا.

بنيادي طرح قبول ابڙو پنهنجي لکڻين جي حوالي سان هڪ سٺي ناول نگار ۽ بهترين ترجمي نگار جي سڃاڻپ رکي ٿو. هن وقت تائين هن جا ڪُل ست ڪتاب ڇپيل آهن، جن ۾ ٽي تخليقي ناول: "جيون جيونُ سَڏڪا سڏڪا"، "ڊنل اکين جا خواب" ۽ "ٽڪندو" شامل آهن. انهيءَ کان سواءِ ترجمن جي حوالي سان American Short Stories جا ٽي ڪتاب ڇپيل اٿس، جيڪي اڄ جي دؤر ۾ به سٺن ڪتابن ۾ شامل آهن، جن ۾: "شڪر آ مڙس ته مليو"، "رات جو ٻارهين وڳي" ۽ "مون کي مڙس نه کپي" پڙهندڙن جي ذهني طلب پوري ڪندڙ ڪتاب آهن. قبول ابڙي جا امر سنڌيءَ جي نالي سان پڻ ٽي ڪتاب ڇپيل آهن: "دل ته ڏئي ڏِسُ"، "دل جا زخم" ۽ "ڪنوار ماءُ" - قبول، جيڪو پنهنجي شخصيت ۾ واضح روپ رکندڙ شخص آهي، پر ڪڏهن ڪڏهن پنهنجي ادب دوستن جي مصنوعي محبتن جي آڳ ۾ پنهنجي اعتماديءَ واري تعلق سان گڏ پنهنجي دوستيءَ جا شفاف ۽ نيڪ نيتيءَ منجهان انهن دوستن ڏانهن وڌايل هٿ به ساڙائي ٿو وجهي، پر اِها قبول ابڙي جي شڪست ڪانه آهي.

ڪار ۾ ڪنهن سنگتيءَ کي ويهاري لانگ ڊرائيو تي نڪرندو آهي، شايد ته امرسنڌيءَ جي ڳولا ۾ نڪري ويندو آهي، جنهن سان نه رڳو ڪيس پر سليم ڪورائيءَ ۽ ادل سومري کي ملڻي به ڪو عرصو ٿيو آهي! ......

اهو وقت اڄ به پرل ڪانٽيننٽل جي هال ۾ ويٺل اديبن ۽ دوستن کان نه وسريو هوندو، جڏهن قبول ابڙي جي ناول ٽڪنڊي جي مهورت تي ڳالهائيندي ڪِن اديبڙن پنهنجي بيخبريءَ کان ڪم وٺندي ۽ پنهنجي روايتي آپي مان نڪرندي تنقيدي مُنهن مٿو پٽيو هو. تنهن تنقيد انهيءَ محفل ۾ مهمان اديبن کي به حيران ڪري ڇڏيو، ايتريقدر جو پروگرام جي صدارت ڪندڙ علي احمد بروهي چوڻ لڳو: دوستو! قبول ابڙي ناول لکيو آهي، ڪو ڏاڙو يا ڦر ڪونه ڪئي اٿائين......؟

بهرحال، اهو سنڌي ادب ۾ اديبن جو دوستيءَ جي ڪُکِ ۾ منافقيءَ جو ڄُرو هڻڻ ڪا نئين روايت ڪانه آهي ۽ انهيءَ اهڙي قسم جي ورتاءَ ۽ عمل کي نِنڍڙيون سوچون رکندڙ ماڻهن جون ڳالهيون سمجهي يا ڪنهن معصوم ٻار جي حرڪت سمجهي، وساري ڇڏجن ته چڱو ٿي ٿيندو.

"ڊنل اکين جا خواب" هڪ رومانوي ۽ انقلابي پسمنظر ۾ سنڌ جي حالتن جو واضح عڪس آهي ۽ انهيءَ کان پوءِ سندس اڻڇپيل ناول "پنهنجي گهر ۾ اجنبي" ضياءَ جي دؤر جي بربريت ۽ ايم آر ڊي تحريڪ جي تاريخي پس منظر ۾ لکيل آهي، جيڪو سندس مصروفيتن سبب ڇپجي نه سگهيو آهي. جيتوڻيڪ اڄ انهيءَ دؤر ۽ حالتن ۾ گهڻي تبديلي اچي وئي آهي پر هر ناول هڪ دؤر جي تاريخ ضرور ٿئي ٿو، جنهن جي مطالعي ڪرڻ کانپوءِ انهن حالتن ۽ انهيءَ دؤر جي سماجي ۽ سياسي بيهڪ جو واضح اندازو لڳائي سگهجي ٿو.

انهن سنجيده تاريخي موضوعن سان گڏ قبول ابڙي، سليم ڪورائي ۽ غفار سومري گڏيل طور تي امر سنڌيءَ جي نالي سان جنسي ناول به لکيا، انهن ناولن ۾ فڪري طور ٽئي گڏ مشورا ڪندا هئا، پر قلم قبول ابڙي جو هلندو هو ۽ وري ناولن جا نالا ادل سومرو ترتيب ڏيندو هو. جيڪي ڏاڍا سُهڻا ۽ پڙهندڙن ۾ هلچل مچائيندڙ قسم جا هوندا هئا. مارڪيٽ ۾ ايندي ئي خريدار هٿون هٿ کڻي ويندا هئا ۽ پبلشر امر سنڌيءَ کي ڳوليندا وتندا هئا، جنهن لاءِ پبلشر اڳواٽ پئسا ڏئي سليم ڪورائي ۽ قبول ابڙي کي بُک ڪري ويندا هئا. ۽ ان امر سنڌيءَ جي نالي امر جليل کي به پريشان ڪيو ۽ پڙهندڙن اهو ڄاتو ته هي ناول امر جليل ٻئي نالي سان پيو لکي، اهو ان ڪري به ڄاتو ويو ته پهرين ناول ۾ ڪردار ۽ فڪري پسمنظر امر جليل جي شهر روهڙيءَ جو هو ڪجهه عرصي کان پوءِ هي امر سنڌي پڙهندڙن ۽ ليکڪن اڳيان واضح ٿيو ته هي سڀئي حرڪتون، محبتون ۽ دل لڳيون ٻن يارن قبول ۽ سليم ۽ جون آهن.

قبول جو عام ماڻهن تائين گهڻو نه پهچڻ جو سبب هن جو ٿورو لکڻ ۽ اديبن سان ميل جول گهٽ هئڻ وري ڪم ٿي وڃڻ آهي. ٻيو خاص سبب ٻڌائيندي قبول چيو ته، "هن کان پهرين ٽهي، جن ۾ سراج، اياز، قمر شهباز، غلام نبي مغل، عبدالقادر جوڻيجو، امر جليل، امداد، جمال وغيره جيڪي پنهنجي ئي حلقي جي يارن دوستن کي هر هنڌ Project ڪندا رهيا، جنهن ڪري هن جڏهن به ڪٿي ذڪر ڪيو ته پنهنجي يارن دوستن جو ئي ڪيو ۽ پاڻ تائين محدود رهيا ۽ جڏهن هن جي ٽهيءَ جي گهڻن يارن لکڻ گهٽ ڪيو ۽ خال پيدا ٿيو، رسالن ڪتابن مان هن جو نالو گهٽجڻ لڳو ته پوءِ هن مجبوراً اسان کان پوءِ واري ٽهيءَ کي قبول ڪرڻ شروع ڪيو، جن ۾ نورالهديٰ شاهه، محمود مغل، شوڪت شورو وغيره هئا ۽ اسان جن ۾ آءٌ، سليم ڪورائي ۽ ٻيا نالا اچي وڃن ٿا، ٻنهي ٽهين جي وچ ۾ لڙڪيل رهياسين، جنهن ڪري پنهنجي مقبوليت متاثر ٿي ۽ عام ماڻهوءَ تائين نالن جي پهچ به گهٽ رهي ۽ سليم ڪورائي جيڪو مون کان وڌيڪ سٺو لکي ٿو، هڪ بهترين اسٽوري رائيٽر آهي، اهو به انهيءَ الميي جو شڪار رهيو ۽ جيڪڏهن ڪنهن اسان جي لکڻين جو ذڪر ڪيو

آهي تہ گهٽ. رشيد ڀٽي جڏهن منهنجي ناول تي پيش لفظ لکيا تہ هن منهنجي ناول کي تمام گهڻو ساراهيو ۽ کنهن اديب رشيد کي فون ڪري چيو: "يار رشيد ڀٽي، قبول جي ناول تي تنهنجا پيش لفظ ڏاڍا خوبصورت لڳا"، تہ رشيد جواب ڏنس، "دوست مون هي پيش لفظ سندس ناول تي لکيا آهن. ۽ ناول ايترو ڀلو آهي، جو مون کي ٻہ اکر اهڙا لکڻا پيا" ۽ دوستن جي اِهائي ٻي رُخي هُئي جيڪا سندن ئي سوچ کي زخمي پٽي ڪري.

وقت هڪجهڙو ڪونہ ٿو رهي، ۽ جڏهن هن يارن جو يونيورسٽيءَ مان ٽڙڻ پکڙڻ شروع ٿيو ۽ ٻارن ٻچن ۽ نوڪرين جا بار مٿن پوڻ لڳا. تڏهن کنهن وچي لاڙڪاڻي کي وسايو. ڪي سکر روانا ٿيا، ڪِن ڪراچيءَ جي تيز ڊوڙندڙ زندگيءَ جا ڳل چمڻ شروع ڪيا ۽ اُهو امر سنڌيءَ جي لکڻين جو سلسلو يونيورسٽيءَ ۾ ئي اسٽاپ ٿي ويو. پر امر سنڌيءَ جي نالي ۽ لکڻين کي پڙهندڙ پوءِ بہ اُها پياس اربيندا رهيا.

١٩٨٠ع ۾ قبول ابڙي ڪراچيءَ کي وسايو ۽ Planning & Development ۾ اسسٽنٽ ڊائريڪٽر مقرر ٿيو. ڪجهہ عرصي کان پوءِ قبول ڪميشن ڪري سنڌ گورنمينٽ کان فيڊرل گورنمينٽ ۾ هليو ويو، جتي اڄ هو ڊپٽي ڊائريڪٽر آهي ۽ دنيا جي رنگن جا بہ گهڻا مزا ماڻيا اٿائين. ملائيشيا، آمريڪا، سنگاپور، ٿائيلينڊ، جارڊن، سعودي ۽ مڊل ايسٽ جا ٻيا ڪيترائي ملڪ لتاڙيا اٿائين ۽ انهيءَ زندگيءَ جي سفر ۾ محبتي ماڻهن سان محبتون بہ گهڻيون ونڊيون اٿائين ۽ اڃا بہ ذهن ۾ گهڻن محبتي ناولن جا پلاٽ ۽ رومانس ڀريل حقيقي ڪردار الٽو ڪار ۾ ڪنيو ڪراچيءَ جي روڊن ۽ رستن تي گهمائيندو ۽ ڦيرائيندو ٿو وتي.

قبول ابڙو پنهنجي سماجي ۽ گهريلو زندگي کان تمام گهڻو خوش نظر ايندڙ شخص آهي ۽ سندس چوڻ آهي تہ، "مون زندگي ۾ ڪڏهن بہ اُها تڪليف ڪانہ ڏٺي آهي، جنهن کي تڪليف محسوس ڪجي."

قبول، جيڪو پنهنجي اولاد جي معاملي ۾ گهڻو سنجيده ماڻهو آهي ۽ چوندو آهي تہ، "اولاد جي پالنا اهڙي ڪجي جو ڀلي اُهو خاندان کهڙي بہ طبقي سان تعلق رکي، اهي ٻار جيڪڏهن ڪنهن غريب جي گهر وڃن، وچولي يا امير ڪلاس سان تعلق پوي، پر ڪين اهو احساس نہ ٿئي تہ اسان جي حيثيت هنن کان گهٽ ۽ ڪمزور آهي پر جيترو ۽ جيئن آهي اُهوئي گهڻو ۽ خوبصورت آهي. زندگي جي سماجي تعلقن جي خوبصورت تقاضا اِها آهي تہ جيتري حيثيت ۽ طاقت هجي اوتري ئي ظاهر ڪجي ۽ Real زندگي پيٽ سان تعلق رکي ٿي، جڏهن ماڻهوءَ جو پيٽ ڀريل آهي تہ سندس نڪ بہ مٿاهون رهي ٿو، جيڪڏهن پيٽ بکيو آهي تہ ماڻهو ڪوبہ ڪريل ڪردار ادا ڪري سگهي ٿو. جيئن اياز چيو آهي:

ڊوَ بنا ڊوليا، ناهي ساڃهہ سُونهن جي.

پيٽ بکي هجڻ سان خوبصورت شين جي سڃاڻپ بہ ڌنڌلي ٿي وڃي ٿي ۽ ماڻهن جي پريشانين جو وڏو سبب پنهنجي حيثيت کان وڌيڪ نماءُ ڪرڻ آهي ۽ انهيءَ عمل سان جيڪو اولاد تي اثر پوي ٿو اُهو انتهائي خطرناڪ آهي."

زندگيءَ ۾ ڪڏهن ڪڏهن ڪي خواهشون ۽ ساپيائون پلئہ پونديون آهن ۽ ڪي ڪي اکين ۾ اٽيل اڌورا خواب بہ مڪمل ٿي ويندا آهن، پر انسان جي بيچيني ڪٿي بہ ختم نہ ٿي ٿئي، ۽ قبول جي انهن پراڻن خواهشن ۽ ڪن اڌورن خوابن پاڻ کي حقيقت جو روپ ڏئي ڏيکاريو آهي، جنهن ۾ سندس ئي زندگيءَ جي ذهن جو پورهيو شامل آهي. اڄ قبول ابڙو پنهنجن ائن خوبصورت ٻارڙن ۽ گهر واريءَ سان گڏ، جنهن سمنڊ ۾ سنڌو درياهہ، نيپال جون برفون ڳاڙيندڙ هماليہ جي هنج کان شروع ٿي عربي سمنڊ ۾ ڪيٽي بندر وٽ ڀوڙ ڪري ٿو، ان سمنڊ جي ساحل تي اڏيل خوبصورت ۽ وڏن ماڻهن جي علائقي ڪلفٽن ۾ پنهنجي خوبصورت بنگلي جي ٽيرس تي هوائون ڪائيندو ۽ چانهہ جا ڍُڪ ڀريندو رهي ٿو ۽ جڏهن بہ موڊ آف ٿيندو اٿس تہ سمنڊ ڏانهن رُخ ڪندو آهي ۽ تڏهن سندس ڳالهيون ۽ فلسفو سمنڊ ئي سمجهندو اٿس نہ تہ پوءِ ڪار ۾ ڪنهن سنگتيءَ کي ويهاري لانگ ڊرائيو تي نڪرندو آهي، شايد تہ امر سنڌيءَ جي ڳولا ۾ نڪري ويندو آهي، جنهن سان سليم ڪورائي ۽ ادل سومري کي ملڻ بہ ڪو عرصو ٿيو آهي

قبول ابڙو انڊين پروفيسر راڌا سان، نبراسڪا لنڪن يونيورسٽي

قبول ابڙو، پنهنجي دوست مختيار شاهہ سان- سنگاپور

For information please contact accredited Suzuki Dealers, or

PAK SUZUKI MOTOR CO. LTD.

Marketing Division Karachi : Tel: 0201-750102-4, 750789, 750799.
Fax: 0201-750101.
Rawalpindi Area Office : Tel: 567518. Fax: 585738.
Lahore Area Office : Tel: 5713026 Fax : 5751953

MEHRAN
The largest selling car in Pakistan

ORIENT/McCANN

ترجمو: شاهه محمد پيرزادو

هڪ شخص
جنهن وڏيڪ ڪجهه به ڄاڻڻ نه ٿي چاهيو!

هڪ شخص جيڪو وڏيڪ ڪجهه به ڄاڻڻ نه ٿو چاهي، ڄاڻڻ پيو چاهي.

ان شخص جنهن وڏيڪ ڪجهه به ڄاڻڻ نه ٿي چاهيو، چيو:
"مان وڏيڪ ڪجهه به ڄاڻڻ نه ٿو چاهيان!"

اِها ڳالهه ماڻهو ڪيڏي سولائيءَ سان چئي ٿو ڇڏي.

ايتري ۾ ٽيليفون جي گهنٽي ٿي وڄي ۽ بجاءِ ٽيليفون کي پٽ تان پٽي ڦٽي ڪرڻ جي، جيڪو هن کي ڪرڻ گهربو هو، ان ڪري جو هو وڏيڪ ڪجهه به ڄاڻڻ نه پيو چاهي، هن رسيور کنيو ۽ پنهنجو نالو ورجايو.

"اسلام عليڪم." ٻئي پاسي کان آواز آيو ۽ هن به جواب ۾ سلام چيو.

"اڄ موسم ڪيڏي نه پياري آهي." ٻئي پاسي واري چيو.

۽ اهو ماڻهو نه چئي سگهيو ته هو اها ڳالهه ڄاڻڻ نه ٿو چاهي، پر هن چيو:
"ها! واقعي اڄ موسم ڏاڍي سٺي آهي."

ٻئي پاسي واري وڏيڪ ڳالهايو ۽ هن شخص به وڏيڪ ڳالهايو پوءِ هن رسيور واپس رکيو ۽ هن کي ڏاڍي ڪاوڙ آئي ڇو جو هاڻي هو ڄاڻي چڪو هو ته، موسم سٺي آهي ۽ هاڻي هن ٽيليفون جي تار کي پٽ تان پٽي اڇلايو ۽ رڙيون ڪرڻ لڳو.

"مان اهو به ڄاڻڻ نه ٿو چاهيان. هاڻي مان اهو وسارڻ چاهيان ٿو."

اِها ڳالهه انسان ڪيڏي سولائيءَ سان چئي ٿو ڇڏي.

پوءِ دريءَ مان اُس ليئو پائڻ لڳي ۽ جڏهن تِڙڪو دري ٽپي اچي ٿو ته، ماڻهو ڄاڻي ٿو وڃي ته موسم سٺي آهي.

ان شخص دري بند ڪري ڇڏي، پر اُس وٿين مان به ٽپي آئي.

اهو شخص ڀنا ڪٺي آيو ۽ دريءَ جي شيشن تي چنبڙائي ڇڏيا ۽ هاڻي هو اوندهه ۾ ويٺو هئو.

هو ڊگهي عرصي تائين ايئن ويٺو رهيو- پوءِ هن جي زال آئي. هن درين تي لڳل ڀنا ڏٺا ۽ گهبرائجي وئي. هن پڇيو: "ان جو مطلب ڇاهي؟"

"ان مان اس کي روڪڻ مطلب آهي." ان شخص چيو.

"پوءِ ته تون روشنيءَ کان محروم رهندين." زال چيس.

"اها ڳالهه آهي ته خراب" ان شخص چيو:
"پر چڱو آهي جو جيڪڏهن اس نه هوندي ته روشني به نه هوندي ۽ پوءِ مون کي گهٽ ۾ گهٽ اها خبر ته نه رهندي ته ڪا موسم سٺي آهي."

"تون سٺي موسم جي خلاف ڇو آهين." زال چيس "سٺي موسم سان ته انسان کي خوشي ملندي آهي."

"مان،" ان شخص چيو: "سٺي موسم جي خلاف ناهيان، مان ته مورڳو موسم جي ئي خلاف نه آهيان مان بس! اهو ڄاڻڻ نه ٿو چاهيان ته اها ڪيئن آهي."

"پوءِ گهٽ ۾ گهٽ بلب جوئي ٻٽڻ کول." زال اهو چوندي ٻٽڻ کولڻ لڳي هئي، پر هن بلب کي ئي سٽ ڏئي پٽيو ۽ چوڻ لڳو:
"مان اهو به ڄاڻڻ نه ٿو چاهيان، ته انسان روشني کولي سگهي ٿو."

ان تي زال روئي پئي ۽ ان شخص چيو ته:
"مان اصل ۾ وڏيڪ ڪجهه به نه ٿو ڄاڻڻ چاهيان."

۽ جيئن ته زال کي اها ڳالهه سمجهه ۾ نه پئي اچي سگهي، ان ڪري هن روئڻ بند ڪيو ۽ مڙس کي اوندهه ۾ ئي ڇڏي وئي ۽ هو اتي هڪ ڊگهي عرصي تائين رهيو ۽ ماڻهن، جيڪي هن سان ملڻ جي لاءِ آيا هئا، زال کان هن جي مڙس جي باري ۾ پڇيو ۽ زال انهن کي ٻڌايو ته:
"اصل ۾ ڳالهه اها آهي ته هو ڪابه ڳالهه ڄاڻڻ نه ٿو چاهي."

"هُو ڇا نه ٿو ڄاڻڻ چاهي." ماڻهن پڇيو ۽ زال انهن کي ٻڌايو ته: "هو ڪجهه به نه، صفا ڪجهه به نه ٿو ڄاڻڻ چاهي، هو نٿو ڄاڻڻ چاهي ان شيءِ کي

هاڻي ته مان اهو به ڄاڻان ٿو ته، ڪابه موسم نه هئڻ ڪين هوندو آهي.

پيٽر بخسل Peter Bichsel 1935ع ۾ سئٽزرلينڊ ۾ جنم ورتو. سندس ننڍي ڪهاڻيءَ جو اسلوب جيتوڻيڪ سادو پر دلچسپ ضرور آهي جيڪو پڙهڻ تي مجبور ڪري ٿو. ادبي ميڄتا جي طور تي کيس Gruppe-47 ايوارڊ پڻ ملي چڪو آهي. لهرون جي باذوق پڙهندڙن جي خدمت ۾، سندس ٻن ڪهاڻين جو ترجمو پيش ڪيو آهي، جنهن لاءِ ادارو سنڌيڪارن جو ٿورائتو آهي.

جيڪا هو ڏسي سگهي ٿو، جيئن موسم ڪيئن آهي، هو نہ ٿو ڄاڻڻ چاهي اها ڳالهہ جيڪا هو ٻڌي سگهي ٿو، جيئن ماڻهو جيڪو بہ ڳالهائن ٿا. نہ ٿو ڄاڻڻ گهري ان شيءِ کي جنهن جي هن کي خبر آهي، جيئن ٻلب کولڻ. ڳالهہ اصل ۾ اها آهي."

"هان! اها ڳالهہ آهي!" ماڻهن چيو ۽ وري ملڻ لاءِ نہ آيا.

۽ اهو شخص اوندهہ ۾ ئي ويٺو رهيو

نيٺ هن جي زال هن لاءِ ماني کڻي آئي ۽ هن کان پڇيو:

"هاڻي تون ڇا ڇا نہ ٿو ڄاڻين؟"

۽ هن چيو: "مان اڃا تہ سڀ ڪجهہ ڄاڻان ٿو." هو ڪيڏو غمگين هو، ان ڪري جو هو اڃا بہ سڀ ڪجهہ ڄاڻي پيو.

تڏهن هن جي زال هن کي آٿت ڏيندي چيو: "تون هاڻي اهو تہ نہ ٿو ڄاڻين تہ موسم ڪيئن آهي."

"ڪيئن آهي، اهو تہ مان نہ ٿو ڄاڻان" ان شخص چيو: "پر ڪيئن ٿي سگهي ٿي، اهو مان ڄاڻان ٿو- مون کي مِينهوڳي ياد آهي ۽ اُس وارا ڏينهن بہ ياد آهن."

"توکان اها ڳالهہ بہ وسري ويندي." زال چيو.

۽ هن چيو: "اها ڳالهہ ماڻهو ڪيڏي سولائيءَ سان ڇڏي ٿو ڇڏي."

۽ هو اوندهہ ۾ ئي ويٺو رهيو ۽ هن جي زال ايئن ئي هن لاءِ ماني کڻي ايندي رهي ۽ اهو شخص ٿالهيءَ کي ڏسندو رهيو ۽ چوندو رهيو:

"مان اهو ڄاڻان ٿو تہ هي پٽاٽا آهن يا هي گوشت آهي يا مان گوبي سجاڻان ٿو، هر جتن بي سُود آهي، مون کي سدائين هر شيءِ جي ڄاڻ هوندي ۽ لفظ جيڪو مان ڳالهائيندس ان جي معنيٰ جي مون کي خبر هوندي."

۽ جڏهن ٻئي دفعي زال پڇيس تہ:

"هاڻي تون ڇاڇا ٿو ڄاڻين؟" تہ هن چيو:

"مان هاڻي اڳي کان بہ سرس ٿو ڄاڻان، مون کي رڳو اهائي ڄاڻ نہ آهي تہ موسم سٺي ڪيئن ٿيندي آهي ۽ خراب ڪيئن، پر هاڻي تہ مان اهو بہ ڄاڻان ٿو تہ ڪابہ موسم نہ هئڻ ڪيئن هوندو آهي ۽ مان اهو بہ ڄاڻان ٿو تہ اوندهہ ڪيڏي بہ گهُگهہ ڇونہ هجي پوءِ بہ مڪمل گهُگهہ نہ هوندي آهي."

"ڪجهہ ڳالهيون اهڙيون بہ آهن، جيڪي تون نہ ٿو ڄاڻين" هن جي زال چيو ۽ وڃڻ لاءِ مُڙي ۽ جڏهن هن زال کي روڪيو تہ هن چيو:

"توکي اها خبر ناهي تہ سٺي موسم کي چيني زبان ۾ ڇا چئبو آهي." ۽ هوءَ هلي وئي ۽ هُن در جا طاق پنهنجي پويان بند ڪري ڇڏيا.

تڏهن اهو شخص، جيڪو وڌيڪ ڪجهہ بہ ڄاڻڻ نہ پيو چاهي، سوچڻ لڳو. هن کي سچ پچ بہ چيني ٻوليءَ نہ پئي آئي ۽ ايئن چوڻ جو ڪو فائدو نہ هو تہ مان اهو بہ ڄاڻن نہ ٿو چاهيان، ان ڪري جو هو اڃا ان کي نہ پيو ڄاڻي.

"مونکي اڳ ۾ اها ڄاڻڻ گهرجي، جنهن کي مان نہ ٿو ڄاڻڻ چاهيان." ان شخص وڏي واڪ اهو چيو ۽ دري کولي ڇڏي. دريءَ جي ٻاهران مِينهن وسي رهيو هو ۽ هو مينهن وسندي ڏسندو رهيو.

پوءِ هو چيني ٻوليءَ جا ڪتاب وٺڻ شهر ويو ۽ واپس آيو تہ هفتن جا هفتا ڪتابن ۾ منهن وجهون، چيني لفظ پنن تي لکندو رهيو.

۽ جيڪڏهن ماڻهو هِن سان ملڻ ايندا هئا تہ جوٽس انهن کي چوندي هئي تہ: "دراصل ڳالهہ اها آهي تہ هو چيني ٻولي سکي رهيو آهي."

۽ پوءِ ماڻهو وري ملڻ نہ آيا.

مهينا لڳي ويا ۽ سال، جيستائين هو چيني ٻولي سکي ۽ جڏهن هن چيني ٻولي سکي ورتي تہ، هن چيو:

"منهنجو علم ناڪافي آهي."

"مون کي سڀ ڪجهہ ڄاڻڻ گهرجي پوءِ مان ڇٽي سگهندس تہ مان وڌيڪ ڪجهہ بہ ڄاڻڻ نہ ٿو چاهيان. مان ڄاڻڻ ٿو چاهيان تہ شراب جو ذائقو ڪيئن هوندو آهي، سٺي شراب جو مزو ۽ خراب شراب جو مزو- ۽ جڏهن مان ٻٽالا کاوان ٿو تہ مون کي خبر هئڻ گهرجي تہ اهي پوکبا ڪيئن آهن، مون کي خبر هئڻ گهرجي تہ چنڊ ڪيئن ٿو ڏسجي، ڇوتہ مان جڏهن ان کي ڏسندو آهيان ان وقت بہ مون کي خبر نہ هوندي آهي تہ اهو ڪيئن ٿو ڏسجي ۽ مان اهو بہ ڄاڻڻ ٿو چاهيان تہ ماڻهو چنڊ تي ڪيئن ٿو پهچي سگهي."

"۽ جانورن جي نالن جي مون کي خبر هئڻ گهرجي ۽ انهن جي شڪل ڪيئن آهي اها بہ ۽ اها بہ تہ هو ڇا ڪندا آهن."

پوءِ هن سيهڙن جي باري ۾ هڪ ڪتاب ورتو، هڪ ڪتاب ڪُڪڙن جي باري ۾ ۽ هڪ جهنگلي جانورن جي باري ۾ ۽ پوءِ هن هڪ ڪتاب گينڊي جي باري ۾ ورتو ۽ گينڊو هن کي ڏاڍو چڱو لڳو.

هو جانور ڏسڻ باغ ۾ ويو، اتي هن گينڊو ڏٺو، جيڪو هڪ وڏي لوڙهي جي پويان ويٺو هو ۽ بلڪل خاموش ويٺو هو.

۽ اِن شخص غور سان ڏٺو تہ، گينڊو سوچي رهيو هو ۽ ڪا ڳالهہ ياد ڪري رهيو هو ۽ هن ڏٺو تہ هن کي ڪا ڳالهہ ياد ڪرڻ ۾ ڏکيائي پئي ٿئي.

۽ هر دفعي جڏهن گينڊي کي ڪا ڳالهہ ياد پئي آئي تہ هو خوشيءَ مان وٺي پيو ڊُڪون پائي، ٻہ ٽي چڪر لوڙهي ۾ لڳائي اها ڳالهہ وساري پئي ڇڏي، جيڪا هن کي ياد پئي آئي- وري چڱي دير تائين ويٺو رهيو ڪلاڪ، ٻہ ڪلاڪ. وري کٽي پيو ڊڪون پائي جيئن ئي ان کي ڪا ڳالهہ ياد پئي آئي.

۽ جيئن تہ هو هر دفعي وقت کان اڳ ۾ ئي پيو ڊُڪَ پائي، ان ڪري ان کي ڪابہ ڳالهہ ياد نہ پئي رهي.

"مان گينڊو ٿيڻ ٿو چاهيان." هن چيو، پر هاڻي ان جو وقت نڪري چڪو هو، پوءِ هو گهر ويو ۽ پنهنجي گينڊي جي باري ۾ سوچيندو رهيو ۽ هو ان ڪانسواءِ ٻي ڪا ڳالهہ ئي نہ ڪندو هو.

"منهنجو گينڊو." هن چيو، "ڏاڍو آهستي ٿو سوچي ۽ وقت کان اڳ ۾ ئي وٺي ٿو ڊُڪَ پائي ۽ اها ڳالهہ سٺي ناهي" ۽ هن کان وسري ويو تہ هو ڇاڇا نہ پيو ڄاڻڻ چاهي تہ جيئن وڌيڪ ڪجهہ نہ ڄاڻي سگهي ۽ هو پنهنجي زندگي اڳ وانگر ئي گذارڻ لڳو. سواءِ ان جي تہ هاڻي هو چيني ٻولي بہ ڄاڻي پيو ■

بقايا... آمريڪا جو ڪو وجود ڪونهي

پوندي، جيستائين وچي اها سرزمين ڳولي لهو- توهان کي همت نہ هارڻ گهرجي" ڪولمبين چيو ۽ ڪيس ڊپ بہ پئي ٿيو ڇوتہ اهو سڀ ڪوڙ هو ۽ ڪيس خبر هئي تہ ان سرزمين جو ڪو وجود ڪونهي- سندس نِنڊ ئي اڏامي وئي-

پر آميريگو ويسپوچي ڳولا ۾ نڪري پيو- ڪنهن کي پتو نہ هو تہ هو ڪهڙي طرف ويو هو. شايد هو بہ جهنگ ۾ لڪيو رهيو.

نيٺ وري بگل وڳو- آميريگو واپس موٽي آيو- ڪولمبين جو منهن ٽامڻي هڻي ويو هو- هو پاڻ ۾، ان مشهور ملاح ڏانهن ڏسڻ جي همت نہ پيو ساري سگهي. ويسپوچي، بادشاهہ جي اڳيان حاضر ٿيو- هن ڊگهو ساهہ کنيو- ڪولمبين کي اک هڻيائين ۽ وڏي واڪي چيو. "منهنجا بادشاهہ، اها سرزمين واقعي موجود آهي."

ڪولمبين ڏاڍو خوش ٿيو، جو ويسپوچي سندس راز نہ کوليو هو، هو ڊوڙندو ڏانهس وڌيو- گرمجوشيءَ سان ساڻس هٿ ملايو ۽ چيائين "آميريگو، منهنجا پيارا آميريگو."

ماڻهن سمجهيو تہ اهو ئي ان سرزمين جو نالو آهي ۽ هنن ان سرزمين جو جنهن جو ڪو بہ وجود نہ هو "آمريڪا" نالو رکي ڇڏيو-

"هاڻي تون مڙس ماڻهو آهين." بادشاهہ ڪولمبين کي چيو، "اڄ کان تنهنجو نالو ڪولمبس آهي."

۽ ڪولمبس مشهور ٿي ويو ۽ سڀ ماڻهو سندس عزت ڪرڻ لڳا ۽ پاڻ ۾ سُس پُس ڪرڻ لڳا، "هن آمريڪا ڳولي لڌي آهي."

۽ سيئي ماڻهو سمجهندا هئا تہ آمريڪا جو وجود آهي- رڳو ڪولمبس کي يقين نہ هو- سچي ڄمار ڪيس ان بابت شڪ رهيو، پر ڪيس همت نہ ٿي اصل حقيقت جي باري ۾ پڇڻ جي-

سٽت ئي هڪ ٻئي پويان ٻين بيشمار ماڻهن آمريڪا جو رُخ ڪيو ۽ جيڪي ماڻهو موٽيا آهي چوندا هئا، "آمريڪا واقعي آهي."

"مان" ان شخص چيو، جنهن کان مون اها آکاڻي ٻڌي آهي، "ڪڏهن آمريڪا نہ ويو آهيان- مون کي خبر ناهي تہ آمريڪا ڄائي آهي بہ- شايد ماڻهو ايئن مڙئي ڪولمبس جي دل رکڻ لاءِ چون ٿا- ۽ جڏهن بہ ماڻهو هڪ ٻئي سان آمريڪا جون ڳالهيون ڪندا آهن تہ اهي اڄ بہ هڪ ٻئي کي اکيون هڻندا آهن- "آمريڪا" هو شايد ئي ڪڏهن چوندا آهن. گهڻو ڪري چوندا آهن "اسٽيٽس" يا "سمنڊ پار" وغيره-

شايد ماڻهن کي، جيڪي آمريڪا وڃڻ چاهن ٿا، هوائي جهاز ۾ يا بحري جهاز ۾ ڪولمبين جي ڪهاڻي ٻڌائي ويندي آهي- پوءِ هو بہ ڪٿي لڪي ويندا آهن ۽ پوءِ موٽندا آهن تہ ڪائو بوائز، آسمان سان ڳالهيون ڪندڙ عمارتن، نياگرا آبشار، ميسي سيپي، نيويارڪ ۽ سان فرانسسڪو جون ڳالهيون ڪندا آهن-

بهرحال سيئي اڃي هڪ جهڙا احوال ڪنيندا آهن ۽ سڀ اهوئي ڪجهہ ٻڌائيندا آهن، جيڪي کين ايڏانهن وڃڻ کان اڳ ۾ معلوم هوندو آهي، ۽ اها ڳالهہ ڏاڍي اڻ ويساهي آهي.

ماڻهو اڃا تائين ان تي لڙندا جهڳڙندا آهن تہ ڪولمبس هو ڪير؟ مون کي خبر آهي ان جي حقيقت جي ■

پيٽر بڪسل

ترجمو: عبيد ڪٽپر

آمريڪا

جو ڪو وجود ڪونهي

سيٺي ۾ ماڻهو سمجهندا هئا ته آمريڪا جو وجود آهي- رڳو ڪولمبس کي يقين نه هو-

مون هيءَ آکاڻي هڪ پيشور قصن ٻڌائڻ واري کان ٻڌي آهي. مون کيس ڪيئي ڀيرا چيو آهي ته، مان سندس آکاڻي کي مڃان ئي ڪونه ٿو.

"تون ڪوڙ ٿو ڳالهائين" مون چيو، "تون دوکيباز آهين، لباڙ ٿو هڻين - الو ٿو بنائين." ان ڳالهه جو مٿس ڪو اثر نه ٿيو. هو ٿانيڪو ٿيو، ڪهاڻي ٻڌائيندو رهيو ۽ جڏهن مون کيس للڪاريندي چيو، "ڪوڙا، دغاباز، ڊاڙي، دوکيباز" ته هن اکيون کڻي مون ڏانهن نهاريو، ڪنڌ کي ڌوڻيو، مرڪيو، هڪ اداس مُرڪ، پوءِ هُن ايڏي ته نماڻائيءَ سان چيو جو مان لڄي ٿي ويس: "آمريڪا جو ڪو وجود ڪونهي."

مون سندس دل رکڻ خاطر، سندس ڪهاڻي لکڻ جو واعدو ڪيو.

هن جي شروعات پنج سؤ ورهيه اڳ هڪ بادشاهه جي درٻار ۾ ٿئي ٿي. اسپين جي بادشاهه وٽ- محل، ريشم، بخمل، سون چاندي، تاج، شمعون، نوڪر چاڪر، ٻانهيون ۽ درٻاري، جيڪي مُنهن اونداهيءَ ۾ هڪ ٻئي کي پيٽ ۾ ڇُرا هڻي ڪيڏندا هئا، اهي ئي جن گذريل شام هڪ ٻئي کي چيلينج ڪيو هوندو هو. منارن تي بگل وڄائڻ وارا پهريدار، ايلچي، جيڪي گهوڙن تان ٽپو ڏئي لهن ٿا ۽ ايلچي، جيڪي ٽپو ڏئي سنجن تي چمي وڃن ٿا، بادشاهه جا گهڻگهرا دوست ۽ پير ڪيڏنڙ يار، عورتون ٺاهوڪيون ۽ ڪڙپيل، شراب ۽ محل جي چوڌاري عوام، جن کي سواءِ ان شان شوڪت جي اڳهه ڏيڻ جي ٻي ڪا ڳالهه نه سجهندي هئي.

پر بادشاهه کي به ٻي ڪا ڳالهه نه سجهندي هئي. سواءِ ان ريت زندگي بسر ڪرڻ جي، ٻيا انسان ڀلي کهڙي به زندگي ڇو نه گذارين، عياشيءَ جي يا غربت جي، ميڊرڊ ۾، بارسلونا ۾ يا ڪنهن ٻي جڳهه، نيٺ روز روز جو معمول هڪ جهڙو هوندو آهي- ۽ انسان جي دل ڪڇي ويندي آهي، تنهن ڪري ماڻهو، جتي به هو رهن ٿا، بارسلونا کي من موهيندڙ دنيا سمجهن ٿا ۽ بارسلونا جا واسي ڪنهن ٻئي شهر ڏانهن وڃڻ جا خواهشمند هوندا آهن.

مسڪين ماڻهو بادشاهن وانگر زندگي گذارڻ کي خوبصورت تصوّر ڪن ٿا ۽ انهن کي اها ڳالهه چڱي آهي ته بادشاهه سمجهي ٿو ته غريب ماڻهن جي لاءِ غربت ئي مناسب حال آهي.

صبح صادق بادشاهه جاڳي ٿو، شام جو بادشاهه آرام ڪري ٿو ۽ سڄو ڏينهن هو بيزار ٿيندو رهي ٿو. پنهنجن مسئلن جي ڪري، پنهنجن نوڪرن، پنهنجي سون، چاندي، بخمل، پنهنجي ريشم جي ڪري- سندس پلنگ ٺاٺ باٺ وارو آهي، پر انسان ان تي به سواءِ سمهڻ جي ٻيو ڪجهه به نه ٿو ڪري سگهي.

نوڪر چاڪر، صبح سويري بادشاهه کي جهڪندي سلام ڪن ٿا، هر صبح هڪ ڪري چيله جُهڪائي- بادشاهه ان جو عادي بڻجي چڪو آهي انهن ڏانهن نظر کڻي به نٿو نهاري ڪو شخص کيس ڪانٽو ڏئي ٿو، ڪو ڇُري ڏئي ٿو، ڪو سندس ڪرسي ٺاهي ٿو ۽ جيڪي ماڻهو ساڻس ڳالهائن ٿا، چون ٿا، "بادشاهه سلامت" ۽ ٻيا تمام گهڻا خوبصورت لفظ ۽ بس-

ڪوبه کيس نٿو چوي، "اڙي بيوقوف!، اڙي واهيات!" ۽ جيڪو ڪجهه هو کيس اڄ چون ٿا اهو کيس ڪلهه به چئي چُڪا هوندا آهن.

•

بس اهو ئي حال آهي-

ان ڪري بادشاهه درٻاري مسخرا رکندا آهن، ڪين ڳليل موڪل هوندي آهي ته بادشاهه کي کلائڻ جي لاءِ جيئن وڻين تيئن ڪن ۽ جيڪي به دل ۾ اچين سو چئي ڏين ۽ جڏهن بادشاهه کي مسخرن جي ڳالهين تي کِل نه ايندي آهي ته هو کين مارائي ڇڏيندو آهي.

اهڙي طرح بادشاهه وٽ ڪنهن زماني ۾ هڪ مسخرو هو، جيڪو لفظن ۾ هيرا ڦيري ڪندو هو. بادشاهه کي اها ڳالهه وڻندي هئي- هو "بادشاهه سلامت" چوڻ بدران چوندو هو، "شادباهه سلامت" ۽ محل جي بدران چوندو هو، "حمل" ۽ "صبح بخير" جي بدران وندو هو، "صبح خبير".

مون کي ته اها ڳالهه ڄسي لڳندي هئي- بادشاهه کي اها ڳالهه وڻندي هئي. پورو اڌڙڪ سال کيس اها ڳالهه ڀانءِ پئي، ستين جولاءِ جي ڏينهن تائين، جڏهن هو انين تاريخ تي جاڳيو ۽ مسخرو آيو ۽ اچڻ سان چيائين، "صبح خبير شادباهه سلامت" ته بادشاهه چيو، "جند ڇڏايو منهنجي هن مسخري مان!"

هڪ ٻيو مسخرو، ڊينبڙو ۽ ٽلهو، سندس نالو پيپي هو، بادشاهه کي فقط چئن ڏينهن تائين وڻيو. هو بادشاهه کي کلائڻ لاءِ ڪندو ڇا هو، جو هو درٻار جي نه رڳو عورتن، مردن، پر راجائن، نوابن، خان بهادرن ۽ جرنيلن جي ڪرسين تي ماکي ٿڦي ڇڏيندو هو. چوٿين ڏينهن هن بادشاهه جي ڪرسيءَ تي ماکي ٿڦي ڇڏي ۽ بادشاهه کي کِل نه آئي ۽ پيپي جي مسخرائپ کان جند ڇٽي-

ان کان پوءِ بادشاهه هڪڙو دنيا جهان جو ڇٽيل مسخرو رکيو هو. شڪل جو بڇڙو هو، ساڳي وقت سيڪڙو ۽ ٽلهو، ڊگهو ۽ بندرو ۽ سندس هڪڙي ڄنگهه به ڦڏي هئي.

ڪنهن کي خبر نہ هئي تہ ڪو ڪيس ڳالهائڻ ايندو آهي ۽ ڪو ڇاڻي واڻي نہ ڳالهائيندو هو يا هي تہ هو گونگو هو. سندس نظر مَڪاريءَ سان پريل هئي، سندس چهرو ڪوماڻيل- رڳو منجهس هڪ ڳالهہ چڱي هئي ۽ اهو سندس نالو هو، ميان مٺو- سڀ کان وڏيڪ وحشتناڪ سندس ڪِل هئي. اها شروع ٿيندي هلڪي آواز ۾ شيشي جي ڪٽڪاٽ وانگر، پيٽ جي اونهائيءَ مان گجندي مٿي چڙهندي، هوريان هوريان اوگرائي ۾ بدلجي ويندي هئي ۽ ميان مٺوءَ جو منهن ٽپي ڳاڙهو ٿي ويندو هو. سندس ساهہ ذري گهٽ بيهجي ويندو هئس. ايتري قدر جو هو ڌماڪي سان چڻ ڦاٽي پوندو هو. گڙگڙ ڪندي، چيٽون ڪندو هو، پوءِ وري زمين تي پيرن سان ڌڪا ڪري نچندو، ٽپندو ۽ ڪلندو هو- بادشاهہ ٿي سندس انهن حرڪتن تي خوش ٿيندو هو- پين جي منهن تي چڻ هيڊ هارجي ويندي هئي ۽ هو ڏچڻ ۽ ڪنبڻ لڳندا هئا- ۽ جڏهن محل جي پرپاسي جا ماڻهو ڪِل کي ٻڌندا هئا تہ در دريون بند ڪري، ڪَنڊيون بہ چاڙهي ڇڏيندا هئا. ٻارن کي بسترن ۾ ڍڪي، پنهنجي ڪن ۾ ڪپهہ وجهي ڇڏيندا هئا.

ميان مٺوءَ جي ڪِل هڙني شين کان وڌيڪ هيبتناڪ هئي-

بادشاهہ ڪٿي ڇا بہ چوي- ميان مٺو پيو ڪلندو هو.

بادشاهہ اهڙيون بہ ڳالهيون ڪندو هو، جنهن تي ڪنهن کي بہ ڪل نہ ايندي هئي- پر ميان مٺو ڪلندو هو- پوءِ هڪ ڏينهن بادشاهہ چيو، "ميان مٺو مان توکي ڦاسيءَ جي سزا ٿو ڏيان." تنهن تي ميان مٺو ڪلڻ لڳو، اهڙو جو اصل چڻ ڦاٽي پيو ۽ اهڙي ڪِل اڳي ڪڏهن بہ نہ ڪِليو هو-

تڏهن بادشاهہ فيصلو ڪيو تہ، ميان مٺوءَ کي صبح سويري ڦاسيءَ تي ٽنگيو وڃي. هُن ڦاسيءَ جو چوڪاٺو بہ ٺهرايو. هو پنهنجي فيصلي بابت سنجيده هو- هُن ميان مٺوءَ کي ڦاسيءَ جي تختي تي ڪلندو ڏسڻ پئي گهريو- هن سڀني ماڻهن کي هِن وحشياڻي تماشي کي ڏسڻ جو حڪم ڏنو- پر ماڻهو لڪي ويا ۽ انهن درن جا ڪڙا ڪنڊا بہ چاڙهي ڇڏيا-

صبح جو بادشاهہ، جلاد ۽ نوڪرن چاڪرن سان گڏ ۽ ڪلڻهاري ميان مٺوءَ سميت اڪيلو بيٺو هو- هُن پنهنجن نوڪرن کي چنڊ پٽيندي چيو، "ماڻهن کي منهنجي اڳيان وٺي اچو." نوڪرن سڄو شهر نهاريو، پر ڪين ڪوبہ نہ مليو- بادشاهہ ڪاوڙ ۾ ڪباب ٿي رهيو هو ۽ ميان مٺو ڪلندو ٿي پئي رهيو- نيٺ وڃي هڪ چوڪرو نوڪرن جي ور چڙهيو- جنهن کي ڪنيپي بادشاهہ وٽ ڪٺي آيا- چوڪرو بندرڙو هو، ٿڪو ۽ لاچارو- بادشاهہ ڦاسيءَ جي چوڪاٺ ڏانهن اشارو ڪيو ۽ کيس ڏسڻ جو حڪم ڏنو-

چوڪري ڦاسيءَ جي چوڪاٺ ڏانهن نهاريو ۽ مرڪڻ لڳو، تاڙي وڄائي، ڪجهہ لرزيو ۽ چوڻ لڳو: "پڪ اوهان کي نيڪدل بادشاهہ آيو، جو توهان ڪبوترن جي لاءِ سڪ ڪري ڇڏيو آهي. ڏسو تہ سهي بہ ڪبوتر ان تي اچي ويٺا بہ آهن."

"تون يُوڪ آهين" بادشاهہ چيو "نالو ڇاهي تنهنجو؟"

"مان يوڪ آهيان بادشاهہ صاحب- ۽ منهنجو نالو آهي ڪولمبو- امان مون کي ڪولمبين ڪري سڏيندي آهي."

"اڙي يوڪ" بادشاهہ چيو، "هتي هڪ شخص کي ڦاهيءَ چاڙهيو ويندو."

"ڇا نالو آهي سندس؟" ڪولمبين پڇيو ۽ جڏهن هن نالو ٻڌو تہ چوڻ لڳو "خوبصورت نالو- اڇا تہ "ميان مٺو" چوندا آهن هن کي! ڀلا اهڙي خوبصورت نالي واري انسان کي ڦاسي ڪيئن ٿي ڏئي سگهجي؟"

"هن جي ڪِل خطرناڪ آهي" بادشاهہ چيو ۽ هن ميان مٺوءَ کي ڪلڻ جو حڪم ڏنو ۽ ميان مٺو ڀرين کان وڌيڪ خوفناڪ آواز ۾ ڪليو-

ڪولمبين حيرت ۾ پئجي ويو- تڏهن هن چيو: "بادشاهہ سلامت، ڇا توهان ان کي خوفناڪ ڪل ٿا سمجهو؟" بادشاهہ جي واڇ گودو هئي وئي، ڪو جواب ڏئي نہ سگهيو- پوءِ ڪولمبين وڌيڪ چيو: "مون کي تہ هن جي ڪِل ڀوائتي نٿي لڳي، ڪبوتر بہ تہ اڃا ڦاسي واري چوڪاٺ تي ويٺا آهن- انهن کي تہ هن بلڪل بہ نہ ڊيڄاريو- انهن کي بہ هن جو ڪلڻ ڪو گهٽو خوفائتو نہ ٿو لڳي- توڙي جو ڪبوترن جي ٻڌڻ جي حس تيز ٿئي ٿي- منهنجو خيال آهي تہ ميان مٺو کي بخشڻ گهرجي."

بادشاهہ کي پل ويچار ۾ پئجي ويو ۽ پوءِ چيو: "ميان مٺو، وڃي ڪڏ ۾ پئہ ڀلا!"

۽ ميان مٺو ڀڀريون ڀيرو هڪ لفظ چيو- هن ڪولمبين کي چيو، "مهرباني" ۽ مُرڪيو ۽ ماڻهن جيان خوبصورت ڪليو ۽ هليو ويو-

بادشاهہ وٽ هاڻي ڪوبہ مسخرو نہ هو-

"مون سان گڏيو هل." هن ڪولمبين کي چيو-

بادشاهہ جي نوڪرن چاڪرن، ٻانهين، نوابن ۽ ٻين سڀني ماڻهن، ڪولمبين کي نئون درٻاري مسخرو سمجهيو هو، پر ڪولمبين ڪِلڪ لپ نہ هو. هو بس بيهندو ۽ حيران پيو ٿيندو هو. بنهہ گهٽ ڳالهائيندو هو ۽ ڪلندو بلڪل نہ هو. هُو رڳو مرڪندو هو ۽ ڪنهن ٻئي ماڻهوءَ کي تہ بلڪل ئي نہ ڪلائيندو هو.

"هي ماڻهو مسخرو نہ آهي- هي تہ يوڪ آهي." ماڻهو چوندا هئا ۽ ڪولمبين جواب ڏيندو هو، "مان مسخرو ناهيان- مان يوڪ آهيان" ماڻهو مٿس ڪِلون پيا ڪندا هئا-

اها جي خبر بادشاهہ کي پوي ها تہ هو ناراض ٿئي ها- پر ڪولمبين ڪيس ڪجهہ ٻڌائيندو ئي نہ هو- ان ڪري، جو ڪيس انهيءَ ڳالهہ جي پرواهہ نہ هئي تہ ساڻس مذاق ڪٿي ٿي وڃي.

درٻار ۾ سگهارا ماڻهو هوندا هئا ۽ عقلمند، بادشاهہ تہ بادشاهہ هو- عورتون ٺاهوڪڙيون هيون ۽ مرد مڙس ماڻهو، ٻادري خدا ترس هو ۽ ٻورچي محنتي، رڳو ڪولمبين، ڪولمبين ڪجهہ بہ نہ هو.

جيڪڏهن ڪو ماڻهو ڪيس چوندو هو، "ڪولمبين آءَ تہ ملهہ وڙهون" تہ ڪولمبين چوندو هو، "مان توکان ڪمزور آهيان."

جيڪڏهن ڪو ماڻهو ڪيس چوندو هو، "بہ ضربيان ست؟" تہ ڪولمبين چوندو هو، "مان تنهنجي ڀيٽ ۾ نالائق آهيان." جيڪڏهن ڪو ماڻهو ڪيس چوندو هو، "ڇا تون نديءَ تان ٽپو ڏئي ويندين." تہ ڪولمبين چوندو هو، "نہ مون ۾ ايتري همت ڪانهي." ۽ جي بادشاهہ پڇندو هئس، "ڪولمبين تون ڇا ٿيڻ چاهين ٿو؟" تہ ڪولمبين وراڻيندو هو، "مان ڪجهہ ٿي ٿيڻ نہ ٿو چاهيان، مان ڪولمبين آهيان." بادشاهہ چيس: "توکي ضرور ڪجهہ بڻجڻ گهرجي." تہ ڪولمبين پڇيس، "انسان ڇا ٿو ٿي سگهي؟"

بادشاهہ چيو: "هو ڏاڙهي وارو ماڻهو، پوري چمڙيءَ جي شڪل وارو- هو ملاح آهي- هن مهاڻو ٿيڻ چاهيو ٿي ۽ مهاڻو بڻجي ويو آهي- هو سمنڊ کي اڪري ويندو آهي ۽ پنهنجي بادشاهہ جي لاءِ سرزمينون ڳولي لهندو آهي."

"جيڪڏهن توهان چاهيو ٿا بادشاهہ سلامت" ڪولمبين چيو، "تہ مان مهاڻو ٿيندس."

ان تي سڄي درٻار ۾ ٽهڪڙا پئجي ويا-

۽ ڪولمبين پڇندو، رڙيون ڪندو درٻار کان ٻاهر نڪتو، "مان هڪ سرزمين ڳولي لهندس- مان هڪ سرزمين ڳولي لهندس."

ماڻهن هڪ ٻئي ڏانهن ڏٺو ۽ ڪند ڌوڻڻ لڳا- ڪولمبين محل مان نڪتو، شهر مان گذريو، ٻنين ٻارن مان- هارين کي، جيڪي ٻنين ۾ ٻيٺا هئا ۽ ڏانهس ڏسي رهيا هئا، هن رڙيون ڪري ٻڌايو تہ، "مان هڪ سرزمين ڳوليندس - مان هڪ سرزمين ڳوليندس."

هو لڪندو ڇپندو، هڪ ڳهاٽي جهنگ ۾ پهتو ۽ ڪيئي هفتا ٻوڙن ۾ لڪل رهيو ۽ ڪيترن هفتن تائين سندس بابت ڪنهن کي بہ ڪڙڪ نہ پئي- ۽ بادشاهہ اداس ٿي ويو ۽ پاڻ تي ملامت ڪرڻ لڳو ۽ درٻاري شرمسار ٿيڻ لڳا- چوجو هنن ڪولمبين تي چٽرون ڪيون هيون.

هنن سڀني، تڏهن وڃي ڪو سُک جو ساهہ کنيو، جڏهن ڪجهہ هفتن کان پوءِ ڀهريدارن بگل وڄايو ۽ ڪولمبين ٻنين مان ٿيندو واپس موٽيو- شهر مان گذريو، شاهي دروازو پار ڪيو- بادشاهہ جي خدمت ۾ حاضر ٿيو ۽ چوڻ لڳو: "منهنجا بادشاهہ، ڪولمبين هڪ سرزمين ڳولي لڌي آهي."

هاڻي جيئن تہ درٻارين مٿس طنز نہ پئي ڪرڻ چاهي، ان ڪري هنن چهرن تي سنجيدگي سجائي رکي ۽ پڇيو، "ڇا نالو آهي ان جو ۽ ڪٿي آهي اها سرزمين؟"

"ان جو اڃا ڪوبہ نالو ڪونهي، چوتہ مون اڃا هاڻي ٿي ڳولي آهي- ۽ اها سمنڊ جي بلڪل وچ ۾ آهي." ڪولمبين وراڻيو.

تنهن تي اُهو ڏاڙهي وارو ملاح اٿيو ۽ چوڻ لڳو، "ڏاڍو سٺو، ڪولمبين! مان "آميريڪو ويسپوچي" ان سرزمين جي تلاش ۾ وڃان ٿو- مون کي ٻڌاءِ تہ اها ڪٿي آهي؟"

"توهان سمنڊ ڏانهن منهن ڪيو ۽ پوءِ سڌا وڃو ۽ پوءِ توهان کي ايستائين ٻيڙي هاڪارڻي پوندي، جيستائين وڃي اها سرزمين ڳولي لهو-

بقايا: صفحي ۳۲ تي

یہ جاننے کے لیے کہ
پچھلے نوّے سال سے زائد عرصے سے رُوح افزا
کروڑوں شائقین کا پسندیدہ مشروب کیوں ہے،
آپ کو کسی تردّد کی ضرورت نہیں :

صرف

رُوح افزا

کا ایک گلاس نوشِ جاں کیجیے۔

ہر قیمت پر معیار

ٹھنڈک اور فرحت لیے تازگی بھرا ذائقہ

ہمدرد

مدینۃ الحکمہ تعلیم، سائنس اور ثقافت کا عالمی منصوبہ۔
آپ ہمدرد دوست ہیں۔ اعتماد کے ساتھ مصنوعاتِ ہمدرد خریدتے ہیں۔ جائز منافع بین الاقوامی شہرِ علم و حکمت کی تعمیر میں لگ رہا ہے۔ اس کی تعمیر میں آپ بھی شریک ہیں۔

Adarts-HRA-8/97

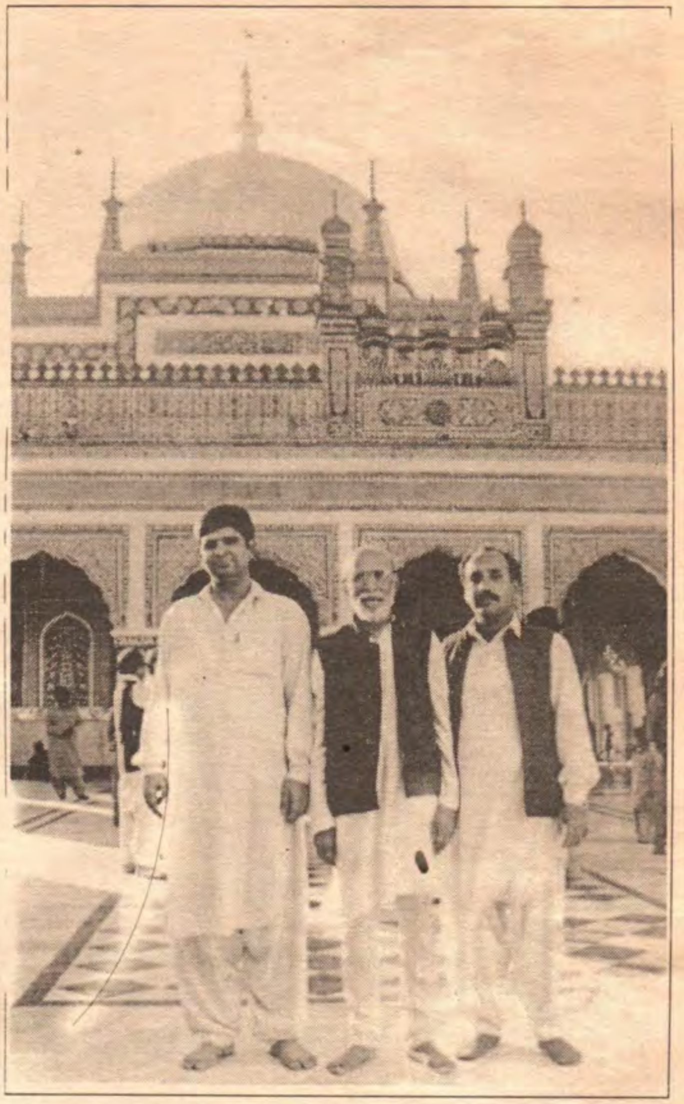

عابد مظهر، گوبند مالهي، رئوف نظامائي -
سچل سائين جي درگاهہ تي

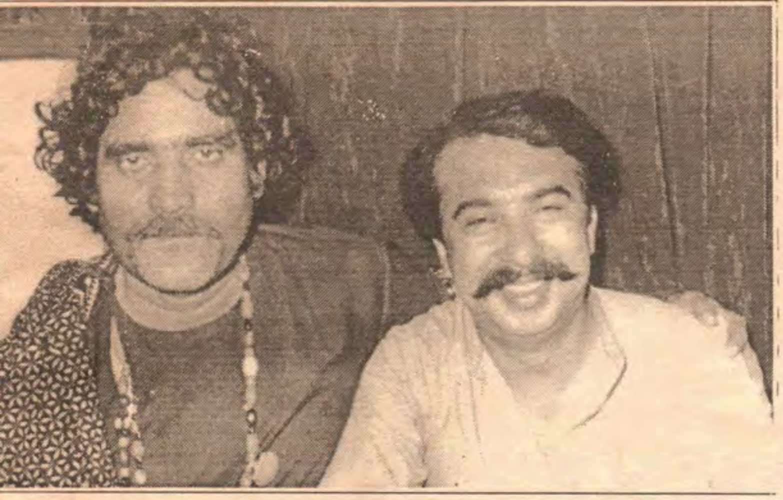

ٻہ راڳي ٻہ يار - بيدل مسرور ۽ سينگار علي سليم

پرين، اياز گل، رسول بخش پليجو ۽ سميع بلوچ

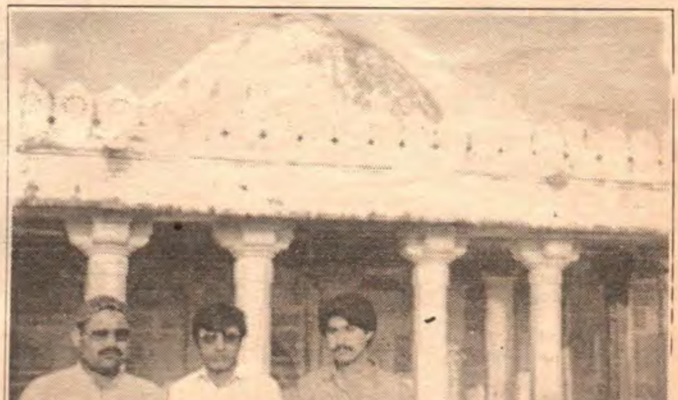

احمد سولنگي، تاجل بيوس ۽ حاجي محمد ڪنير-
پوڏيسر مسجد (ننگرپارڪر)

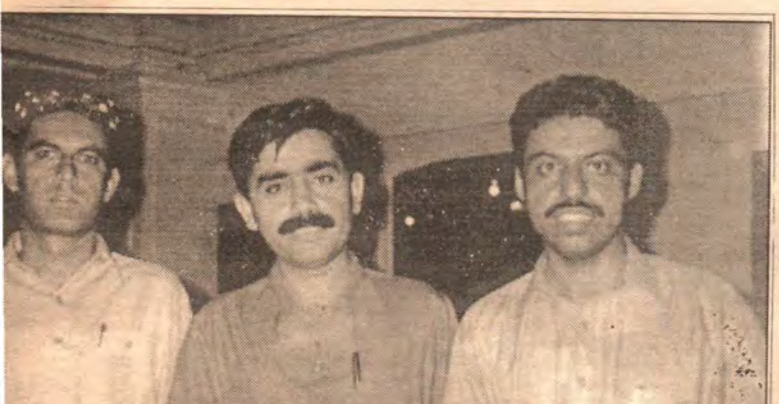

رمضان نَول، رڪيل مورائي ۽ عادل عباسي

منٺار سولنگي ۽ آٿم ناٿن شاهي (سنڌو سمنڊ ڪناري)

رئوف نظاماڻي، ممتاز عباسي ۽ شاهه محمد پيرزادو

ادل سومرو، ڊاڪٽر مبارڪ علي ۽ احمد سليم

باري ابڙو ۽ اياز عالم ابڙو (مُرڪون شل آباد رهن)

يوسف سيف، همسفر گاڏهي، ...، الھ بخش راٺوڙ،
ممتاز مهر، شان ڏهر، اياز جاني ۽ اياز گاد

پرويز پيرزادو، غوث پيرزادو ۽ عيسيٰ انصاري

گس ٻٽي

ڪيهر شوڪت

"گهوڙا ڙي!
هي ڇا ٿي ويو!
پيءُ جي
حڪومت ۾
پاڻ کُسجي
ويو! سو بہ
پوليس جي
هٿان،
هيئن تہ
ڪنهن بہ
ڏور ۾ نہ ٿيو
آهي...!!"

نئين مان اُٿان ٿو، صبوح ايئن آهي، جيئن ٻيا صبوح هوندا آهن، ڪو غير معمولي صبوح نٿو لڳي. رات بہ ايئن هئي، جيئن عام راتيون هونديون آهن. ڪنهن بہ خيال کان غير معمولي رات نہ هئي. تيار ٿي آفيس ۾ اچان ٿو، تہ پٽيوالو حيران ڪري وجهي ٿو.

"سائين توهان تہ خير سان پهچي ويو نہ؟"

"ها ڇو؟" ايئن ئي پڇان ٿو.

"سائين مان تہ پاڻ بچائيندو پنڌ آيو آهيان. لياري بند آهي، ٽريفڪ تي پٿراءُ پيو ٿئي."

"پٿراءُ پيو ٿئي! ڳالهہ ڇا آهي؟"

"ڇو سائين توهان کي خبر ناهي تہ رات ڇا ٿيو آهي!؟"

"ڇا ٿيو آهي ستار!" هاٺي مان اتاولائپ مان پڇان ٿو.

"توهان اخبار نہ پڙهي آهي ڇا؟" ستار پنهنجي ڳالهہ کي هميشہ وانگر اينگهائي ٿو.

"مان صبوح مڙداني اخبارون پڙهڻ ڇڏي ڏنيون آهن. جلدي ٻڌاءِ ڇا ٿيو آهي؟" چڙب واري انداز ۾ چوانس ٿو.

"سائين رات مير مرتضيٰ ڀٽي کي شهيد ڪيو اٿن، حڪومت چوي ٿي تہ پوليس مقابلي ۾ مارجي ويو آهي."

بدن مان ساهہ نڪري وڃي ٿو. ڪرسيءَ جي ٻانهن تي ايئن ٻانهون رکان ٿو، ڄڻ پاڻ کي ڪرڻ کان بچائيندو هجان. ڪمزور نگاهن سان پٽيوالي کي ڏسان ٿو. ستار بہ ڪمزوريءَ جي علامت بڻيو بيٺو آهي. ڪجهہ گهڙين کان پوءِ جڏهن سامت ۾ اچان ٿو تڏهن خيال اچي ٿو تہ ڪجهہ وقت اڳ مان ڪلهوڪيءَ رات ۽ اهوڪي ڏينهن کي عام ڏينهن ڪيئن پئي سمجهو!؟ پر ان ۾ منهنجو ڏوهہ ڪهڙو آهي. ٽرڊ ورلڊ ۾ تہ ايئن رات جي پيٽ ۾ حالتون معموليءَ مان غير معمولي بڻجي وينديون آهن. بنا ڪنهن اطلاع جي، رات جي پيٽ ۾ ڦاسي ڏني ويندي آهي. اسان پنهنجي محبوب جي ملڻ تي خوشيون ملهائيندا آهيون ۽ خبر پوندي آهي تہ عورت مرد ايئن آزاديءَ سان سمنڊ ڪناري ويهي ڳالهائي نٿا سگهو، جو ملڪ ۾ جمهوريت جو ڪنڌ ڪپي آرڊيننس لڳايو ويو آهي. توهان خيال سان ساهہ کڻو جيئن آمريت جي ديو جي ننڊ ۾ خلل نہ پوي. غريب هاريءَ کي ڌاڙيل چئي ماريو ويندو آهي يا محب وطن کي غدار چئي جيل ۾ وڌو ويندو آهي. ايئن حالتون معمولي مان غير معمولي، غير معموليءَ مان معمولي ٿينديون رهنديون آهن.

ڇپن تي ڪوڙي مرڪ ٿي اچي. آفيس جي ڪم تي دل نٿي چوي. سوچيان ٿو تہ ڪم شبير جي حوالي

ڪري، گھر هليو وڃان.

"شبير صاحب ڪٿي آهي؟" ستار ڪان پڇان ٿو.

"شبير صاحب نہ آيو آهي، سائين!"

"نہ آيو آهي!"

"ها سائين - اڄ پنهنجا توڻي پراوا، گهڻا ماڻهو گهران نہ نڪتا آهن."

"ڇوين ڇا ٿو؟"

"سچ سائين! مير صاحب جي قتل ڪري آفيسن ۾ حاضري گهٽ ٿي آهي، شهر جي ڪن حصن ۾ هڙتال آهي تہ ڪن ۾ تاءُ، ڪٿي دڪان بلڪل بند آهن، تہ ڪٿي ٿورا بند آهن — چون ٿا تہ لالوڪيت وارن بہ ڏک جو اظهار ڪيو آهي —اتي بہ ڪجهہ دڪان نہ کليا آهن."

مون کي يقين نٿو اچي تہ شبير جهڙي، هر ڳالهہ کي ڪل مشڪريءَ ۾ اڏائيندڙ، ماڻهوءَ تي ڪو اهڙو اثر ٿيو هوندو، جو آفيس نہ ايندو. مون کي ياد اچي ٿو تہ اڄ سندس گرل فرينڊ جي سالگرهہ آهي. ڪلہ صبوح سان ٿي محبوبہ وٽ گل ڪٽي "هيپي برٿ ڊي ٽو يُو" ڪرڻ ويو هوندو — ۽ همراهہ جو ايجا تائين اتان اٿڻ جو ارواح نہ ٿيندو هوندو. فون جي گهنٽي وڄي ٿي.

"هلو" ڪيان ٿو —.

"تون آفيس ۾ ويٺو آهين!" ٻئي طرف شبير آهي.

"۽ تون اهو بہ وساري ڇڏيو آهي تہ اڄ آفيس ۾ ڪيڏو ڪم آهي."

"آفيس اچڻ تي دل نٿي چوي."

"ها سائين سنگتياڻي وٽ ويٺو هوندين تہ هيڏي اچڻ تي دل ڪيئن ٿيندئي."

"سنگتياڻي! ڇوين ڇا ٿو!" شبير ڏک مان چوي ٿو، "هيڏو حادثو ٿيو آهي پوءِ بہ مان سنگتياڻي وٽ ويٺو هوندس؟" خبر اٿي تہ نيلوفر کي سالگرهہ ۾ نہ پهچڻ جو ڇيم تہ هن ڇا چيو؟"

مان ڳالهائي نٿو سگهان.

"چيائين تہ اسان جو ڪونڌر ڪُسجي ويو آهي ۽ مان سالگرهہ ملهائيندمر!" ڳلي ڀريل هئڻ ڪري آواز ئي نٿي نڪتس، وڏي مشڪل سان چيائين:

"جا تو مل عيد، سا اسان سوءِ ورتي سومرا!"

يار اهو تنهنجو جگر آهي جو اهڙي الميي کان پوءِ بہ آفيس پهتو آهين."

ڀهريائين سوچيان ٿو تہ هن کي ٻڌايان تہ مان بي خبريءَ ۾ آفيس پهتو آهيان، پر ڏک ايڏو ڀاري آهي، جو هن کي ڪوبہ سبب ڏيڻ بيڪار ٿو سمجهان. هن کي آفيس متعلق ڄاڻ ڏئي فون بند ٿو ڪري ڇڏيان. نہ چاهيندي آفيس جو ڪم ڪندو ٿو رهان. آفيس ۾ ڪم دوران راءِ زني ٿيندي ٿي رهي.

"ان ۾ حيران ٿيڻ جي ڳالهہ ڪهڙي آهي." عثماني صاحب چوي ٿو، "پوليس کي لامحدود اختيار ڏيڻ جو ڪو تہ منطقي نتيجو نڪرڻو هو."

"مون کي تہ خوشي ٿي آهي تہ وزيراعظم جو ڀاءُ مئو آهي. ٻين جي پٽن ڀائرن مرڻ تي ڪو خيال ٿورئي آيس تي ، هاڻي پنهنجو ڀاءُ مئو اٿس تہ خبر پئي هوندس تہ عزيزن جو وڇوڙو ڇا ٿيندو آهي!" فرحان چوي ٿو.

عثماني صاحب چوي ٿو، "ڪنهن جي موت تي خوش ٿيڻ نہ گهرجي. سياڻي اهڙو حادثو توسان بہ پيش اچي سگهي ٿو."

ستار، رڪيل کي چوي ٿو، "ماڻهو چون ٿا تہ مير صاحب کي آصف زرداريءَ مارايو آهي، پاڻ ۾ دشمني هين."

رڪيل چڙي پوي ٿو، "ماڻهو ڪوڙ ٿا هڻن."

"خلق جو آواز خدا جو آواز هوندو آهي، رڪيل."

"ڪجهہ تہ خيال ڪر ستار، زرداري، مير صاحب کي مارائي پنهنجي ڳچيءَ ۾ ڦاهو وجهندو؟ ڪڏهن بہ نہ. مير کي پنهنجي ڪنهن گارڊ غداري ڪري مارايو آهي، جيئن آصف تي الزام هڻرائي بينظير کي عوام کان الڳ ڪجي."

"مير صاحب کي پنهنجو گارڊ ماريندو، ڪڏهن بہ نہ. مير صاحب جا گارڊ تہ پتنگ آهن —

ڏنئي نہ تہ مير صاحب سان گڏ آهي بہ شهيد ٿيا آهن."

"اسان جي ملڪ جا ماڻهو پئسي ڪارڻ ڪجهہ بہ ڪري سگهن ٿا — عزت، ضمير هر شيءِ وڪڻي سگهن ٿا."

اهڙي قسم جا رايا ٻڌندو مان بيدليو آفيس جو ڪم ڪندو رهان ٿو ۽ جڏهن منهنجا اعصاب وڌيڪ ڪم ڪرڻ کان جواب ڏئي وڃن ٿا، تڏهن موڪل ڪري گهر ڏانهن وڃان ٿو.

گهر ڏانهن ويندي هاڻي مان محسوس ڪيان ٿو تہ شهر تي مرتضيٰ جي خون جو رنگ چڙهيل آهي. ٽريفڪ معمول کان گهٽ آهي. سوارين ۾ رش آهي. ڪن گاڏين تي ماڻهو مٿي ڇت تي بہ ويٺل نظر اچن ٿا ۽ ڪن گاڏين تي لڙڪيا بہ پيا آهن. شهر جون ڪي بازارون بند آهن تہ ڪن هنڌن تي ڪجهہ دڪان بند آهن. شهر تي تقريباً ماتمي ماحول ڇانيل آهي. ماڻهو دهشت، سڪتي ۽ غم جي عالم ۾ سراپيل نظر اچن ٿا. ها اخبارون وڪڻندڙ هاڪر اڄ معمول کان وڌيڪ رڙيون ڪري ايجا بہ ماڻهن جي دلين کي ڏڪائي رهيا آهن. مان بہ ڊپ، غم ۽ دهشت جي ڪيفيت ۾ اچي گهر جي در تي پهچان ٿو ۽ گهنٽي وڄائڻ تي در کلي ٿو. منهنجي زال آهي هميشہ جان کلي کيڪارڻ بجاءِ اوچنگار ڏئي ڀاڪر پائي ٿي.

"ههڙو ڪيس ٿي ويو ۽ بينظير ايجا بہ استعيفيٰ نہ ڏني آهي!"

مان هن جي ڪلهن کي ٿڦڪيان ٿو تہ چوي ٿي، "گهوڙا ڙي! هي ڇا ٿي ويو! ڀيڻ جي حڪومت ۾ ڀاءُ ڪُسجي ويو! سو بہ پوليس جي هٿان، هينئن تہ ڪنهن بہ دؤر ۾ نہ ٿيو آهي...!!"

وڏي مشڪل سان پنهنجي زال کي سامت ۾ آڻيان ٿو. ڪافي دير اسان ٻئي چپ چاپ هڪ ٻئي کي بي وسيءَ وچان ڏسندا رهون ٿا - پوءِ جڏهن منهنجي زال کي ياد اچي ٿي تہ اٿي بورچيخاني مان ماني آڻي منهنجي آڏو رکي ٿي.

"ماني کٽي وڃ مون کي بک ڪانهي."

"ٻہ-ٽي گرنهہ تہ هڻ"

"دل نٿي چئي."

"دل تہ منهنجيءَ بہ نٿي چيو، پر ڇا ڪيان ٻارن جي ڪري ماني پچائڻي پئي تہ پوءِ مون کي بہ ٻہ ٽي گرنهہ زهر مار ڪرڻا پيا - تون بہ ڪجهہ تہ پيٽ ۾ وجهہ - ڏک تہ جيءَ جهوري وڌو آهي، پوءِ بہ جيئڻ لاءِ......."

هوءَ پنهنجو سڏڪو روڪڻ لاءِ خاموش ٿي وڃي ٿي ۽ مون کي هٿ جي اشاري سان کائڻ لاءِ چوي ٿي تہ مان بہ ٽڪر ڀڃي ماني کائڻ لڳان ٿو ۽ ٻن ٽن گرنهن کان پوءِ ماني پري ڪري چوان ٿو، "ماني کڻ. مون کي چانهہ ناهي ڏي."

"ڪجهہ تہ کائو" وري چوي ٿي.

"في الحال بک مري وئي آهي. هن وقت چانهہ جي ضرورت آهي، بک لڳي تہ ضرور کائيندس، تون پريشان نہ ٿيءُ."

ٿانوَ کٽي وڃي ٿي تہ پڇانس ٿو، "جانو ڪاڏي ويو آهي؟"

"ٻارن سان ڪيڏڻ ويو آهي" ويندي جواب

ڏئي ٿي.
هڪ ڪان ته ٽي چانهيون پيتيون اٿم. هاڻي ماني به کاڌي اٿم. پنهنجي پڻ جون معصوم ڳالهيون به ٻڌيون اٿم. پوءِ به اسان جي گهر مان غم جا بادل نه هٽيا آهن. لڳي ٿو ته اڃا به وڌيڪ ڪاروبار ٿيو آهي. ان مان آجو ٿيڻ لاءِ بستري تان هٽي، لائونج ۾ اچي ٽي وي کوليان ٿو- زي سينيما، اسٽار ٽي وي، سي اين اين، پي ٽي وي، بي بي سي، ... مختلف چينل ٿو ڏسان. ڪٿي انٽرٽينمينٽ آهي، ته ڪٿي وري ساڳيون دهشت انگيز خبرون. دل جو بار گهٽجي نٿو. اڃا وڌي ٿو. ٽي وي بند ڪري ليليٰ ڏانهن وڃڻ جو سوچيان ٿو.

ليليٰ منهنجي انهن دوستن منجهان آهي، جن وٽ وڃڻ سان ڏک وڌندو ناهي، گهٽبو آهي. ان ڪري جڏهن به مان ڪنهن مشڪل ۾ ڦاسي پوندو آهيان يا ڪنهن شديد غم ۾ مبتلا هوندو آهيان يا ڪا واهه رستو نظر نه ايندو آهي. تڏهن هن وٽ هليو ويندو آهيان ۽ هن جي خوبصورتي، هن جي دانشمنديءَ ۾ اهڙي قوت، اهڙي حڪمت هوندي آهي جو منهنجو علاج ٿي ويندو آهي.

مان جڏهن ليليٰ جي در تي پهتس تڏهن رات ٿي چڪي هئي. در ليليٰ ئي کوليو. ليليٰ هميشه جان شانت نظر آئي. ڏک جيڪڏهن هن کي به ٿيو هوندو ته اندر ۾ هوندو ٻاهرين سطح تي غم جو ڪو نانءُ نشان نه هيس. مون کي ڏسي هن جي خوبصورت چپن تي عجيب مرڪ تري آئي.

مان هن جي پٺيان ڊرائنگ روم ۾ اچان ٿو. ڊرائنگ روم ۾ هن جي ممي، هن جو ياءُ ۽ سندس ياءُ جا دوست ويٺل آهن. مان ماحول بدلائڻ لاءِ ليليٰ جي گهر آيو آهيان، پر ليليٰ جي گهر ۾ به ساڳيو ماحول آهي، ساڳيو موضوع هلي رهيو آهي. ممي چوي ٿي، "مان اهيو ڪڏهن به نه مڃيندس ته مير جي قتل ۾ بينظير ملوث آهي. ڀيڻ ڪڏهن به ياءُ کي مارائي نٿي سگهي."

اشفاق جو دوست جاويد چوي ٿو، "ممي سياست ۾ رشتن ناتن کي نه ڏٺو ويندو آهي. تاريخ انهن واقعن سان ڀري پئي آهي. شهنشاهه اورنگزيب به ته اقتدار لاءِ پنهنجي ياءُ دارا شڪوهه کي مارايو هو."

"پراڻي زماني جي ٻي ڳالهه آهي. باقي بينظير، مير مرتضيٰ کي نٿي مارائي سگهي. خبر نٿي ته ڪيئن مير جي لاش تي ٻي حال ٿي وئي هئي." مميءَ جي بجاءِ اشفاق جو ٻيو دوست سهيل چوي ٿو.

"اهو سڄو ڊرامو آهي." جاويد وري چوي ٿو.

ممي چوي ٿي، "چڱو هاڻي اجائي بڪواس نه ڪر. سدائين ڳالهه مان ڳالهوڙو ٺاهيندو آهين!"

دوست تي مميءَ جي ڇَلهه تي، اشفاق احتجاج ڪندي چوي ٿو، "ممي!"

ممي جڻ اڻ سڌي طرح ازالو ڪندي چوي ٿي، "ها باقي مون کي به ماڻهن جي ان ڳالهه ۾ ڪجهه وزن نظر اچي ٿو ته سڌي يا اڻ سڌي طرح ان ڪيس ۾ آصف ملوث آهي."

"نه ممي مان سمجهان ٿو اهو ايجنسين جو ڪم آهي. هڪ ڏک سان ٻه شڪار ڪيا اٿئون. هڪ پاسي مير صاحب کي مارائي، ماڻهن ۾ دهشت ڦهلائي اٿئون ته ٻئي پاسي ماڻهن جو غصو بينظير ۽ آصف ڏانهن ڪري بينظير حڪومت خلاف نفرت پيدا ڪئي اٿئون." اشفاق چوي ٿو.

"بلڪل ڳجهيون طاقتون ته چاهن ٿيون اهو ٿيون ته جمهوري عمل دير تائين هلي نه سگهي. ڪنهن جي به حڪومت پنهنجو مدو پورو ڪري نه سگهي، عوام وچ ۾ لٽڪيو رهي ته جيئن انهن جي مستقل مفاد کي نقصان نه پهچي" سهيل چوي ٿو.

جاويد چوي ٿو، "اهو هاڻي اسان جو فيشن ٿي پيو آهي ته پنهنجو هر ڏوهه گناهه جو الزام ڳجهين طاقتن تي هڻي پنهنجا پاند آجا ڪرائي ٿا وٺون." اشفاق ٺڏو ساهه ڀريندي چوي ٿو، "ڪنهن به امڪان کي رد نٿو ڪري سگهجي، پر جنهن به مارايو آهي، ان نه رڳو ڀٽي خاندان سان، پر اسان سڀني سان، ملڪ جي عوام سان وڏو ظلم ڪيو آهي. عوام کي جيڪا ٿوري گهڻي اميد هئي، اها به مير جي مرڻ سان ختم ٿي وئي آهي."

"مرتضيٰ کي مارايو ئي ان ڪري ويو آهي ته هو ناهه ڪرڻ لاءِ تيار نه هو. هو اڪيلو ماڻهو هو، جيڪو سسٽم کي چيلينج ڪري رهيو هو. باقي ته ٻيا سڀ ماڻهو سسٽم سان سمجهوتو ڪيون ويٺا آهن. دشمن هڪ ڏک سان ٻه شڪار ڪيا آهن." سهيل چوي ٿو.

ممي رومال سان ڳوڙها اگهندي چوي ٿي، "هاڻي ڇا ٿيندو، اسان جو عوام ته رڻ ۾ رلي ويو."

جاويد چوي ٿو، "خبر ناهي مير صاحب جي مشن کي غنوئي پورو ڪري سگهي ٿي يا نه!"

اشفاق چوي ٿو، "جي غنوئي پورو نٿي ڪري سگهي ته پوءِ اسان کي فاطمه ڀٽو يا ذوالفقار جونيئر جو انتظار ڪرڻو پوندو."

ممي وري ٺڏو ساهه ڇڏيندي چوي ٿي، "فاطمه يا ذوالفقار جونيئر ته ننڍا آهن، جيسين وڏا ٿين، تيسين ته سڀ ڪجهه تباهه ٿي ويندو. اسان جو وجود به رهندو الائي نه!"

"آخر اسين ڪيسين تائين ڪنهن فرد تي انحصار ڪندا رهنداسين" ڀريون ڀيرو ليليٰ چپ کولي ٿي.

"ڇا مطلب!؟ اهو چوي ته اشفاق ٿو، پر ڄڻ سڀني جي طرفان اهو سوال ٿئي ٿو.

"ذوالفقار علي ڀٽو شهيد ٿي ويو، اسان سڀني پاڻ کي ٻي يارومدگار، يتيم بڻائي ڇڏيو. هاڻي مرتضيٰ شهيد ٿيو آهي ته سڄي سنڌ نوحو بڻجي وئي آهي، هر گهر ۾ ماتم آهي، فون تي، ملاقاتن ۾، پاڻ ۾ ملون ٿا ته رڳو روڄ راڙو، رڳو سڏڪا ۽ پار آهن. آخر اسان ڪيستائين ماتم ڪندا رهنداسين!؟"

"توکي مرتضيٰ جو ڏک نه ٿيو آهي!" مان ڳالهائڻ لاءِ مجبور ٿيان ٿو.

"مان ڏک ڪرڻ کي غلط نٿي سمجهان. ڏک جي اشتهار بڻجڻ جي خلاف آهيان."

"مرتضيٰ اسان جو هيرو آهي ۽ تون هيرن جي اهميت کان انڪار ٿي ڪرين." جاويد جذباتي ٿيندي چوي ٿو.

"مان هيري جي اهميت کان انڪار نٿي ڪريان، مون کي خبر آهي ته تاريخ ۾ فرد جي اهميت ڇا آهي. پر جيستائين اسان وٽ وري ڪو هيرو پيدا ٿئي، تيسين ماٺ ڪري ويٺا پار ڪيون ۽ ماتم ڪيون!"

اسان مان ڪوبه جواب نٿو ڏئي ته ليليٰ وري چوي ٿي، "اسان جا هيرا اسان کان جسماني طور الڳ آهن، روحاني طور ته اڄ به گڏ آهن. اسان جسم کي روح کان وڌيڪ اهميت ڇو ٿا ڏيون. آخر پاڻ تي ڇو نٿا ڀاڙيون. ته هاڻي هيرن جو ڇڏيل ڪم اسان کي ڪرڻو آهي."

اوچتو لوڊشيڊنگ جي ڪري بجلي هلي وڃي ٿي، مڪمل اونداهه ڇانئجي وڃي ٿي. اسان سڀ هاڻي بلڪل خاموش آهيون. ڪنهن جي اٿڻ جو آواز ٿئي ٿو. ڄڻ ڪو ڪِڇن ڏانهن وڃي ٿو ۽ ٿوري دير کان پوءِ موٽي اچي ٿو. تيلي ٻري ٿي ته ليليٰ جي هٿن ۾ ماچيس ۽ تيلي نظر اچي ٿي. ليليٰ گئس بتيءَ جي چاريءَ (مينٽر) کي تيلي ڏيکاري ٿي ته سڄو ڊرائنگ روم گئس ليمپ جي ڪري روشن ٿي وڃي ٿو.

"بجلي هلي وڃي ته اونداهه کي ختم ڪرڻ لاءِ گئس بتي به ته آهي!"

آسماني ويس ۾ ملبوس ليليٰ معنيٰ خيز مرڪ سان چوي ٿي ۽ اسان سڀ ڪيس ڏسندا رهجي وڃون ٿا ■

منظور ڪوهيار

نصيحت بر ديوار

چاهي تہ اسان پارسي پڙهي سي، عربي سڳوريءَ جا چار اکر پيٽ ۾ آهن - اسان جا استاد وڏا هوشيار ها، اڄڪلهہ جي استادن وانگر الهو ٻلهو ڪري ڪم نہ ٽپائيندا ها - سائين تولارام مئٽرڪ ۾ انگريزي پڙهائيندو هو - ايئن ڪٽيندو هو مون کي، جيئن اَٽ پٽڻ تي ڪٽبو آهي - "رين مارٽن ۽ سي سي فرانس" جو گرامر اڄ بہ برزبان ياد آ، ان ڪري اڄ تائين سڄي آفيس ۾ ڪو ڊرافٽنگ ۾ ناهي ماري سگهيو.

- توهان اڄ جا ڇورا، اڃيوَ ٽڪو بہ نہ، باقي سِيٽَ ايڏي ڇڻ بئريسٽر آهيو.

- وري جي روزي اچي ٿي، تہ هٽن سان ٿا موٽايو - پڇ تہ گهٽو مِليوَ؟ ... جواب، ڪجهہ بہ نہ ... ڇو؟ .... چئي: سائين دوست هو- دوست آ تہ شام جو دوستي ملهايو - هوٽل ۾ ويهي ماني کارايوسِ - پلنگ تي سَمهاري زور ڏيوس - هتي تہ پنهنجو حق ڇڪي وٺو - آخرڪار، قلم ڪلها ٿو وٺي ....

- پر اوهان جو ڏوهہ ڪونهي، ڪُتي جو پڇ نَڙَ ۾ وڌئون ڇهہ مهينا، ڪڍيائون تہ ساڳوئي ڏنگو - سمجهائي سمجهائي بيهہ تہ بہ سمجهہ ڪونہ. صبح مردان سان ٻوهٽي پئي ٿي ... ڪاغذ اچلائي، وڪڙ هنيومانس تہ، ڪٿي آ ملڪيت جا ڪاغذ تہ پوءِ ٺهندو. هي موتبر عبدالغني خان ڪلارڪ، سفارشي ٿي آيو، چئي: سائين غريب ٻنگيءَ جو پُٽ آ ... ڪاڻ لاءِ پورو ڪونهين تہ زمين يا جاءِ جا ڪاغذ ڪاڏنهن آڻيندو، بس في سبيل الله ڪم ڪيونسِ ٿا، الله الائي ڪهڙين ڳالهين ۾ راضي-

- ابا، ٻنگي الله ڪيو ٿس، ڪو اسان تہ ڪونہ ڪيوسيس. اِن ۾ بہ، تہ اُن جي حِڪمَت هوندي. هاڻي هي ٻنگي ڇورو، جو مثال ڪاٿي نوڪري وٺي تہ معنيٰ ابي ڏاڏي واري ڪرت ختم ... معنيٰ تہ شهر ۾ گندگي وڌي، ڪيئن؟ ....

تڏهن تہ پارسيءَ جي هڪ شاعر چيو آ:

"ندانست آنڪہ رحمت ڪرد برمار،
ڪہ اين ظالم است بر اولاد آدم.

معنيٰ، جنهن نانگ تي رحم ڪيو، تنهن نہ ڄاتو تہ اهو آدم جي اولاد تي ظلم آهي -

گهٽ ۾ گهٽ ٻہ اڍائي سؤ تہ نڪرن ها، ٻارڙن جي خرچي ٿي پوي ها. توهان تہ رحم ڪيو، پر منهنجن ٻارڙن سان تہ ظلم ٿيو، ڪن نہ!؟

- هي وري ٻيو، نهلي تي دهلو انور خان، مون کي ٿو سمجهائي- سائين، سؤ ٻن مان ڪهڙو پيٽ ڀربو! ... ڪتوبہ بہ ڪائجي، ڪَک بہ نہ ڀرجي.

- هاڻي، هي بہ عقل آ ... هر ڪو پنهنجي ڇهنب آهر ڇڳندو، ڪو اسان آفيسر تہ ناهيون- ڪن غلط ٿو چوان ... بس سائين، هن ڪي تہ نہ رن، نہ روڳڙي، نہ زال نہ زنبُ ... وٺي تہ ڇا، نہ وٺي تہ ڇا !؟ ... اُها تہ اسان ڪي خبر آ، اَٽ بہ ناڻو، ويهہُ بہ ناڻو، ناڻي بنا نر ويڳاڻو ... آهي يا نہ !؟؟

> آفيسر جي رنبي منهون هجي تہ بہ چئجيس صورت جو صاحب آن. جي گودو گڏهہ هجي تہ بہ ايئن نہ چئجي تہ هينگو ٿا، پر چئجي گونجاريو ٿا.

- اسان پَٽ! ... توڪان وڌيڪ ايماندار ڏناسي، پر جڏهن شادي ٿين تہ بصر جي بُوند بہ نہ ڇڏيندا ها ... ڏاند ڏهي پوءِ آٿندا ها ٽيبلن تان -

- اسان کي هڻ ڪَڏ ۾، پر وڏا وڏا آفيسر پهريان آيا تہ اهڙو روب تاب، اهڙا ليڪچر، چڻ ايمانداريءَ جا ابا ... مهيني ڪانپوءِ وٺي جو وات ڦاڙيائون تہ جهڙوڪر گرڻ پڪي ... ڳيت ٿي هڪ! ...

انور پاڻ کي "ڪرڪيٽيئر پٽ" سمجهندو آ نہ!؟ پر مان گيرنٽي سان ٿو چوان تہ هي ناهي ...

ڪرڪيٽيئر معنيٰ تہ "پچ" تي بيٺو هجي، پيو ٺڪ! ٺڪ! ڪري ... هڪ اڌ رنس پيو ناهي ... جڏهن وارو اچي تہ چؤنڪو بہ هٽي تہ ڇڪو بہ، ڪن غلط آ!؟

- هي پيٽان، جڏهن بہ ڏس، تڏهن ٽيبل تي درخواست پئي آ، موڪل جي. ...

اسان توهان جي عمر ۾ هيٺڙ چڙهي يا ٽيٺڙ، پاڻ ڪٽائي بہ آفيس پهچندا هاسي - اهڙن استادن جا ڪيڙيل هاسي، جيڪي چُوندا ها، دڪان ڪليل هوندو تہ گراهڪ بہ ايندو ... اسان اهڙن ماڻهن سان ڪم ڪيوسي، جيڪي ٺڪ اڇلائيندا ها تہ بہ ستن ورن واري!

- ۽ توهان !؟ جيڪو اچيو ٿو، تنهن سان فري تي ٿا وڃو - هِنهہ، هِنهہ! ٺهَ، ٺهَ! لڳي پئي آ - اسان مجال آ جو، پبلڪ جي ماڻهوءَ سان سنئين منهن ڳالهايوسي. هي سامهون خاوند ڏنو ويٺو آ، ڪلمو پرائي پڇوس، اهڙن اهڙن سَڪل بندن کي ڏوٽيوسي، جو پئسا چڻ چڻ ڪري اچي ڪيسي ۾ پيا ... جن ٻڌو تن جو وات وراندو ٿي ويو!

- ٽيهہ سال سروس آ... هن وقت الله جا گنج هن - بہ رڪشا هلن ٿا ... زمينڙي آ ... پلاٽڙا هن ... اهو جهان ڪاڏئون نهيو؟ ... اتان ئي نهيو نہ!

- اوهان کي ٿورڙو ٿا چئون تہ فائيل ٿا ڪٽي اڇليو ... هڪدم ٿا ڪٽي جواب ڏيو... آفيس جو ٽائيم ختم ٿي ويو آ، ڪم نہ ڪنداسي ... ڪن مان ڪوڙ ٿو ڳالهايان؟ اسان پنهنجن سينيئرن جي منهن سامهون ٿياسي؟؟ ڪڏهن بہ نہ!... سوال ئي پيدا نٿو ٿئي.

- سٽيي ٽيبل تي تہ هرڪو گذاري ٿو وڃي، ڪو اٿيءَ تي گذاري تہ مڃئون. سچ ٿو ٻڌايانوَ، هڪڙو ڏؤر اهڙو بہ آيو، جو پورو سال سائيڊ ٽيبل تي هيس. سَکي پَکي پکهار - گهر پٽي پئي گهر ڪاڏم - ڪڏهن ڪڏهن تہ پوءِ ٽيندو هو تہ گهر جون رنان ڏين نہ ڪاڏي نڪاءِ ... ٽي زالون هلائڻ مشڪري ناهي... گهر وڃان تہ گهر نہ وٺي... آفيس وڃان تہ آفيس نہ وٺي ... چوان تہ، منهنجا مؤلا! مان ڏوهہ ڪهڙو ڪيو آ؟... سفارش لاءِ هيٺان مٿان زور ڏنم - نہ ڇڏيم شهر جو چڱو مٺو ... پر ڪجهہ نہ وريو - نيٺ بَخاريءَ جي درگاهہ تي ٻاڏايم. چيومانس، "جي سچو بخاري آن، تہ پوءِ معجزو ڏيکار."

- هي ڪاڏي منهن آ ...! تہ چوٿين ڏينهن تي، نہ اُمان نہ گمان، صاحب گهرائي رڳو ايترو چيو: "ڪجهہ بہ ڪر پر مون کي شڪايت نہ پهچي."

مان بہ سائين ٻہ هفتا روزو رکيو. ڪم اچي تہ ٺَڪ ڦَڪ!... ڪاغذ جو پرزو بہ ٽيبل تي نہ ڇڏيان.

- ٻن هفتن ڪانپوءِ ڇڪي رکيم. چيم، هاڻي گهٽ ناهي ڪرڻي ... اَها ڏم لاتم جو ڪراچي، ملتان، لاهور مان ٽيليفونيون اينديون هيون... وڏا وڏا سرڪاري آفيسر، بزنيس مين، ليند لارڊ "سَرا" ڪانسواءِ نہ سڏيندا ها... اخبار ۾ هڪ اڌ دفعو آيو، اينٽي ڪرپشن ۾ درخواست ٿي، پر اهڙو سيني کي "سيٽ" ڪيم، جو ملڪ ئي ڪير ڪنڌ ٿي ويو.

... گهر واريون پڇنديون هيون، ماريا! تنهنجي آفيس ۾ پئسن جا وڻ ڦٽا هن ڇا؟ ... ايئن ناهي تہ رڳو پاڻ ڪاڏوسي، پر ڪارايوسي بہ دل تي آفيس وارن کي - سنهن سَکن کي بہ "حاجي دَونبڙ" ڪري ڇڏيوسي ... اٿندا ها تہ هلي نہ سگهندا ها. پيٽ اڳيان پاڻ پٺيان ... اهائي توهان واري ٽيبل هئي...

• - بس ڇاهي، هيو تہ ماڻهوءَ ۾ ٿورو ڍنگ هجي. صاحبن جي دل وٺي - جيئن آفيسر چئي، ها ڪجي - صاحب چئي، فوٽ! تہ، جيءُ! ڪرڻو آ - آفيسر کي جواب ناهي ڏيڻو. آفيسر جي رنبي منهون هجي تہ بہ چئجيس صورت جو صاحب آن.... جي گودو گڏهہ هجي تہ بہ ايئن نہ چئجي تہ هينگو ٿا، پر چئجي ڪونجاريو ٿا...

وقت ڪري واڪا، تہ گهوڙو گڏهہ کي چئي ڪاڪا!

- ۽ توهان!؟ اها خبر ئي نہ ٿي پويوَ تہ سينيئرن سان ڪيئن هلجي ۽ صاحبن سان ڪيئن ڳالهائجي - ڏرپٽيون ٻڌائيندي دير ئي نٿا ڪيو - آفيس ۾ ايئن پاڻ کي ٺاهي نڪي ٿا اچو، جو صاحب توهان ٿا لڳو ۽ اسان پٽيوالا...

- اسان کي پئسو ناهي ڇا؟ پر ڇاهي تہ "شو" نٿا ڪيون - ٽيبلون وٺي سجايون آٿو، ٽيبل سيٽ ڪٽي رکيا اٿو - اڙي بابا! ٽيبل جيئن گندي، فائلن سان سٽيل، تيئن ماڻهن جي نظرن کان بچيل - زماني ۾ سؤ سڄڻ، سؤ دشمن....

- ٽيهن سالن جي نوڪريءَ ۾، ويهہ سال ٿيا هن جنرل برانچ ۾ - توهان هن برانچ کي سمجهيو ڇاهي؟... سمجهو تہ ستارن ۾ چنڊ آ - پارس پاهڻ آ... سدا بهار آ... خزان جو سوال ئي پيدا نٿو ٿئي... ٻارهوئي فصل پيا لٿو - پر ڇاهي، جيڪو سمجهي!

- حالي تہ اوهان جي اسان تي اک ئي نہ ٿي ٻڌي ... نوجوان آهيو ... اڃا زماني جي ٿڌي ڪوسي کان واقف ناهيو ... توهان کي تہ ايتري بہ خبر ڪانهي تہ ڪَڪڙ ڪٽان مٿندي آ- پارسي جو هڪ شعر آ-

"مرد بايدڪ گيرد اندر گوش،

گر نوشتہ ست و پند برديوار."

ان جو مطلب آ، جيڪڏهن نصيحت پيت تي بہ لکيل هجي تہ مرد کي هيئنءَ سان هنڊائڻ گهرجي - اسان جو فرض آ نصيحت ڪرڻ، وڌيڪ آ اوهان جي مرضي!؟

اسسٽنٽ عبدالمجيد، منهن ڦيرائي، در جي پر ۾ ويٺل نائب قاصد کي رڙ ڪري چيو:

"او خاوند ڏنا!... وارو ڪر چانهہ وٺي آ، مِٺي گهٽ پتي تيز... مغز بہ ڏاڍو هنيو اٿم ... صبح کان وٺي ڪو هيو ڪيس بہ ناهي آيو... سوير سان الائي ڪنهن جي منهن پيو آن!؟"

پوءِ ٿڪاوٽ محسوس ڪندي ڪرسيءَ کي ٽيڪ ڏئي اکيون ٻوٽي ڇڏيائين. سندس اڳيان بہ ويٺل نوجوان ڪلارڪ هڪ ٻئي کي ڏسي مَشڪڻ لڳا

بانو محبوب جوکيو

اڄجيڙي ضمير جو وارث

ماڻهين به توڪي جٽي ڪٽيءَ جو وٽو پوري ڪاڏو هوندو ۽ مٽي ڪي پٽي ويٺي هوندي ته جٽيهه لکٽو پٽ جٽيو اٿم - هئه! ... سچ چيو اٿن ته "پالي نپائي جوان ڪيوسين، پر ڪدڙو نڪري پيو.

تنهن ڏينهن سندس پي مڙسي هئي جو هن هڪ لاش تي سِرڻ جيان ڦيرا پائي سندس ڪيسي ۾ رکيل مال تي جهپ هنيو هو.

هن ۾ ڪجهه ڪرڻ جو جذبو شروع کان وٺي هو، پر بيروزگاري، سندس انهن جذبن، همٿن کي جواب ڏئي ويٺي هئي. گهر ۾ پيءُ هميشه چوندو هئس: "توکان ته بهتر هو ڏيءُ ڄمي هان!... گهر ۾ ٽوپو ٽڳو ڪري ڪجهه پئسا ته ڳهڙي وٺي هان! تو ته ورندو اسان جي ميڙي پونجي به پڙهائيءَ ۾ چٽ ڪري ڇڏي- سڄو ڏينهن گهر ۾ ڪم ڪان آڳوٽو ڪڍيو ويٺو آهين- ماڻهين به توڪي جٽي ڪٽيءَ جو وٽو پوري ڪاڏو هوندو ۽ مٽي ڪي پٽي ويٺي هوندي ته جٽيهه لکٽو پٽ جٽيو اٿم - هئه! ... سچ چيو اٿن ته "پالي نپائي جوان ڪيوسين، پر ڪدڙو نڪري پيو، اڙي! ڪجهه ڪر!..."

۽ هو ڪاوڙجي چوندو هئو: "ڪجهه ڪيان!... ڪجهه ڪيان! ڇا آخر ڪيان! ... ماڻهن کي قتل ڪيان، گوليون هلايان، ماڻهو ويڙهايان يا ماڻهن جو رَتُ پيان- اهو ڪجهه ڪيان، اهو ڪجهه ڪرڻ کان بهتر آهي ته ڪجهه نه ٿو ڪيان- باقي رهي نوڪري ته ان لاءِ چوڻ آسان آهي، وٺي ڏيڻ مشڪل آهي- اڄ ته پئسن کانسواءِ پٽيوالي به ڪانه ٿي ملي، اٿو پئسا ته وٺي ڏيو نوڪري ته ڏسو ڪيان ٿو نه! باقي مزوري ڪرڻ منهنجي وس آهي، اها توهان ڪرڻ ڪونه ٿا ڏيو، باقي مان ڪيان ڇا! ڦاهو ڪائي مران! اهو به توهان نه چاهيندؤ..."

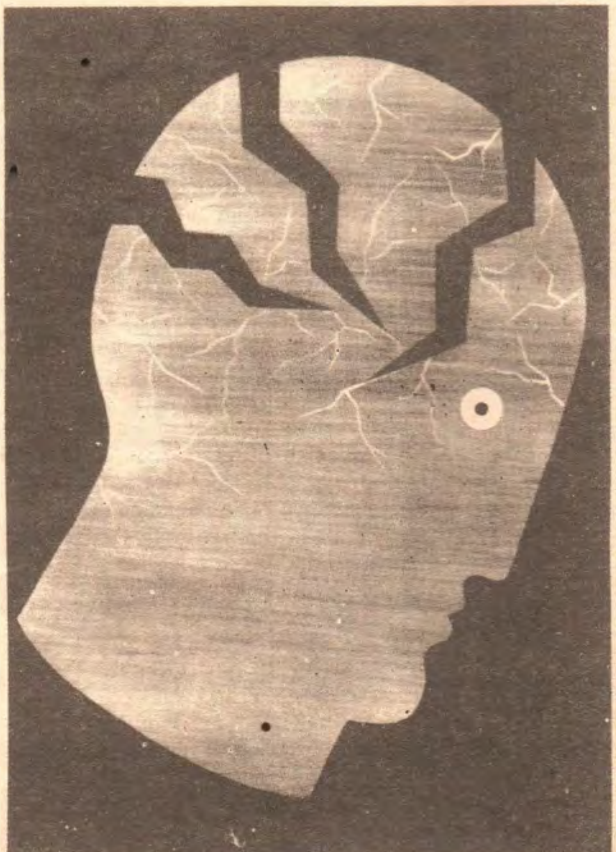

۽ "ڪجهه ڪرڻ" واري جذبي ئي ڪيس همت ڏياري هئي جو هن اهو ڏنڌو ڪرڻ جو سوچيو هو، جو اڄڪلهه ايڪسيڊنٽ ۽ ٻين وارداتن ۾ قتل به جام پئي ٿيا. واٽ ويندي ڪير مرندو ۽ ڪٿي مرندو اها ڪنهن کي به خبر نه هئي.

ٻرنديءَ تي تيل سندس ان دوست وڌو هو جيڪو پوليس ۾ هو. جيڪو ڪيس هميشه نوان نوان سورهيائيءَ جا قصا ٻڌائيندو هو. جن مان ڪيس انهن فاتحن جي خوشبوءِ ايندي هئي جيڪي جنگ کان پوءِ مال-غنيمت تي عيش ڪندا هئا. هت جنگ ملڪ جي نه پر اندر ۽ ضمير جي هوندي هئي، سچائيءَ ۽ نيڪيءَ جي هوندي هئي، انهن سيني مفادن سان، جيڪي اندر سان ويڙهه ڪندا هئا- ضمير، سچائي ۽ نيڪيءَ کي مارڻ لاءِ ميدان تي کلي عام لهي ايندا هئا ۽ جڏهن ضمير مري ويندو هو ته سچائي ۽ نيڪي ميدان ڇڏي ويندي هيون، تڏهن اندر جو اهو لالچي فاتح، مال-غنيمت تي قبضو ڪندو هو- ايئن سندس دوست به ڪيس ٻڌائيندو هو: "اڄ هڪ لاوارث لاش مليو، جنهن جي ڪيسي مان ٻه هزار، سوني منڊي ۽ گهڙي هٿ آئي اٿم." "...اڄ هڪ ذاتي دشمنيءَ سبب همراهه مري ويو، دشمن لاش ٻوڙن ۾ ڦٽو ڪري ڇڏيو هو، هنن جو ڪم قتل ڪرڻ هو ۽ ٻيجي وڃڻ هو، جيڪڏهن ڪو پيو هجي ها ته هن جي ڳچيءَ مان سونو لاڪيٽ ۽ ٻن هزارن جي گهڙي ضرور لاهي وڃي ها منهنجي وڃڻ کان اڳ ۾، پر چوندا آهن، "داٽي داٽي

تي ڪاڻ واري جو نالو هوندو آهي."

"ڪڏهن پڪڙجي پئين تہ!..." هو پڇندو هئس، پڪ ڪرڻ لاءِ تہ ان جي ڇا سزا هوندي آهي."

"ڪڏهن ايئن ٿيو تہ ناهي، خبر ٿئي! اسان ڪان وڏا تہ اسان ڪان بہ وڏيڪ نڳيون ڪري مال هٿ ڪندا آهن- ڪٿي ڇاپو هڻندا آهن تہ اهو مال ڳڙڪائي، اهو ظاهر ڪندا آهن- وڏي وڏي رقم جي لالچ تي ماڻهو پڪڙيندا ۽ ڇڏائيندا آهن- اسان ٿياسي ننڍا، سو ننڍو هٿ هڻندا آهيون. "وچ هوندي بہ ڪلي آهر ڪڏندي آهي." باقي رهيا انهن لاشن جا وارث تہ لاش ملڻ مهل هو روئڻ ۾ ئي پورا هوندا آهن- هنن کي ڪافي ڏينهن تہ هوش ئي ناهي هوندو تہ لاش کي ڇا هو ڇا نہ هو، هو تہ بس! روئڻ ۾ پورا هوندا آهن- تو ڪڏهن اسپتالن ۾ لاش ڍوئيندڙن ۽ ڪم ڪندڙن کي ناهي ڏٺو ڇا، جيڪي مائٽن جي مجبوري ۽ بي وسيءَ جو فائدو وٺندي لاش ڪڍڻ جا جهجها پئسا ٻولائيندا آهن، بلڪ پهرين پاڻ ئي پنهنجون خدمتون پيش ڪري پوءِ معاوضو گهرندا آهن، ۽ جيترا بہ گهرندا آهن انهن جي مائٽن ڪان حاصل بہ ڪندا آهن جو ان ويل هو ويچارا ڪِجندا ئي ناهن - لاش جو ملڻ ئي هنن لاءِ غنيمت هوندو آهي - اسان جو بہ هنن تي احسان هوندو آهي جو سڄاٽپ ڪرائي مالڪن وٽ پهچائيندا آهيون."

۽ اهڙين ئي ڳالهين هن جي ضمير کي ماري ڇڏيو هو، جو هو ايڏي همت ڪري سگهيو هو جو اڄ ڪان پهرين بہ هَن هڪ لاوارث لاش جي کيسن ۾ ڪجهہ ڳولهيو هو ۽ اڄ هي ٻيو لاش هو. اڳئين لاش مان کيس ڪجهہ بہ نہ لڀيو هو- هن جي تہ کيسي مان هڪ شناختي ڪارڊ، دوائن جي چٺي ۽ پنج، ڏهہ رپيا نڪتا هئا، جيڪي هن نہ ڪنيا هئا، ان جذبي تحت تہ "ڏوڙ پائجي تہ اڳو پوءِ وڏي ڏير مان پائجي."، "ڪتو بہ ڪائجي ۽ ڪَک بہ نہ پرجي."

ايئن بہ نہ هو تہ هو ڪو صفا نٽر هو. جڏهن هن ايڪسيڊنٽ ٿيندو ڏٺو هو تہ پري ڪان ۽ ان بعد سنسان روڊ تان ان لاش کي هيٺ ٻوڙن ۾ ڦٽو ڪرڻ وارو منظر، کيس ايئن لڳو هو جڻ ڪنهن فلم جو منظر آهي، باقي ڪجهہ نہ .... اوچتو کيس خيال آيو هو تہ متان! اهو جيئرو هجي .... هن جي دل ۾ ان وقت اهو جذبو هو تہ جيڪڏهن هو جيئرو هوندو تہ هو ان جي هر ممڪن مدد ڪندو، پر ات تہ معاملو ئي ابتو هو، لاش پيو هو، سو بہ ڪنهن جوان جو ۽ پڻ ڪنهن غريب جو- کيسن ڳولهڻ ڦولهڻ ڪانپوءِ هڪ لمحي هن سوچيو هو تہ، لاش کڻي يا تہ ٿاڻي تي پهچائجي يا وري پوليس کي هلي اطلاع ڏجي، پر .... پوءِ کيس پوءِ جا سور سجهي آيا تہ ان جي بدلي پوليس آڏي پڇا ٻهاني ساڻس ٿاڻي ۾ کهڙيون جُنيون ڪندي سو بس!! اهو سوچي لاش کي ڇڏي آيو هو تہ "جُتس جند هن جهان مان- سک سان وڃي سڪارتو ٿيو."

تنهن ڏينهن پري ڪان هن پنهنجي دوست کي ويندو ڏسي، من ئي من ۾ سوچيو هو تہ، هن جيان هو بہ جيڪر ڪو ڪم ڪري، پيءَ جي مرڻ ڪان پوءِ جهڙي تهڙي حال ۾ گهر جي گاڏي کي ڌڪي پيو، سو بہ عزت سان - ڪاش! مان هن جهڙو ئي ڪو ڪم ڪري سگهان ۽ هَن کيس چيو بہ هو تہ، "جيڪڏهن ڪا سٺي نوڪري هٿ ڪري نہ سگهين تہ مون کي ٻڌائجان! ... مان جنهن اخبار ۾ ڪم ڪندو هان، ان جي مالڪ کي تنهنجي سفارش ڪرائي توکي ڪو ڪم وٺرائي ڏيو، مالڪ ڏاڍو سٺو ماڻهو آهي ۽ تنهنجي تعليم تہ مون کان بہ گهٽي آهي."

اڄا هو ان سوچ ۾ هو تہ هن جي دماغ ۾ اوچتو ايندڙ اهو خيال صحيح بہ آهي يا نہ- ڪرڻ کپي بہ يا نہ .... نيٺ فيصلو ڪندي هن پنهنجي ان دوست کي سڏ ڪيو، پر هن جو آواز جهڙو نڙيءَ مان نڪتو تهڙو نہ- هن پنهنجي دوست ڏانهن اڄا ڪجهہ وکون کنيون ئي مس هيون جو فائرنگ جي آواز تي هن پراڻن کوکن ۾ احتياطن پناهہ ورتي. سندس ذهن ان ويلي ڪجهہ بہ سوچڻ کان قاصر هو تہ فائرنگ ڪنهن ڪئي آهي ۽ ڪنهن تي- نيٺ ڪجهہ لمحن جي خاموشيءَ کان پوءِ هو ٻاهر نڪتو ۽ هيڏانهن، هوڏانهن جاچيائين. سو بہ ڏاڍو احتياط سان- جان ڪٿي ڏسي تہ هن جو دوست، پٽ تي رت ۾ لال، تڙڦي رهيو هو ۽ جيستائين هو کيس بچائڻ لاءِ پهچي تنهن کان اڳ سندس دوست ساٿو ٿي پيو، "مري ويو شايد!..." هن دل ۾ سوچيو ۽ ان ئي لمحي سندس اندر ۾ اهو انسان جاڳي پيو، جنهن کيس اڳ همت ڏياري هئي ۽ هن پهرين بہ لاش جي تلاشي ورتي هئي، جنهن مان کيس ڪجهہ بہ هٿ نہ آيو هو ۽ هو ٻيو پيرو هو، هن سوچيو: "خدا بہ شايد اهوئي ٿو چاهي ۽ اهڙا ئي واقعا پيش ڪري موقعا بہ فراهم ٿو ڪري، هاڻ بہ رستو صاف ئي آهي- هڙئي ماڻهو اڄا خوف ڪان پنهنجن ٻرن ۾ ئي لڪل آهن، بزدل ڪوئڻ جيان-" ... هاڻ هو جڏهن رهيو بہ ناهي تہ دوستي وري ڇاجي؟ جيئري تہ ڪم نہ آيو مُئي تہ ڪم اچي" ۽ اهو سوچي هو لاش تي جهڪيو هو ۽ هڪ هٿ سان سندس اڳيان واري کيسي کي هٿ لائي رکيل شين جو جائزو وٺڻ چاهيو ۽ ٻئي هٿ سان هن سندس چيچ مان سوني منڊي لاهڻ چاهي، هَن اڄا ايئن ڪيو ئي مس هئو ۽ کيسي ۾ جيئن ئي تيزيءَ سان هٿ وجهڻ چاهيو تہ هن جو هٿ ڄريو ۽ اکيون کولي کيس ڏٺو هو- دراصل هو پوري طرح اڄا مُئو نہ هو. هن ۾ ٿورو ساهہ اڄا موجود هو.

اهو ڏسي هو صفا ڏڪي ويو- حيراني ۽ پريشانيءَ ڪان سندس اکيون ئي کلي ويون- سندس دوست جنهن جا آخري لمحا هئا، سو ڏاڍي اذيت منجهان ڇيچلائيندڙ لهجي ۾ چند لفظ چئي سگهيو هو: "تون پريشان نہ ٿي دوست! مان ڪونہ بچندس تون منهنجو يار آهين ... منهنجو لاش! .... منهنجي گهر!....." ۽ هو اڳتي ڪجهہ نہ چئي سگهيو ۽ هن جي مڪمل ساهہ نڪرڻ تي هن ڪان تڏو ساهہ نڪري ويو ۽ هن جهٽ ڪري هن جي منڊي لاهي ورتي ۽ کيسي ۾ جيڪو ڪجهہ هو ڪڍي ورتو.... ۽ پوءِ ڪجهہ ماڻهن هن جي لاش کي مائٽن تائين پهچايو ۽ هو پاڻ ان مليل مال جي واردات متائڻ خاطر گهر هليو ويو. هو اڄ مطمئن هو تہ هن اڄ ڪجهہ حاصل تہ ڪيو، اڳئين پيري تہ کيس، لاش مان هڪ شناختي ڪارڊ، دوائن جي چٺي ۽ پنج، ڏهہ رپيا مس مليا هئا، جيڪي هن کڻڻ بہ ڳوارا نہ ڪيا هئا، جنهن ڪري سندس محنت ۽ اهو سڀ حاصل ڪرڻ لاءِ جيڪا کيس جفاڪشي ڪرڻي پئي هئي، سڀ بيڪار وئي هئي.

ڪجهہ دير ڪانپوءِ مڙيوئي واءُ سواءُ لهڻ لاءِ هو دوست جي گهر ويو هو. لاش مان ڪافي رت پئي وهيو، ان ڪري لاش کي جلد دفنائڻ جي ڪئي پئي وئي، پر ان ويل سندس دوست جي گهر ايترا بہ پئسا ڪونہ هئا جو لاش کي ڪفن پهرايو وڃي، جنهن ڪري ان ڳالهہ جو چوٻول متل هو تہ لاش کي ڪفن ڪير ڏئي؟ غريب جي پٽ تي بہ غريب ئي آيل هئا، شايد دل جا بہ غريب ئي هئا، جو ڪو هڪ ڄڻو بہ هن مهانگائيءَ جي دؤر ۾ مهانگو ٿي ويل ڪفن نہ پئي ڏئي سگهيو، جنهن ڪري هنن مڱن جيان ان نيڪ ڪم ۾ بہ چندو ڪري ڪفن ڏيڻ جو سوچيو- تڏهن سندس کيسي ۾ رکيل سندس ان دوست جا ئي پئسا کيس ڏنگي رهيا هئا ناڱ جيان ۽ هو اهو برداشت نہ پئي ڪري سگهيو تہ سندس دوست، جنهن کي هن ڪجهہ دير اڳ پوليس وارن وانگر لٽيو هو، اهو ڪفن بہ چندي جو ڪٽي وڃي. اتي سندس ستل ضمير ڪجهہ چري پري اٿڻ جي ڪئي هئي جو هن بي اختيار اتي اهو اعلان ڪيو هو تہ، "ڪفن لاءِ هو پئسا ڏيندو، چندي جي ڪابہ ضرورت ناهي." تڏهن سڀني سندس ساراهہ ڪئي هئي ۽ جن کيس سڄاتو پئي تن تہ اهو بہ چيو هو تہ، "دوست هجن تہ ههڙا." هو ڪفن لاءِ پئسا تہ ڏئي ويو، پر دوست کي ڪلهو ڏئي نہ سگهيو ۽ اتان رئندو اتي آيو هو ۽ هو سڌو پوليس اسٽيشن وڃي پنهنجي دوست سان مليو ۽ کيس، کيسي مان ڪڍيل شيون ۽ منڊي ڏيندي چيو: "وٺي تہ پاڻ وٽ رک! وٺي تہ مالڪن کي ڏي! مون کي هي سڀ ڪجهہ نٿو کپي! ... الائي ڪيئن ٿا توهان پوليس وارا اهڙا مال ڦٻائي سگهو، مون کان ڦٻايا نہ ٿا ٿين، توهان جي همت کي داد آهي!" ۽ پوءِ هو اتي ئي بيوس ٿي ويهي رهيو ■

طارق قريشي

حصو ٻهريون

وائيٽ-اِن، بليڪ-آئوٽ

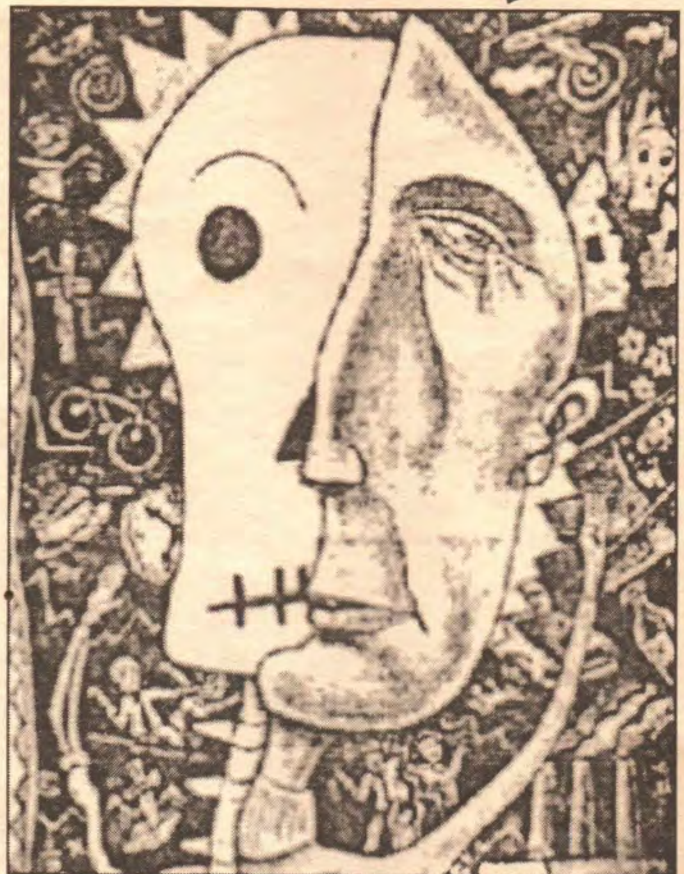

ڪنهن ڪي ڪهڙي خبر تہ ڪائنات جي وسعتن ۾ ڪنهن جيتامڙي جهڙو هي جيوُ، پنهنجي روح جي ديهہ ۾ ڪيڏو نہ اڪيلو آهي، جڻ ڪابل ۾ بچي ويل آخري ڪميونسٽ!

رڪشا واري کي ڀاڙو ڏئي، هُو تيزيءَ سان پليٽ فارم ڏانهن وڌيو. اڃا تڻ هئس تہ ٽرين نڪري نہ وڃي. انڪوائري آفيس وٽان گذرندي، سامهون ڪان ايندڙ هڪڙي سنهڙي سڪلڙي قليءَ ڪان، سپر ايڪسپريس جو پڇيائين. قليءَ پنجابي-گاڏڙ اردوءَ ۾ ٻڌايس تہ، سپر ايڪسپريس وڃڻ واري آهي. عيد رات نہ هجي ها تہ، ڪٿي ڪنهن ٻي ٽرين جو اوسيئڙو ڪري ها. پر هن کي ڳوٺ پهچڻو هو- ٻهرين ڪيس روهڙيءَ ۾ لهڻو هو. پوءِ روهڙيءَ ڪان سکر- ۽ سکر ۾ بہ هن کي شهر ۾ وڃڻو هجي ها تہ بہ ٺيڪ هو، پر هن کي سکر شهر کان ٻاهر شڪارپور روڊ تي ڳوٺ آباد لاڪا تائين رڪشا ۾ وڃڻو هو. آباد لاڪا کان، لنڪ روڊ وٺي، پنهنجي ڳوٺ راهوجن تائين پنڌ ڪرڻو هئس. راهوجا سندس ڳوٺ جو نالو آهي. سفري ٿيلهي جي سائيڊ پاڪيٽ جي زپ کولي ڪنسيشن فارم ڪڍڻ لاءِ هٿ وڌايائين. سڀ کان پهرين ٽوٿ برش سندس هٿ جي آڏو آجيان ڪئي، ان کان پوءِ اڳٺ وجهڻيءَ طرفان سواگت ڪيو ويو ۽ پوءِ شيونگ برش، نِيل ڪٽر، شيونگ ڪريم ۽ ريزر جي ڇهاءَ کي محسوس ڪندي، تهہ ٿيل ڪنسيشن فارم تائين پهتو.

دل ۾ چيائين: "نو رِسڪ، نو گيم"

ڪنسيشن فارم ڪڍي، پليٽ فارم جي بينچ تي ويهڻ لاءِ واجهايائين. پرسان ئي سيمينٽيڊ بئنچ تي هڪڙو پڳڙي دار شخص، پنهنجي پوري ٿولهہ ۽ ويڪر سوڌو، وڪريل انداز ۾ سُتو پيو هو. سُتل شخص ننڊ ۾ وڏا وڏا ساهہ کڻي رهيو هئو، جنهن ڪري، سندس جسم جي فالتو گوشت جي مها ساگر ۾ لهرون پيدا ٿي رهيون هيون. هِن پڳڙي دار شخص جي پيرن وٽ، خالي ٽڪري تي ويهندي، ٿيلهو، پيرن ۾ رکيو ۽ ڪنسيشن فارم ڀوڏن

تي رکي، ...
ڪيائين.
روهڙي - ...
نيم .... نہ ...
پنهنجو ...
پاڻ ئي ...
پيو. ڪاش! پنهنج...
هن جو نالو ما...
پرائمري اسڪول ۾ پڙهندو هو

پيري استاد ڪان پڇيو هئائين: "سائين! عزيز جي معنيٰ ڇا آهي؟"

استاد، ٻارن کي، سندن نالن جو مفهوم ٻڌائيندو هو، تنهن ڪيس ٻڌايو هو تہ: "عزيز معنيٰ مائٽ، احباب، رشتيدار وغيره وغيره." هُو، سوچيندو هئو تہ، واقعي مان، سڄي دنيا جو مائٽ آهيان. پاڻ کي سڄي جڳ جهان جو لڳتو محسوس ڪندو آهيان پر ... ايئن ڇو آهي تہ منهنجو ڪوئي ٻيو مائٽ ناهي.

جڏهن هُو هاءِ اسڪول ۾ پڙهندو هو تہ عربيءَ جي استاد، کيس ٻڌايو هو تہ: "عزيز، خدا جو نانءُ آهي ۽ عزيز جي معني آهي زبردست!"

هُو، حيران ٿي ويو هو تہ منهنجي مائٽن، منهنجو نالو "زبردست" ڪيئن رکيو؟ مان تہ سدائين زيردست رهيو آهيان- مان تہ پيشُ رهيو آهيان، زير رهيو آهيان، پر زبر تہ ڪڏهن ٻي ٿي نہ سگهيو آهيان... هي مائٽ بہ عجيب هوندا آهن، گهر ۾ ڪٽڪ جي لپ بہ ڪانہ هوندي اٿن ۽ پٽن جا نالا رکندا آهن، نواب خان .... امير خان...."

هُو پنهنجي مائٽن تي بہ کلندو هو ۽ خدا تي بہ ويچاريندو هو ۽ خدا کي دل ۾ چوندو هو: "مالڪ! ٻيو نہ سهي، تہ بہ نالي ڀائي آهيون، ڪجهہ تہ نانءَ جو پاسُ رکين ها!"

ڪنسيشن فارم جي نالي واري خاني ۾ شمس الدين لکيائين- شمس سندس دوست آهي- مهراڻ يونيورسٽيءَ جو شاگرد آهي- هن کي پنهنجي ڊپارٽمينٽ جو ڪارڊ بہ ٺهرائي ڏنو اٿائين-

كنسيشن فارم ڏيندي چيو هئائين: "اڄ كلهه
...ر سختي ٿي وئي آهي- جيكو بغير ٽكيٽ
...كري ٿو، ان کي ته پادر به هڻن ٿا ۽
...سنڌين کي كجهه وڌيك هٽي"

...ن كارڊ ۽ فارم وٺي پاڻ وٽ
...وچيو هو: پادر كائڻ اسان
...ر بنا ٽكيٽ چڙهڻ وارا
...ن تي قبضا كندا هئا،
...هندا هئا، پالر كار ۾
... مُڇون مروٽي چوندا
...جي سُريلي آواز ۾ كو
...بي سُرو ۽ ٽرڙو چورو،
...ڻ ٿو كٽا" واري ساڙ ۾
... هيسائڻ واري انداز ۾
...ه سگري، ٻهر نه پلڙو،
...و اكيلڙا ... مَارُو اكيلاڙا...
...ن جي وكي ۾ كلف ٿيل ڏاڙهيل،
...ن جي انداز ۾ تاڙيو وڄائڻ ۽ نچڻ ۾ شروع
ٿي ويندا هئا.... هو، كنسيشن فارم پري، تكڙو
تكڙو اچي "بُكنگ ونڊو" وٽ اچي بيٺو ته ٽرين
به هارن ڏنو- بكنگ كلارك ٽكيٽ ڏاهڻ لڳو-
هن جون نظرون پليٽ فارم تي بيٺل ٽرين ۾ کُتل
هيون، جڻ هن جي نگاهن ۾ كا مقناطيسي قوت
هجي، جنهن سان هو ٽرين کي روكڻ جي كوشش
كري رهيو هو- بكنگ كلارك هن جي ٽكيٽ
ڏاهي ورتي ته ٽرين کي به وسل ملي. هن ٽكيٽ
فارم وٺي، تيزيءَ سان ٽرين ڏانهن ڏك پاتي-
ٽرين ۾ رش ڏسي اندازو كيائين ته، هن هك
كلوميٽر ڏگهي ٽرين ۾ بيهڻ لاءِ هك فوٽ جاءِ
ملڻ به مشكل آهي، پر ٻكر ٻوساٽ ۾ هك
بوگيءَ ۾ ٽوائليٽ وٽ بيهڻ جي جاءِ ملي ويس. هن
ٿيلهو پيرن وٽ ركيو- سامهون بيٺل همراهه جي
كاٻي هٿ ۾ ايمبسي فلٽر جو پاكيٽ ۽ ماكي
ماچيس هو، ساڄي هٿ جي پكوڙيل مُٺ ۾ اڌڙ
سگريٽ هئس، جنهن جو ڏگهو كش هڻندي،
دونهين جو هك ڏگهو ريلو، نك ۽ وات جي ٽنهي
سوراخن مان گڏيل طور خارج كندي، هن ڏي
پارسل كيو. هي پاڻ به كڏهن كڏهن سگريٽ
چكيندو آهي، پر كيس رش ۾ ايئن سگريٽ چكڻ
خراب لڳندو آهي. ٽرين ۾ جڳهه والارڻ كان ذهني
طور مطمئن ٿي ويو ته كيس سڀ كجهه نظر اچڻ
لڳو. پليٽ فارم تي رانديكن ۽ چُوڙين جو اسٽال،
اجركن ۽ لوين جا اسٽال، چانهه جا اسٽال، بوك
اسٽال، نان كبابن جا ٺيلها، اسٽيشن تي موجود
مسافر، ريلوي جو عملو، قُلي، پينو فقير ۽ طرحين
طرحين جا ماڻهو ۽ انهن جا گڏيل آواز- سڀ كجهه
واضح ٿيندو ويو. ماڻهو جڏهن پريشان هوندو آهي
يا كٿي منجهيل هوندو آهي ته پنهنجي آس پاس
كان بي خبر ٿي ويندو آهي، جڻ ٻڌڻ ۽ ڏسڻ جي
صلاحيتن کي زنگ لڳي ويو هجي، پر جيكڏهن
ٿورو به ذهني طرح آجو هوندو آهي ته، پوءِ سڀ
كجهه صاف محسوس كندو آهي. ٽرين هلڻ لڳي
هئي. هُو ڄاڻي پيو ته، روهڙيءَ تائين كيس ايئن ئي
بيٺي بيٺي سفر كرڻو پوندو. خبر هئس ته، پير به
ٽكجي پوندا، هُن جڏهن زندگيءَ جو سفر پنهنجي
پيرن سان شروع كيو هو ته، هن جا پير ٽكل
كونه هئا، پر وقت هن کي ٽكائڻ جي هر اها
كوشش كئي، جنهن سان ماڻهو ٽكجي، حياتيءَ
جي فوٽ پاٿ تي ئي اكيون پوري ڇڏيندو آهي. هن
پهرين پهرين پنهنجي پيءُ کي ڏٺو هو- سخت دل ۽
بي حس- شرعي ڏاڙهيءَ جو مور كاڏيءَ تي
لٽكايل- نرڙ تي سجدن جا نشان- پئسي ڏوكڙ
جي پرواهه كان آجو ۽ بلكل بي پرواهه. چو ته هن
وٽ مينهن جو ڌڻ هو- سكر شهر جي وڏين هوٽلن
تي كير موكليندو هو- كير جي نالي تي دادن جو
نالو مشهور ٿيو هو- دادن سائد يا دادن پاڳيو،
سكر ۾ كير جي حوالي سان سڃاتو ويندو هو-
دادن پاڳيو يا دادن سائد، كڏهن به هن کي
پنهنجو پيءُ محسوس كونه ٿيو هو. هزارين رپيا
روزانو كمائيندڙ دادن سائد، پنهنجي پٽ کي رپيو
به كونه ڏيندو هو- هن کي كڏهن به پيءُ كان
پيار كونه مليو هو ته، پئسا كٿان ملنس ها! هن
کي چڱي طرح ياد هو ته، هن جڏهن كان پاڻ کي
ڏٺو هو ته، پيءُ جي مينهن واري واڙي ۾ ڏٺو هو-
صبح جو وڏي فجر اٿاريو ويندو هو- مال کي چارو
وجهڻ، مينهون ميڙڻ ۽ ڏهڻ هن جي به ذميواري
هئي- وٿاڻ تي ٻيا به نوكر چاكر هئا، پر هي ته
بنا پگهار نوكر هو. جيكو غلامن كان به وڌيك
گروي هو، جو مالك جو نڌڪو ۽ يتيم پٽ هو.
واڙي تي كم كرڻ وارا ڏسندا هئا ته، جڏهن
پنهنجو پيءُ ئي هن جو قدر نه ٿو كري ته، پوءِ
اسان چو كريون؟ كم كار كرڻ وارا به هئا،
تڏهن به هن کي كڙ پُوسو اٽڻ، گاهه پٽو كرڻ،
كتر كرڻ، واڙي جي صفائي كرڻ، مينهن کي
سِيون هڻڻ، ڏويءَ كان اڳ ۾ گهاگهرين ۽
چورين صاف كرڻ، آهرن کي خالي نه ركڻ، كير
جي تناسب سان پاڻيءَ جي ملاوٽ كرڻ، پائوڊر
مِلك (خشك كير) کي آلو كير كرڻ جهڙن كمن
۾ به ماهر ٿيڻو هو- واڙي جي سارسنڀال كان پوءِ
فجر جي نماز پڙهڻ ۽ نماز كان پوءِ مدرسي ۾ قرآن
پڙهڻ ۽ مدرسي جي ملان جا پادر كائڻ به هن لاءِ
اوترائي ضروري هئا، جيتري هُن لاءِ اڌ پوري ۽ بڇيل
سڇيل ماني كائڻ! سج چڙهئي كان پوءِ اسكول به
ويڃو هوندو هوس- اسكول مان موٽي ايندو هو ته
ماڻيءَ جو انتظاركندو هو ته، گهران ماني اچي-
ماني كڏهن ايندي هئي ته كڏهن كونه ايندي
هئي، چو ته واڙي تي كم كارڻ وارا اڳ ۾ ئي ماني
كائي ڇڏيندا هئا- هن لاءِ كونه بچائيندا هئا ۽
جيكڏهن كو ٽكر ٽاپ بچندو به هو ته وڏو ڀاڳ
ٿي ويندو هئس، چو ته آهرن ۾ پيل اهو ٽكر پور ته
مينهن به سنگهي ڇڏي ڏيندي هئي، جيكو هُو
آهري مان كڍي كائي كونه سگهندو هو.
ٻهراڙيءَ جي ٻارن جي زندگي به ٻهراڙيءَ
سان ٻڌل هوندي آهي، بلكل ايئن جيئن وڻ جو
پاڇو، وڻ سان ٻڌل هوندو آهي- وڻ وڏي وڏو ٿئي
ته، پاڇو به وڏو ٿئي- نه وڻ كيڏانهن وڃي ۽ نه
وري پاڇو آزاد ٿئي- هن جي زندگي به ٻهراڙيءَ جي
عام ٻارن وانگر گذرندي هئي. پر كنهن کي
كهڙي خبر ته كائنات جي وسعتن ۾ كنهن
جيتامڙي جهڙو هي جيوَ، پنهنجي روح جي ديهه ۾
كيڏو نه اكيلو آهي، جڻ كابل ۾ بچي ويل آخري
كميونسٽ! كنهن به نه ٿي ڄاتو ته، هن جو روح
اجايل آهي. هن جو مٿو، ڇانوَ كان وانجهيل رهيو
آهي، هن جي لاءِ كابه اك اٽاولي كانه آهي- ظاهر
۾ ته هُو، هك عام نارمل زندگي، گذاريندو هئو ۽
كنهن کي به سندس من ۾ جهاتي پائڻ جي
ضرورت كانه هئي، پر هن کي ضرورت هئي، ها،
هن کي پنهنجي اندر کي ٻاهر آڻڻ جي ضرورت هئي،
چو ته ، هن جڏهن "محسوس" كرڻ شروع كيو
ته، كيس ايئن لڳو ته كائنات جا سڀ رنگ، ٻُسا
۽ ڦكا آهن- كائنات جو اصل رنگ ته هن کي
كڏهن پِي نظر كونه آيو هئو. هُن کي ان ڳالهه
جي شدت تڏهن محسوس ٿي، جڏهن، كچڙي عمر
۾ هُو، سڃي سڃي رات، مينهن جي واڙي ۾ كجهه
جاڳندي، كجهه سمهندي، مڇرن سان جهيڙيندي،
اسر ويل اُٿي كڙو ٿيندو هو. هك رات ايئن ئي بي
سكوني ۽ بي آراميءَ كانپوءِ اسر مهل، هن جي اك
لڳي هئي. خواب ڏٺو هئائين ته: هك سُرهاڻ پكڙيل
آهي، چوڌسا هوائن ۾- روشني هئي، رنگ هئا،
هك مرك هئي، هك بادل هئو، هوا جو جُهوٽو.
الائي ڇا هو؟ آسمان تي هك اندلٺ كڙي پئي هئي.
اندلٺ چوي پئي: "عزيز! ابا، مان تنهنجي ماءُ
آهيان. ها، مان تنهنجي امان آهيان. هليا، آ ته، اچ
ني، مان ڏي اچ، هليا، امان، توكي چُمي ڏئي،
منهنجا جاني! اچ ته توكي ڀاكِي پايان...."

"كيئن اچان مان؟ امان! هي ڏِسُ. بابا، مان
کي واڙي ۾ سمهاريندو آهي- ماريندو آهي- مينهن
جي كِلي سان ٻڌندو آهي ... امان! هلي آ، مون
کي، پاڻ سان گڏ. چنڊ ستارن ڏي وٺي وڃ- امان!
سڀ، چون ٿا ته تون مري وئي آن. تون هاڻي
كونه ايندينءَ- هر كو، چوندو آهي ته تون الله
سائينءَ ڏي وئي آهين... حج تي وئي آهين... مان ته
روزانو رات جو تارن کي تكيندو آهيان ۽ تارن کي
ايلاز كندو آهيان ته، منهنجي امان، ايڏانهن
آسمانن تي الله سائينءَ وٽ آهي، منهنجي امان کي
ٻڌائجو ته مان، توكي ساري، ڏاڍو روئيندو آهيان-
مان، تارن کي روزانو چوندو آهيان ته، آسمان جا
تارؤ! منهنجي امان کي ٻڌائجو ته بابا، ٻي مائيءَ
سان شادي كئي آهي، ان جا ٻار، مون سان وڙهندا
آهن، مون کي ماريندا آهن- بابا به، انهن جي كري
مون کي ماريندو آهي. بابا جي زال به مون کي
ماريندي آهي- آسمان جا تارؤ! امان کي ٻڌائجو ته،
منهنجي اسكول جي ڊريس به ڦاٽي وئي آهي.... پر
بابا ركو سيڦل ۽ غلام رسول لاءِ كپڙا وٺندو آهي،
ٻي مائيءَ جا پٽ ڏاڍا مٺا اٿس... امان کي چئجو
ته، مان وٽ جُتي به كانهي- اسكول ويندو آهيان
ته كنڊا لڳندا آهن ۽ موٽندي، منهنجا پير سڙندا
آهن- مان وٽ چمپل به كانهي ... عيد تي مون

رڳو سيڦل جو بوٽ پاتو هئو تہ، بابا کي دانهن ڏني، مان کي پادر هٿايا هٿائين- امان! عيد تي هن کي خرچيون مليون ۽ مون کي مار ملي ... مان جو اهو پيءُ نياپو امان کي ٻڌائجو تہ، بابا مان کي اسر ويل اٿاريندو آهي- مان کي ڊاتسن تي کير سان گڏ شهر موڪليندو آهي... سيڦل ۽ غلام رسول مزي سان ننڊ ڪندا آهن... مون کي ماني بہ ڪونہ ڏيندا آهن- چوندا آهن تہ، ماني ڪانہ پڪي آهي- چار آنا وٺ، هٽ تان وڃي، پاپا وٺي کاءُ- مان چوندو آهيان تہ مون کي گهڻي بک لڳي آهي، پاپا تہ رڳو ٻہ ملندا، چڙن، ٻن پاپن مان ڇا ٿيندو؟ تہ، بابا جي زال، چماٽ هڻي، چوندي آهي: "نواب جا پٽ! تولاءِ ڇڪارپور مان برفي گهرائيندي آهيان ڇا؟" امان، مان، چنڊ کي بہ دانهن ڏيندو آهيان- چنڊ کي چوندو آهيان: چنڊ! منهنجي ماءُ کي چئجان تہ مون کي، پاڻ وٽ، الله سائينءَ وٽ گهراءِ."

هُو، سڏڪي پيو هو-

آسمان جي اندلٺ منجهان ڏسجندڙ، مهربان مُک چيو: "منهنجا منڙا! تون نہ روءُ- تون، پنهنجي نانيءَ ڏي هليو وڃ، نانيءَ وٽ وڃي رهندو ڪرني."

"امان! مان تہ نانيءَ وٽ هليو ويو هئم، پر مان کي، بابا اتان پيءِ وٺي آيو، چوي پيو تہ، ڇورو، اتي رهي ڇا ڪندو؟... امان، تون مان کي پاڻ سان گڏ وٺي وڃ نِي... هُو، ڏس سامهون، بابا اچي پيو مون کي هرويرو ماريندو... هُو، ڏس، امان! بابا اچي ويو، هاڻي مان کي ماريندو...."

هلي آ، منهنجا ٻچا! مان، توکي، پاڻ سان، گڏ وٺي هلان."

ايئن چئي، اندلٺ هيٺ لٿي- اندلٺ، هن جي ويجهو آئي- هن کي پنهنجو هٿ ڏنائين.

ان وقت پٺهس ڪيس، ڏونڏاڙي اٿارڻ جي ڪوشش ڪئي، "اٿ ڙي ڇورا وارو ڪر، شهر، کير پهچائڻو آهي...."

"امان! ڏس اچي ويو... مان کي وٺي هل، مان جي جان ڇڏاءِ."

اندلٺ، هن جو هٿ پڪڙي، هن کي وٺي وڃڻ لڳي- اندلٺ، آسمان ڏانهن اڏامڻ لڳي- هن کي اندلٺ سان گڏ، اڏامڻ ۾ مزو اچي رهيو هو- هو، مٿي هوائن ۾ اڏامي رهيو هو- آزاد ٿي ويو هو- هُو، خوش پيو ٿئي تہ هاڻي کيس ڪوبہ ڪونہ ماريندو- هُو مُرڪي پيو- اندلٺ بہ مُرڪي پئي. هُو، ٽهڪ پيو ڏئي تہ اندلٺ بہ ٽهڪ ڏئي پئي- هُو، زور زور سان ٽهڪ ڏئي رهيو هو- هاڻ، مان، واڙي ۾ پيءِ ڪونہ سمهندس.... پيرن اگهاڙو، اسڪول پيءِ نہ ويندم. مان کي ماستر پيءِ ڪونہ ماريندو- هُو، اندلٺ سان گڏ اڏامي رهيو هو- چنڊ ۽ تارا، هن جي ويجهو هئا- هُو، اڏامندو وڃي رهيو هو ۽ تارا ۽ چنڊ سندس چوڌاري ڦري رهيا هئا- ٺا... اوچتو، هڪ پڇڙ تارو، سندس ڳل سان اچي ٽڪرايو- ڪاوڙ ۾ تاري ڏانهن نهاري چيائين: "اچ مان، پنهنجي امان سان گڏ آهيان، جيڪي، ٻار ماءُ سان گڏ هوندا آهن، انهن کي ڏک، گهٽ لڳندا آهن، پوءِ تو ڇو مان کي ٽڪر هنيو... مان کو ننڍڪڙو (ننڍڙکو) آهيان ڇا؟" اوچتو وري، "ٺا" ڪري پيو تارو، هن جي ڳل تي اچي لڳو- هُن، تاري ڏانهن نهاريو تہ، تاري جي شڪل ڦري سندس پيءُ جهڙي ٿي پئي: "اڙي ڪُتي جا ڦر! اٿي، چونہ ٿو اٿين؟ ڙي ڪلاڪ ٿيو اٿئي، پيو آهين ڊنو."

هن جا هوش، بحال ٿي ويا- هُو، اندلٺ سان سفر ڪرڻ بدران ڊاتسن ۾ کير پهچائڻ لاءِ، سفر تي اسهڻ لڳو- پيءُ جون هنيل ڪياڙي ڦيرائيندڙ لپاٽون، سندس خوابن کي ناگاساڪي ۽ هيروشيما بڻائي ڇڪيون هيون- هُو، ڪري بہ ڇا ٿي سگهيو؟ هن جي اکين مان، ٻہ گرم گرم لڙڪ لڙي آيا هئا.

ٽرين ۾ سندس سامهون ايمبسي فلٽر سگريٽ ڇڪيندڙ گنجي، هن کان اردوءَ ۾ پڇيو، "ڪيڏانهن ويندين؟"

هُو، ٽرين ۾ موٽي آيو. گنجي ڏي ڏٺائين ۽ پڇيائين: "اوهان، مون کي ڪجهہ چيو؟"

گنجي، سندس ڳلن تي، يادن جي گلن مان ٽمندڙ رت کي، لڙڪن جي صورت ۾ ڏٺو تہ وري پڇيائين: "طبيعت تہ ٺيڪ آهي نہ؟"

"ها ها، بلڪل ٺيڪ آهي." هن، مرڪڻ جي ڪوشش ڪئي. "تہ پوءِ هي لڙڪ ڇا جا آهن؟"

"ڏاڍا، اٿاسا آهن، اهي لڙڪ- ڏاڍو ٿو جهليان، پر پوءِ پيءِ پڳا پيٺا آهن."

گنجي جڻ ڪنڌ ڌوڻي، اهو ظاهر ڪيو تہ هُو سڀ ڪجهہ سمجهي ويو آهي- هُو، سوچي ٿو تہ: سڀاڻي عيد آهي- عيد تي ڇا ڪندس؟ اوطاق ۾ ويهي ڪتاب پڙهندس- زندگيءَ ۾ ٻيو پلا ڇا آهي؟ هي ڪتاب ئي تہ منهنجا دوست آهن، اهي نہ هجن تہ مان تہ مري وڃان! ڪتاب لکندڙ، ڪيڏا نہ عظيم آهن، جو ڪتاب لکن ٿا- هي ساهتڪار، هي ڪوي، ڪيڏا نہ مهان آهن، جو راتيون جاڳي، نور نچوئي موتي موتي لفظ چونڊي، ڪوتائن ۽ ڪهاڻين جون مالائون جوڙين ٿا- پراوا درد، پنهنجي مٿي جو سُور بڻائين ٿا- ٻين جي بک ۾ ورتل آنڊن جي ڏمچر کي پنهنجي اندر ۾ محسوس ڪن ٿا- مون کي پٽ چمندو تہ، نالو رکندو مانس، ڪوي ۽ ڌيءَ چمندي تہ نالو رکندو مانس، سيهوڳي- ڪيڏا نہ سندر نالا آهن!

"سڀاڻي نوان ڪپڙا بہ پائڻا پوندا" وري هن کي سڀاڻي ايندڙ عيد جي ڳڻتي ورائي وئي: "ڇو پايان؟" "ڪنهن لاءِ پايان نوان ڪپڙا؟" چڙ، بيوسي ۽ ڏک ورائي ويس: "جنهن لاءِ نوان ڪپڙا پهري خوش ٿيان ها اُها تہ نوان ڪپڙا پائي، منهنجو تصور ڪري خوش ڪانہ ٿيندي- نون ڪپڙن پائڻ کان پوءِ، ڪنهن ٻئي سان ياڪر پائيندي- ڪالهہ هن جي گوڏي تي مان مٿو رکي سمهندو هئس ۽ هُوءَ منهنجن وارن ۾ آڱريون ڦيريندي هئي- ۽ آڱريون ڦيريندي ڦيريندي، جهڪي منهنجي چپن تي، پنهنجا چپ رکندي هئي- امرت ڌارا اوتيندي حساب ڪونہ ڪندي هئي ۽ هاڻ تہ آهي پيالا، آهي مڌ وٽيون تہ منهنجيون نہ رهيون آهن- هوءَ جو منهنجي نہ رهي آهي." ايئن لڳس تہ اندر ۾ جهنم ٻري پيا آهن- ساهہ کي سوڙهہ محسوس ٿيڻ لڳس- نرڙ تان پگهر ٽمڻ لڳس- نہ چاهيندي بہ سوچيندو، لوچيندو، پچندو ۽ پچرندو رهيو- الائي ڪٿي جو ڪٿي وڃي ٿي پهتو، خبر ئي ڪانہ ٿي پيس- جڏهن ناجيءَ سان آخري ڀيرو مليو تہ ناجيءَ ٻڌايو هئس: "عزيز! توکي منهنجو سڱ ڏيڻ لاءِ ابو رنج ڪونهي- تون پنهنجي پيءُ جو ڏاڏي-پوٽي زال مان هڪڙو ئي تہ پٽ آهين- ابي کي خبر آهي تہ تنهنجي پيءُ وٽ اڍائي سئو ايڪڙ زمين اڳيئي آهي- تازو ڪوسن جي ڳوٺ پرسان نصيرآباد ۾ جتوئين کان چاليهہ ايڪڙ ٻيا بہ چَڪايا اٿس ۽ ... تنهنجو بہ تہ حصو آهي، آخر پٽ آهين..." ناجيءَ ٿوري دير ترسي وري چيو هئس: "ابا چوي ٿو تہ توکي پيءُ جي ملڪيت مان حصو ملندو، پر تنهنجا پرڪار سٺا ڪونهن- تنهنجو پيءُ توکي تہ گهر ۾ بہ رهڻ نہ ٿو ڏئي، اوطاق ۾ يا واڙي ۾ ٿو رکيئي، ابا چوي ٿو تہ، دنيا وارن جي خيال کان توکي رهايو اٿس- تنهنجو پيءُ چوندو آهي تہ، سکر ۾ هُن.... مئي ماريي رشيد پٽيءَ وٽ وڃي، تو پنهنجو ايمان خراب ڪيو آهي- چون ٿا تہ، ان جي ڳالهين ۾ اچي، تون چوندو ٿو وتين تہ الله سائين ڪونهي، ملائڪ بہ ڪونهن، قيامت بہ ڪونہ ٿيندي.... ۽ اهو مئو رشيد پٽي بہ.... ماٺهو چون ٿا تہ، الله کي بہ مڃي ڪونہ ٿو.... تون بہ نماز نہ ٿو پڙهين.... اڳي روزا رکندو هئين ۽ هاڻي روزا بہ نہ ٿو رکين- تنهنجا ابا ڏاڏا تہ ملان هئاني، تنهنجو ابو ڪيئن چوندو تہ تون پلي ڪافر ٿيءُ؟"

هُو ناجيءَ جي سانوري سهڻي مُک ۾ نهاري رهيو هو ۽ ناجيءَ کي ٻڌي رهيو هو تہ، ناجي ڪيئن نہ چپن جي گلدان مان لفظن جا گلاب ڪڍي کيس هڻي رهي آهي. ناجي چئي رهي هئي: "هاڻي تہ تو بہ ٻارهين پاس ڪئي آهي.... هاڻي تون نوڪري ٻوڪري ڪرني... ڪٿي ڊيوٽي وٺ ڪٿي- ابا چوي پيو تہ تون نوڪري ڪندين تہ پاٺهي سڌري ويندين، پوءِ تنهنجي منهنجي شادي ڪندو.... ابا چوي پيو تہ، شاديءَ کان پوءِ تون صفا ٺيڪ ٿي ويندين..."

"پر، چريا! مون کي اڃا اڳتي پڙهڻو آهي."

"آخر ڪيستائين ٻني تي ڪم ڪندين.... ڏس ڪهڙو رنگ ٿي ويو اٿئي- ڪڏهن مِل ۾ وڃي مزوري ٿو ڪرين تہ اتان بہ ڪڍي ٿا ڇڏينئي ۽ هو... جاڪب بسڪوٽ فيڪٽري وارن بہ تہ نوڪريءَ کان جواب ڏنو هيئي... ڪيئن اڳتي پڙهندين؟ اڃا تنهنجو پيءُ توکي خرچ پڪو ڏئي ها تہ پوءِ تون پڙهين ها...."

هن ناجيءَ کي پاڀوهہ وچان ڏسندي چيو هو: "ناجي! مان ننڍڙو هوندو هئم تہ بابا مان کي اسڪول وڃڻ لاءِ خرچي ڪونہ ڏيندو هو- موٽي گهر ايندو هئم تہ، ڪڏهن ماني ملندي هئي تہ ڪڏهن ڪونہ ملندي هئي- رات جو بہ ايئن ٿيندو هو- توکي تہ خبر آهي نِي تہ مان، سڄا سڄا ڏينهن، ساريون ساريون راتيون لنگهڻ ڪاٽي گذاريندو هئم- ڪڏهن ڪڏهن تنهنجي گهر ايندو هئس تہ، مون کي ٽڪر پور ملندو هو- مان کي بخار ٿيندو هو تہ ڪير علاج ڪونہ ڪرائيندو هو، تنهنجي ماءُ سُتيون ڦڪيون ڏيندي هئي- تنهنجي

ماءُ رحم کائي، مون کي پراڻا ڪپڙا ڏيندي هئي- ڪڏهن ڪڏهن، ڪتابن لاءِ به پئسا ڏيندي هئي- مون نائين جو فارم به تنهنجي ماءُ کان پئسا وٺي ڀريو هو، پوءِ مزوري ڪري ڏهاڙي ڪمائي ڪمائي تنهنجي ماءُ جي اوڌر واپس ڪئي هئم ني... تو به ته سدائين پنهنجي خرچي مان کي ڏني آهي- پوءِ ايئن به ته مان انٽر تائين پڙهيو آهيان ني. منهنجو ابا ته مان کي پٽسن گهرڻ تي موچڙا هڻندو هو- چورا ڪري سڏيندو هو- جام گاريون ڏيندو هو- هڪ دفعي چڙو عزيز ڪري ڪوٺيائين ۽ چورا نه چيائين ته، مان ان ڏينهن خوشيءَ ۾ ٽڙي پيو هئس- ڪوئي جڏهن نندي لاڪون مان کان چورا بدران عزيز ڪري ڪوٺيندو هو ته، مان روئي پوندو هئم- ناجي! توکي سڀ خبر آهي- توکان ته ڪجهه به لڪل ناهي- توسان ڪهڙو ڪوڙ مان هڻندم ڀلا؟ مون ناجي! جانورن کان به وڌيڪ خراب زندگي گذاري آهي- مان دل ۾ چوندو آهيان ته خدا ڪنهن کي ڪُتو پيدا ڪري، پر چورو چنو ڪري پيدا نه ڪري- مان کي ته پنهنجي زندگي ايئن لڳندي آهي، چڻ سِرن جي ڀٺي وٽ سڙي ويل اهڙي سِر جنهن کي ڪوئي ڪاڪوس جي پٽ لاءِ ڪٽڻ پسند نه ڪري.... منهنجو ڏوهه اهو آهي ته، منهنجي ماءُ، منهنجي ابي جي سوٽ هئي ۽ مڱ هئس. هو ڏاريون پرڻجي وڃڻ کان پوءِ به پنهنجي مڱ سان ڪيس شادي ڪرڻي پئي.... ۽ ماءُ چائس- مان کي اهو سمجهه ۾ نه ٿو اچي ته جڏهن منهنجي ماءُ وڻندي به ڪانه هئس ته پوءِ مان کي ڇو پيدا ڪيائين؟ آهي ڪيڏا نه منافق ماڻهو هوندا آهن، جيڪي اهو چوندا آهن ته پنهنجي زال نه ٿي وڻيون، پر پوءِ ٻي ٻار پيدا ڪرڻ کان مڙندا ناهن- ناجي! توکي ڪهڙي خبر ته مان ڪيئن مئٽرڪ ڪئي ۽ پوءِ ڪيئن انٽر ڪئي....

مون جانورن کان به وڌيڪ خراب زندگي گذاري آهي ناجي! ماءُ کان سواءِ زندگي گذارڻ به ڪا زندگي آهي- جنهن ماڻهوءَ کي دنيا ۾ ماءُ ڪونهي، اهو دنيا ۾ زنده نه رهي ته چڱو آهي... ڪيڏا نه ڀاڳ وارا ماڻهو آهن، جن کي ماءُ هوندي آهي- قيامت جي ڏينهن، جڏهن خدا مون کان پڇائو ڪندو ته چوندو مانس: ترس پهرين تون حساب ڏي- تون ٻين ماڻهن سان گڏ ماءُ جي روپ ۾ موجود هئين- مان کي ڇو اڪيلو ڪيئي؟ چوندو مانس ته، "اي خدا! منهنجو حق تو پاڻ ماريو هو، هاڻي ڇا جو حق ناحق ٿو پڇين؟"

"ڏس عزيز! حق تي ته ماڻهو چون ٿا ته، تون جو ڦرڪو ٿي ڦري ويو آهي... تون چريو آهين- اهڙيون ڳالهيون نه ڪندو ڪر- عزيز! بابا کي به اهي ڳالهيون ڪونه وڻنديون ائٽي- بابا چوندو آهي ته، اسڪولي چورا، به درجا پڙهندا آهن ته، ٻڳلَ ٿي ڦري ويندو ائن- واڻيندا ۽ داڦيندا آهن... ته سڀ برابر ڪيو، بابا چوندو آهي ته، ڀلا پنج ئي آڱريون برابر ته ڪونهن نه- ڪنهن کي شاهوڪار، ڪنهن کي غريب ته الله سائينءَ ڪيو آهي ني؟ سڀ ماڻهو، برابر ڪيئن ٿيندا؟"

"ناجي! سڀ برابر ٿيندا- تون ڏسجانءِ ويٺي، سڀ ٿيندو- مان جو پڙهي رهيو آهيان.... ڪير چوندو ته منهنجي پيءُ وٽ ابائي سؤ ايڪڙ زمين آهي، روزانو هزار ڏيڍ جو کير وڪڻندو آهي، پر مان کي ڪڏهن ٻي رپيو به ڪونه ڏنو ائٽائين... پوءِ ٻي ته مان پڙهان ٿو ني... هاڻ ته مان، جوان ٿي ويو آهيان- سڀ ڪجهه ڪري سگهان ٿو نه.... اهو ٿي سگهي ٿو ته، پوءِ سڀ ماڻهو، برابر ڪرڻ، ڪهڙو ڏکيو ڪم آهي؟ ناجي! تون ڏسجان، هڪ ڏينهن هتي ڪير به غريب ڪونه هوندو. ڪوبه مان وانگر يتيم نه هوندو سڀ ماڻهو، سکيا هوندا...."

"چڙو خواب ائٽي...."

"ها، سڀ خواب آهن، سڀ سپنا آهن، جن جون ساڀيائون پري آهن، پر اسان اهي ساڀيائون ڳولي لهنداسون."

"پهرين نوڪري ته ڳولهه، صاحبائون ٿو ڳولهين!" ناجيءَ کي چڙ آئي ته هن جي هوندي، هو، صاحبائون ڇو ٿو ڳولهي؟

هن کي کل اچي وئي هئي- هڪ ٺهڪ ڏنو هئائين.

"تون کلندي، ٺهڪ ڏيندي، ڏاڍو سٺو لڳندو آهين. تون مرڪين به سٺو ٿو...."

"سچ؟"

"ها، سچي."

"پڪ؟"

"جائي."

"مان، توکي وڻندو آهيان؟"

"ها، سچي دنيا کان وڌيڪ."

"چڱو ڀلا اهو ٻڌاءِ ته تنهنجا مائٽ، توکي ٻئي هنڌ پرڻائين ته؟"

"نه، ڪونه پرڻائيندا- بابا چوي ٿو ته، تون نوڪري ڪندين ته پوءِ اسان جي شادي ٿي ويندي- تو، ٻارهين پاس ڪئي آهي، توکي ماستري ملي ويندي... بابا چوي ٿو ته ماستري نه ملي ته پوءِ پنهنجي هڪڙي سنگتيءَ کي چوندو، اهو، ڊاءِ جي (ڊي.آءِ.جي) جو دوست آهي، توکي پوليس واري وٺرائي ڏيندو."

"مان، پوليس وارو ٿيندس ڇا؟!"

"ها، ڇو پوليس واري خراب آهي ڇا؟ لٺي هوندئي. ڳوٺ ۾ جيڪو مِرچو هوندو هو نه، اهو به پوليس وارو ٿيو هو... هاڻي روزانو گهر ۾ ڍڳ سامان جو آڻيندو آهي. پئسا به جام ڪمائيندو آهي...."

• "ناجي! پوليس واري خراب ڪونهي، پر مون کي خبر آهي ته پوليس وارا سُٺا نه هوندا آهن. مان جهڙو ماڻهو، پوليس ۾ نه وڃي سگهندو...."

"پوءِ ڀلا ڇا ڪندين؟"

"تون ٻڌاءِ."

"مان جي لاءِ ته ڪا، نوڪري ڏوکري ڪندين ني؟"

"تولاءِ ته مان، ڏينهن ۾ ڏهه ڀيرا مري به سگهان ٿو."

"پوءِ بابا کي چوان ته توکي پوليس واري وٺرائي ڏئي؟"

"ها، پر ان لاءِ پئسا ڪٿان ايندا؟"

"آهي، حالي بابا، پاڻهي ڪاٿان نه ڪاٿان، پٽ سٽ ڪندو، نوڪريءَ ۾ چڙهڻ کان پوءِ پگهار مان هر مهيني تون قرض لاهيندو وڃجانءِ.... ٺيڪ آهي ني؟..."

"هون...." هن، سوچيندي چيو هئو، "ها، ٺيڪ آهي."

هن اقرار ڪيو ته ناجي هرڻيءَ وانگر ڇال ڏئي هن وٽان اٿي بيٺي ۽ سرشاريءَ وچان چيو هئائين: "تون راضي آهين... مان هينئر ئي وڃي ابا کي ٿي ٻڌايان."

ناجيءَ جي خوشي ڏسي، هن کي به ڏاڍي سرهائي ٿي هئي- ناجيءَ جي ماءُ هن جي ماءُ جي سڪي هئي- هي اڃا ننڍو ئي هو ته ناجيءَ جي ماءُ ۽ سندس ماءُ هڪٻئي کي پنهنجو چولو بدلائڻ جون ڳالهيون ڪري چڪيون هيون- هي جڏهن دنيا کي پنهنجي معصوم اکين سان ڏسڻ لڳو هو ته، هن جي نگاهن کي، پنهنجي اردگرد موجود لقائن ۽ شين ۾ رڳو ناجي وڻي هئي- ناجي مشڪل سان کي ٻه ٽي درجا، ڳوٺ جي اسڪول ۾ پڙهي هئي- هوئن به ڳوٺن ۾ نيائيون پڙهنديون ڪٿي آهن. هن کي پڙهڻ سان دلچسپي رڳو ناجيءَ جي ڪري هئي- صبح جو اسڪول ۾ رٽيل نصاب پڙهي جڏهن شام جو ناجيءَ جي گهر ايندو هو ته ناجيءَ جي صورت ۾ سندس صحيفا ۽ ڪتاب کُلي پوندا هئا.

ناجيءَ جي پيءُ پنهنجي اثر رسوخ ۽ سفارش تي هن کي پوليس ۾ ڪانسٽيبل جي نوڪري وٺي ڏني هئي- هي رنگروٽ ٿي ويو- هن کي پوءِ خبر پئي هئي ته پوليس وارا خراب ڇو هوندا آهن- هن کي پتو پئجي ويو ته، پوليس وارا پهرين جانور نه هوندا آهن ۽ ٽريننگ ڪرڻ کان پوءِ وري انسان نه رهندا آهن.

نوڪري ملڻ کان پوءِ چار مهينا ضلعي پوليس هيڊ ڪوارٽر ۾ رهيو ۽ پوءِ ڪيس ٽريننگ لاءِ پوليس ٽريننگ اسڪول موڪليو ويو هو.

ٽريننگ ڏيندڙ حوالدار جنهن کي ڊرل انسٽرڪٽر چيو ويندو هو، تنهن ٽريننگ جي پهرئين ڏينهن پڇيو هئس: "پوليس ۾ ڇا لاءِ آيو آهين؟"

بي اختيار جواب ڏنو هائين: "ناجي لاءِ."

پنجابي حوالدار کي ٺيڪ طرح ٻڌڻ ۾ ڪونه آيو هو، هڪ وڏو ٺهڪ ڏنو هئائين ۽ پوءِ لاڳيتا ٺهڪ ڏئي چيو هئائين: "آءِ.جي ٿيڻ لاءِ!... شڪل ڏسوس، آءِ.جي ٿيندو- اڙي تون، رڳو سپاهي ٿي وڃين نه، ته به شڪر ڪجانءِ."

هن کي ڪجهه ٿي ڏينهن ۾ محسوس ٿي ويو هئو ته، پوليس ۾ ڪونه هلي سگهبو- پوليس ۾ ڏوهه ختم ڪرڻ بدران، ڏوهه ڪرڻ سيکاريو ٿو وڃي- ٽريننگ سينٽر ۾ ڳالهه ڳالهه تي، ڪيس رشوت ڏيڻي پوندي هئي- هن وٽ، مهيني جي آخر ۾ پئسا ڪونه هوندا هئا، ڪير به اڌارا پئسا ڪونه ڏيندو هئس- ٻڪون ڪاٽيون پونديون هئس- پر، هن همت ڪونه هاري هئي، ڇوته

ناجيءَ لاءِ زندگيءَ جون سڀ ذلالتون ڀوڳڻ لاءِ تيار هو.

هڪ ڏينهن، هُو، ٻين رنگروٽن سان گڏ، پريڊ ڪري رهيو هو- پريڊ ڪرائيندڙ حوالدار چيو: ”اڄ، اوهان کي، جلوس منتشر ڪرڻ سيکاريو ويندو.“ حوالدار، رنگروٽن کي چيو: ”هُو، سامهون بانس جي لڪڙي تي ڳاڙهو ڪپڙو ٽنگيل آهي، سمجهو تہ اهو، جلوس جو اڳواڻ آهي- ۽ ان جي پٺيان، هڪ وڏو جلوس آهي-. اهو جلوس، توهان کي منتشر ڪرڻو آهي- ان لاءِ سڀ کان پهرين، اوهان کي، جلوس منتشر ڪرڻ لاءِ پوزيشن سنڀالڻي پوندي.... پوءِ، اوهان، جلوس وارن کي آگاهہ ڪندؤ تہ، اهو جلسو، قانون جي هڻ قلمن هيٺ غير قانوني آهي- اهي سڀ قلم (آرٽيڪلز) اوهان کي ياد ڪرڻا پوندا.... اوهان، جلوس کي قانون جا قلم ٻڌائي، جلوس کي غير قانوني ۽ غير جائز قرار ڏئي، منتشر ٿي وڃڻ لاءِ چوندؤ- پهرين پُرامن نموني منتشر ٿيڻ لاءِ ٽي ڀيرا، جلوس کي، وقفي وقفي سان وارننگ ڏني ويندي، پوءِ اوهان کي فائرن جو آرڊر ڏنو ويندو- اوهان، فائرن جو آرڊر، ٻڌڻ کان پوءِ هڪ دم شست (نشانو) ٻڌي، جلوس جي اڳواڻ، ڳاڙهي جهنڊي واري کي، نشانو بڻائي، فائر ڪندؤ....“ حوالدار سمجهائيندو رهيو هو. هو بہ ٻين وانگر ٻڌندو ۽ سمجهندو رهيو هو. سڀني رنگروٽن، جلوس کي منتشر ڪرڻ جي پريڪٽس ڪئي. هن جي مشق ڪرڻ جو وارو آيو هو. هن کي بہ جلوس، منتشر ڪرڻو هو.

حوالدار چيو هو: ”جلوس، آرڊر نہ ٿو مڃي، تنهن ڪري هاڻ، جلوس تي فائرنگ ڪرڻ جو حڪم ٿيندو- تون، پنهنجي خالي رائيفل، لوڊ ڪري، جلوس جي اڳواڻ، ڳاڙهي جهنڊي واري ماڻهوءَ جو نشانو وٺندين ۽ جيئن ئي مان، ”فائر“ جو حڪم ڏيان تہ، گهوڙو دٻائي ڇڏجانءِ- اوڪي؟“

هن هاڪار ۾ ڪنڌ لوڏيو هو- هي شست ٻڌي ڳاڙهي جهنڊي واري کي نشانو بڻائڻ لڳو هو- هن جو رخ، بانس جي لڪڙي تي ٽنگيل ڪپڙي جي ڳاڙهاڻ ڏي هو، جتي خيالي ماڻهو هو، جيڪو جلوس جو اڳواڻ هو.

هن کي خبر هئي تہ، رائيفل خالي آهي، رائيفل کي لوڊ ڪرڻ جي مشق دهرائيندي، ٽرائيگر دٻائڻو آهي. هلڪو ”ٺڪ“ جو آواز ٿيندو تہ، خبر پئجي ويندي تہ، ”فائر“ جي مشق ٿي وئي- هن ٽرائيگر تي آڱر رکي، رائيفل جي ٽارگيٽ فلاءِ جي ڊائريڪشن سڌي ڪرڻ لاءِ، هڪڙي اک ٻوٽي ڇڏي ھئائين- ساهہ روڪي. ٺيڪ نشانو ورتو هئس- هن جي نگاهہ، ڳاڙهي جهنڊي واري لڪڙي تي هئي- اهو لڪڙو، جلوس جو اڳواڻ هو- هڪ خيالي جلوس، ان لڪڙي جي پٺيان هو.

حوالدار، اردوءَ ۾ لڪڙي يعني ڳاڙهي جهنڊي واري اڳواڻ ۽ جلوس کي آگاهہ ڪيو تہ، هي جلوس، فلاڻي فلاڻي قانون هيٺ غير قانوني آهي- اهو ميڙاڪو ۽ هنگامو بند ڪيو ۽ پُرامن نموني منتشر ٿي وڃو...

جلوس، آرڊر ڪونہ مڃيو ۽ اڳتي وڌندو رهيو-حوالدار، جيڪو، ان وقت ڊيوٽي تي پوليس آفيسر بڻيل هو ۽ جلوس کي وارننگون ڏئي رهيو هو.

O=O=O

هن کي ائين لڳو تہ، واقعي سچ پچ هڪ جلوس آهي ۽ ان جي اڳواٽي، هڪڙو، ڳاڙهي جهنڊي وارو ماڻهو ڪري رهيو آهي- ڳاڙهي جهنڊي وارو ماڻهو ڪو، ٻيو ڪونہ هو، پر هُو پاڻ آهي- تصور جي دري کلي پئي هئس- هن کي هڪ ئي لمحي ۾ ياد اچي ويو هو تہ هو، آرا مشين تي مزدوري ڪندو هو، اتان ڪيس مزدوريءَ کان جواب مليو هو تہ هُو سبزي منڊي ۾ پاڇين ۽ ميون جا ٽوڪرا ۽ پيٽيون ٽرڪن تي چاڙهيندو هو ۽ لاهيندو هو. مزدوري ڪري، ڏهين ڪلاس جو امتحاني فارم ڀرايو هئائين- سبزي منڊيءَ جي ٺيڪيدار، هڪڙي ٽرڪ لوڊ ڪرائي هئي ۽ هن کي مزدوري ڪونہ ڏني هئائين- ٺيڪيدار کان زوريءَ پئسا ورتائين تہ ٺيڪيدار نوڪري ۽ مزدوري ڪرڻ کان ئي جواب ڏئي ڇڏيو هئس- سائيٽ ايريا ۾ مِل ۾ وڃي مزدور ڀرتي ٿيو هئو- ٽن مهينن تائين مزدورن کي پگهار ڪونہ ملي هئي- پگهارن جا پئسا، مِل جو مينيجر بئنڪ ۾ رکندو هو ۽ انهن لکين رپين تي ڪيس مهيني تي وياج ملندو هو. ان ڪري مينيجر مهينن جا مهينا، مزدورن کي پگهار ڪونہ ڏيندو هو- مزدورن، احتجاج ڪرڻ جو پروگرام ٺاهيو هو- هن بہ سرگرميءَ سان حصو ورتو هو- جيُتوڻيڪ، هي اجا ڪچن ليبرز مان هو- پر، هن گهٽو ڪم ڪيو هو- مزدورن کي مل جي آڏو ڌرڻو هڻڻو هو- هن بہ بينر ۽ پوسٽر ٺاهيا هئا- ڌرڻي واري ڏينهن، هڪڙو ڳاڙهو بينر هٿن ۾ جهلي، هُو، جلوس جي اڳيان اڳيان نعرا هڻندو هليو هو:

”مزدورن کي رهيل پگهارون ڏيو.“
”ڪچا ملازم، پڪا ڪريو.“
”اسان کي پنهنجا حق ڏيو.“
”مزدور ايڪتا زنده باد.“

هُو، نعرا هڻندو، مزدورن سان گڏ جلوس کي وٺي مل وٽ آيو هو- هن جي هٿ ۾ ڳاڙهو بينر هو- هن جي ننڍڙي سوچ ۾ هو تہ: اهو ڳاڙهي رنگ جو بينر رڳو بينر ڪونهي، پر اهو هڪ ڳاڙهو جهنڊو آهي- هڪ علامت آهي- ڳاڙهو رنگ، علامت آهي، انقلاب جي- علامت آهي، روشنيءَ جي، پيار جي، جوڀن جي، نينهن جي، جوش جي، جذبي جي، هو سوچي پيو تہ: اڄ منهنجي هٿ ۾ سونهن، سچ، پيار ۽ امن جي ڪعبي جو غلاف آهي، ان جي تقدس کي قائم رکڻو آهي. مل انتظاميا، مزدورن کي دٻايو تہ، جلوس منتشر ڪيو وڃي، نہ تہ پوليس کي گهرايو ويندو.

•

جلوس وارن کي پرواهہ نہ هئي- مل انتظاميا خلاف نعرا لڳندا رهيا- ڌرڻو هڻي ويهي رهيا- ٻن ڪلاڪن کان پوءِ پوليس جون گاڏيون ڀرجي آيون هيون- مزدورن تي لٺ بازي ڪئي هئائون. جلوس جي اڳيان اڳيان هجڻ ڪري، هن کي بہ مٿي ۾ لٺ لڳي هئي- ٽي هفتا، اسپتال ۾ پيو هو- اسپتال مان نڪتو تہ خبر پئي هئس تہ، جلوس ۾ شامل سڀني مزدورن سان گڏ، هن لاءِ مِل جو گيٽ بند ٿي چڪو آهي- ”گيٽ بند“ جو لفظ، مل ايريا جي قانون جو قلم هو، اهو قلم لڳڻ کان پوءِ مزدور لاءِ مل جو گيٽ بند ٿي ويندو هو ۽ ٻيهر نوڪري، ڪڏهن بہ ڪونہ ملندي هئي- رڳو هڪڙي مل ۾ گيٽ بند ڪونہ ٿيو هئس، پر هُن لاءِ ۽ ٻين مزدورن لاءِ، جن کي وڳوڙي قرار ڏنو ويو هو، مل ايريا جي علائقي ۾ اچڻ تي بہ پابندي لڳي وئي هئي.

ان وقت بہ، نشانو وٺي، هوُ اهو ئي ڏسي رهيو هو تہ، جنهن ڳاڙهي ڪپڙي واري لڪڙي ڏانهن هن نشانو ورتو آهي، اهو تہ هُو پاڻ آهي- سندس هٿ ۾ ڳاڙهو بينر آهي ۽ جلوس جي اڳيان نعرا هڻي رهيو آهي: ”اسان کي پنهنجا حق ڏيو.... پگهارون ڏيو.... مزدور ايڪتا زنده باد...“

O=O=O

حوالدار اردوءَ ۾ رڙ ڪندي چيو هو: ”لال جهنڊي والي پر فائر ڪرو.“

هن، ٽرائيگر تان آڱر هٽائي ڇڏي- سوچيائين: ڳاڙهي جهنڊي واري تي ڪيئن فائر ڪريان، اهو ڪو ٻيو تہ ڪونهي، اهو تہ مان ئي آهيان. پاڻ کي گولي هڻان؟“

پاڻ کي ڪيئن گولي هڻندم؟
پاڻ کي گولي هڻندم تہ پاڻ مري ويندم-
پاڻ مري ويم تہ معني مان مئس-

مان تہ ناجيءَ جو پيار آهيان- ناجيءَ جي محبت مري ويندي-

ناجيءَ جي پيار کي گولي لڳندي-
ناجي، تہ منهنجي ڪائنات آهي-
۽ مان ڪائنات جي پيار کي گولي هڻان؟

پاڻ کي گولي هڻڻ- ڌرتيءَ جي سڀني پيار ڪرڻ وارن کي گولي هڻڻ جي برابر آهي-

هي جو ڳاڙهي جهنڊي وارو آهي، اهو تہ هڪ پيار ڪندڙ آهي، ان جي هڪ ناجي آهي- هُو، پنهنجي لاءِ، پنهنجي ناجيءَ لاءِ تہ جهيڙي رهيو آهي- هن جي جنگ تہ سونهن لاءِ آهي- سونهن جي بچاءَ لاءِ آهي ۽ مان.... سونهن جو ويري ناهيان.... ڳاڙهي جهنڊي وارو تہ مان پاڻ آهيان.... مان تہ سونهن جو پوڄاري آهيان.... سونهن جو محافظ آهيان- مان، ناجيءَ جي پيار جو محافظ آهيان. مان، ناجيءَ جي پيار جو قاتل ڪيئن ٿيندس.

اندران ئي اندران، ڪنهن ڪنڊ مان، هڪ ٻيو آواز آيس: ”عزيز! جلدي ڪر، فائر ڪر، تون ڪو سچي پچي فائر ٿورئي ٿو ڪرين- پريشان نہ ٿيءُ، اصلي فائر ناهي، رڳو، خالي ٽرائگر دٻائڻ ۾ ڇاهي؟ فائر ڪر.“

وري، هن جي من اندر جي پاتال مان هڪ زوردار صدا اٿي، جيڪا هن جي وجود جي سڀني محرابن ۾ گونجي وئي: ”نہ مان، فائر ڪونہ ڪندس. رائيفل ۾ گولي هجي يا نہ هجي، ٽرائيگر دٻائڻ جو مطلب، فائر ڪرڻ آهي. پيار تي فائر ڪرڻ، مون لاءِ مها پاپ ٿيندو....

هن، اهو سڀ ڪجهہ هڪ ئي لحظي ۾، هڪ ئي لمحي ۾ سوچيو هو- ٻئي لمحي، حوالدار، هن کي گار ڏيندي چيو هئو: ”اُلوءَ جا پٺا عزيز! فائر...“

هلندڙ........

عبدالغفار تبسم

أستاد
ڏرتيءَ جي
هر قومي سانحي
ڏاڍ، ڏهڪاءَ،
سنڌالاجي ڪي
ڏنل باهہ کان وٺي
لاڙڪاڻي جي معصوم راجيش ڪي
پَتنگ نہ ملڻ تي
وحشياڻي قتل تائين،
احمد خان آصف جي گهر ۾
ڌاڙي جي واقعي،
ايم آر ڊي جي تحريڪ کان
ٺوڙهي فاٽڪ تائين،
هر وياڪلتا تي
ڪنهن پيڙ جيان پڙڪي
شينهن جيڏي راڙ ڪري ٿو.

صديءَ جو اهم شاعر- استاد بخاري

ڪائنات جو پيو نالو سونهن آهي ۽ سونهن ڪي سَرير ۾ اوتي، اُن جا سيٺي عڪس عام کي آشنا ڪرائڻ وارو، سچو ۽ ساڪي ماٺهو شاعر سڏيو ويندو آهي. ارسطوءَ شاعريءَ جي وضاحت هينئن ڪئي آهي تہ، شاعري ۽ فلاسافي، ڪُل ڪائنات جي ظاهري ۽ باطني رازن کي عام فهم انداز ۾ آشنا ڪرڻ جو هُنر آهي.

مان سمجهان ٿو تہ، شاعريءَ جو ڪارج، قدرت جي ساري سونهن واري تخليقي وصف کان اڳا بہ گهڻو اڳتي آهي، جنهن ۾ جمالياتي حسن کان علاوه شاعر کي پنهنجي سوسائٽيءَ سان بہ ڪا Committment کو لاڳاپو هئڻ گهرجي ۽ شاعريءَ جو حق تيستائين ادا نٿو ٿي سگهي جيستائين شاعر پنهنجي آس پاس جي سماجي گهٽ وڌاين، عالمي اٿل پٿل کي لفظن ۾ سموئي بيان نٿو ڪري- ۽ جو شاعر پنهنجي شاعريءَ ۾ اهي سڀ موضوع ڪٺي ٿو اُن کي آفاقي شاعر سڏجڻ ۾ ڪو وڌاءُ ناهي.

سنڌ جي اهڙن آفاقي شاعرن ۾ سڀ کان پهريون نالو شاهہ عبداللطيف ڀٽائيءَ جو اچي ٿو، جنهن پنهنجن موضوعن ۾ سونهن جي ساراهہ سان گڏوگڏ عالم لاءِ دُعائون، پنهنجين سورمين جي اوٽ، ڏاڍ ڏهڪاءَ سان مهاڏو اٽڪائڻ، زندگيءَ جي لاهن چاڙهن کي همت سان أڪارڻ ۽ تتيءَ ٿڌيءَ ڪاهڻ جو سبق، تصوف جي رنگ برنگ دنيا جا انيڪ رنگ- مطلب تہ زندگيءَ جي هر پهلوءَ جا ڀرپور عڪس ڀريا آهن.

شاهہ سائينءَ جي شاعريءَ جي آفاقيت ۽ اهميت جو وڏي ۾ وڏو دليل، يورپ جي دانشورن؛ H.T. Sorley ۽ ٽرمپ ڀٽائيءَ جي رسالي کي ڇپرائي رسالي جي اهميت کي اُجاگر ڪيو. شاهہ جي شاعريءَ جي اعليٰ قدرن جو ان کان وڏو دليل ڪهڙو ڏئي سگهجي ٿو.

يورپي نقادن، جن بہ شاعرن کي وڏو شاعر يا آفاقي شاعر هئڻ جي سند ڏني آهي، ان لاءِ اُنهن معيارن پٽاندر ٻي رياٺيءَ سان جاچٺو پوندو تہ، سنڌ ۾ سرجندڙ شاعري، عالمي قدرن جي معيار تي ڪيترو پورو لهي ٿي.

پهريون معيار: شاعريءَ جي موضوع جي آفاقيت يا وسعت.

ٻيو معيار: شاعر جي استعمال ڪيل ٻولي- ان مان مراد، اها آهي تہ شاعر جي استعمال ڪيل ٻوليءَ ۾ فصاحت، بلاغت ۽ سلاست ڪيتري آهي.

ٽيون معيار: شاعريءَ ۾ ٻوليءَ ۽ لفظن جو جڙاءُ ڪيترو خوبصورت آهي..هن مان مراد آهي تہ، ڪنهن عالمي معيار جي شاعر، جيڪڏهن شاعريءَ ۾ ڪو لفظ، محاورو، تشبيهہ، تمثيل استعمال ڪئي آهي تہ، اُن جو استعمال ڪيتري پختگيءَ سان ٿيل آهي. ڪنهن بہ سٽ يا لفظ جي هٽائڻ سان ان جي مفهوم، ان جي موسيقيت يا موضوع جي اهميت تي ڪو اثر تہ نہ پوندو.

چوٿون معيار؛ شاعريءَ جو سڀ کان اهم ۽ عالمي معيار اهو آهي تہ، اُها

شاعري جا كنهن بہ وقت، ويل ڳائڻ ۾ اچي، جا شاعري ڳائڻ ۾ نٿي اچي اُها عالمي معيار جي نٿي ٿي سگهي. هي ياد رکڻ گهرجي تہ شاعري اُهائي ڳائي سگهجي ٿي جا فني طور پختي سرجيل هوندي ۽ عام ماڻهو اُن کي تڏهن ڳائڻ چاهيندو جڏهن سندس مَنُ اُن شاعريءَ جي موضوع ۽ موسيقيت سان ٺهڪي ايندو.

يورپ جي اهم نقاد "كارلائل" پڻ سڀ كان پهريان شاعريءَ جي هن معيار کي ترجيح ڏني آهي ۽ سندس چواڻي تہ، جا شاعري ڳائي نہ سگهجي سا كنهن بہ معيار جي نہ چئبي.

منهنجن مٿين دليلن ۽ بيان مان منهنجي مراد آهي تہ، اسان وٽ سنڌ ۾ شاهہ سائينءَ كانپوءِ كيترن ايترن شاعرن جي شاعري سرجي آهي، جا عالمي معيار کي ڇهندي يا رسندي هجي. اسان وٽ هينئر اهو هڪ ٻرندڙ ۽ عام موضوع آهي تہ، موجوده وقت سنڌ ۾ جيترا شاعر آهن اوترا نثر نويس يا لکڻين جي ٻين صنفن ۾ سرجڻهار ڇو پيدا نہ ٿي سگهيا آهن. اڄ كلهہ سيمينارن، كانفرنسن، صدارتي تقريرن ۾ طنزيہ يا سنجيده موضوع اهوئي بڻيل آهي. منهنجي دوست انعام شيخ كان وٺي ويندي رسول بخش پليجي تائين، اسٽيج تي سڀ اهو محاورو دهرائيندا رهن ٿا تہ، سنڌ ۾ لٺ ڦيرايو تہ وڃي شاعر جي مٿي تي لڳندي، معنيٰ تہ سنڌ ۾ هن وقت ايترا شاعر موجود آهن.

ايڏن سارن شاعرن جو هجڻ يا نہ هجڻ ضروري ناهي، پر منهنجي راءِ مطابق تہ، انهن ايڏي انگ وارن سرجڻهارن ۾ كارج واري شاعري كيتري سرجي ٿي. ايڏن سارن انبار كتابن مان، اسان وٽ موضوع، ٻوليءَ ، فن، فكر، شعور جي داخلي ۽ خارجي كيفيتن جي سگهہ واري ترجمان شاعري يا پنهنجي سماج، سوسائٽيءَ جي موجوده ڀيچ ڊاهہ ۽ ان جون صحيح عكاسي كندڙ سٽون روزانو كيتريون سرجن ٿيون. انهن سٽن ۾ نواڻ ۽ ورجاءُ كيترو آهي. جيكڏهن ورجاءُ ئي ورجاءُ آهي تہ شاعريءَ كرڻ جو مقصد تہ فوت ٿيندي نظر اچي ٿو.

موجوده وقت جو ٻيو ڏكائتو پاسو اهو بہ آهي تہ، اسان جي كچهرين ۽ ادبي ميڙن ۾ نين تخليقن تي تنقيدي تسلسل بنهہ ناهي رهيو. اوائلي دور جي چند تنقيد نگارن مثلاً نائين ڏهين صديءَ ۾ لاڙ جي هڪ شاعر ۽ تنقيد نگار كويراج كان پوءِ جا كجهہ ليكڪ، جي سنڌي تنقيد نگاريءَ ۾ اچن ٿا، سي آهن: ليلا رام وطنمل لالواڻي، مرزا قليچ بيگ، لالچند امر ڏنومل، ڀيرو مل آڏواڻي، ڊاكٽر گربخشاڻي، ڊاكٽر عمر بن محمد دائود پوٽو، پروفيسر لطف الله بدوي، ابراهيم خليل، خانبهادر محمد صديق ميمڻ، پروفيسر اياز قادري، ڊاكٽر نبي بخش بلوچ، عبدالكريم سنديلو ۽ هيكڙ ٻيكڙ ٻيا - جن شاهہ سائينءَ جي كلام جي هيلتائين چند ڇاڻ كري شاهہ سائينءَ جي شاعريءَ جا هڙئي پهلو اُجاگر كيا ۽ دنيا تي اهو ظاهر كيو تہ سنڌ ڌرتيءَ جو هيءُ سپوت، لفظن ۾ لعل پوئيندڙ، دنيا جي وڏن شاعرن مان هڪ اهم شاعر آهي ۽ هيءُ تاريخ جو اُهو اهم شاعر پڻ آهي جنهن جي شاعريءَ کي صدين جي سراڻ بہ نہ مٽائي سگهي آهي، ۽ ڏينهون ڏينهن جيئن جيئن شاهہ جي شاعري تنقيدي ايپاس هيٺ اچي ٿي، سندس اهميت ۽ افاديت وڌندي رهي ٿي.

نارائڻ شيام جهڙي خوبصورت شاعر جي شاعريءَ ۾ غزلن جي غنائيت ۽ شاعريءَ جي تخليقي، فني ۽ فكري پرواز جي قوت، سندس ئي كتاب جي مهاڳ "روشن ڇانورو" ۾ تفصيل سان لكي، نارائڻ شيام جي شاعريءَ کي جيكا اهميت سڳن آهوجا ڏياري سا اڄ تائين نہ كهڻجي سگهي آهي.

كشنچند بيوس ۽ نارائڻ شيام كانسواءِ هن صديءَ جي سنڌي شاعريءَ ۾ جيكي اهم نالا اچن ٿا، تن ۾ شيخ اياز ۽ اُستاد بخاري، وسارڻ جهڙا نہ آهن. هي بہ اُهي ئي شاعر آهن جن جي شاعريءَ کي وقت جون ويرون نہ لٽي سگهيون آهن نہ سگهنديون. فرق صرف ايترو آهي جو شيخ اياز کي سندس ئي سٽ جي كجهہ ڏاهن، دانشورن ۽ همعصرن وقت بوقت سندس نثر توڙي نظم کي پٺي توريو تكيو آهي، جن تنقيد ۽ اظهار جي ٻين وسيلن ذريعي سندس فكري پرواز، سندس شعري شعور ۽ سندس فني پختگين تي هميشہ سندس كتابن جي مهاڳن، رسالن ۽ اخباري ليكن ذريعي كيس اهميت جي اُن جاءِ تي اچي ويهاريو، جتي شيخ اياز پنهنجي ڊكشن يعني شاعريءَ جي پنهنجي اسلوب ۾ نهايت مٿانهون ۽ لازوال شاعر بڻجي پنهنجي جاءِ والاري چكو آهي. اُن سڄي شعوري سفر ۾ شيخ صاحب سان رسول بخش پليجي (هيءَ سندس هاڻوكي موقف كان گهڻو اڳ جي ڳالهہ آهي) محمد ابراهيم جويي، سراج ميمڻ، رشيد ڀٽي، ڊاكٽر تنوير عباسي ۽ ٻين كيترن ڏاهن جا رايا، مهاڳ، ون يونٽ جي دور جون تقريرون، سياسي ۽ سماجي اسٽيجون ۽ ٻيا موقعا پڻ گهڻو نڀائيندا آيا. شيخ صاحب جي اهميت ۽ افاديت ۾ ون يونٽ جي هلچل جو پڻ گهڻو ڻو دخل رهيو آهي. اها تڏهن جي ڳالهہ آهي جڏهن "مان ڏوهي هان، مان ڏوهي هان" ۽ "سنڌڙيءَ تي سر كير نہ ڏيندو" سنڌ جا قومي ترانا بڻجي چكو هو. شيخ صاحب جي شاعريءَ تي پڻ مختلف مضمون، كالم ۽ رايا اڄ تائين ايندا رهن ٿا، جن ۾ ويجهڙ جو، آدرش ۽ مٽيءَ جي خوشبوءِ جيان خوشبودار شاعر تاجل بيوس جا سنڌ سجاڳ ۾ قسطوار مضمون پڻ اچي وڃن ٿا.

اهڙيءَ ئي ون يونٽ واري هلچل دوران يا اُن كان پوءِ جتي راڳي "مان ڏوهي هان مان ڏوهي هان" جو گيت ڇٽي محفلون ۽ جذبا گرمائيندا هئا ۽ قومي سُرت جا اُهي جلسا جلوس جتي نياز همايوني، سرويچ سجاولي، ابراهيم منشي، تنوير عباسيءَ جي قومي شاعري ڳائي ۽ ٻڌي ويندي هئي، اُنهن ئي ڏينهان هڪ ٻيو شاهہ جي نگريءَ جو سڄاڻ ۽ ٻوليءَ جو وينجهار شاعر اُستاد بخاري بہ پنهنجي مجموعي "گيت اسانجا جيت اسان جي" ۾ انوكيون تشبيهون ۽ پنهنجو نرالو انداز كٿي جذبن کي جهومائڻ شروع كري ٿو. سندس سادن سلوڻن لفظن ۾ پوئيل هيءَ لولي نهايت ڌيمي ۽ پراثر نموني ۾ هر اسٽيج تي ڳاتي وڃي ٿي. ماڻهو مست ٿين ٿا. ٺيٺ واهڻي ۽ خالص شهري انداز جي هيءَ شاعري پنهنجو اثر ڏيكارڻ شروع كري ٿي. هن يگاني شاعر جي قومي ڌارا ۾ داخلا ماڻهن جي سماعت تائين كنهن بہ نعريبازيءَ ذريعي نہ پر هڪ منڙيءَ ۽ سنڌ مٽيءَ جي مهڪ سان جڙيل هن خوبصورت لوليءَ سان ٿئي ٿي:

جيجل جهولي ڏئي پٽي لولي،
سنڌي ٻولي- قومي ٻولي.

وڏڙو ٿيندين وكڙون كٽندين،
پهرين پهرين ڦرهي پڙهندين،
بي . ٻي . ڀي . تي ٻاتي ٻولي.
سنڌي ٻولي- قومي ٻولي.

۽ پوءِ جڏهن سنڌ جي سجاڳيءَ واري سائڻ، پنهنجن ڳيروئن کي آزاديءَ جي سرمست سپنن مان آڏمن جا هلكا ۽ ابهم عكس ڏيكارڻ شروع كري ٿي، ڇڙواڳ جيئڻ جي ڌارا، قومي وهكري ڏانهن موڙ كائڻ شروع كري ٿي ۽ سنڌ جي چوڻك چوڻك تي ڦاسي گهاٽن جا ڦندا اڏجڻ لڳن ٿا، جن ۾ سنڌ جو قومي شعور كڙيو وڃي ٿو، ساهيوال ۽ ناري جيل جي تتل شيخن پٺيان شيخ اياز، طارق اشرف، رسول بخش پليجو، ڄام ساقي ۽ ٻين كيترن جا انقلابي گيت، لفظ، تقريرون ۽ سنيها، ڄرائيون بڻجي سامراج جي وجود کي ڄرائين ٿا. سنڌ جي گهٽي گهٽي، گهر گهر ۾ جيجي زرينہ بلوچ جي گيتن جي گونجار، هر اول دستي جهڙو كم كرڻ لڳي ٿي، تڏهن تنهن قومي قافلي ۾ اُستاد بخاري:

ياڙي ماڻهو ياڙي تي جلاد گهرايون بيٺا هن،
سورهيہ ماڻهو سورنهن آنا سچ سٽايون بيٺا هن.

جهڙا عظيم انقلابي گيت ڏئي قومي شعور ۽ قومي جاڳرتا جي سجاڳيءَ ۾ اهم كردار نڀائي ٿو. تاريخ جي ١٨ سالن جي كردار هيمون كالاڻيءَ کي هينئن خَراج ڏئي ٿو:

اربيلا، ارڙهن! پڙهين، گهمين گهوٽ ٿين،
كيڙيو توكي كنهن؟ جهيڙيو تو جهونجهار تيِ،

ان بعد اُستاد ڌرتيءَ جي هر قومي كردار، هر قومي سانحي، ڏاڍ، ڏهكاءَ- سنڌالاجي کي ڏنل باهہ كان وٺي لاڙكاڻي جي معصوم راجيش جي ڀُنگ نہ ملڻ تي وحشياڻي قتل تائين، احمد خان آصف جي گهر ۾ ڌاڙي جي واقعي، ١٩٨٣ع جي ايم آر ڊي تحريك كان ٽوڙي ڦانك تائين، هر وياكلتا تي كنهن ڀِيرَ جيان پڙكي شينهن جيڏي راڙ كري ٿو:

وڙهن شير، ڊوڙن چيتا، اُڏامن تہ عقاب،
كوتا اوهان جا خواب، ساڀيا منهنجا سورما.

(سُر كيڏارو)

سهرٽيون، لامارا، ايڏهن ڏسجن اُپ تي،
جيڏهن ڊكيا سَڏَ تي جوڌا جهونجهارا،
ڳايو كيڏارا، سوڀارا سوڍا ٿين

(سُر كيڏارو)

اُستاد جي شاعريءَ جو گهڻو حصو ڳايو ويو آهي ۽ ايجا بہ سنڌ جي كنڊ كڙڇ ۾ سندس شاعريءَ جو ڦهلاءُ اڳي كان اڳرو آهي. جيكا پڻ عالمي معيارن مطابق شاعريءَ جي هڪ وڏي خوبي ڄاڻائي وڃي ٿي. مان اڳ بہ چئي آيو آهيان تہ، كارلائل معياري شاعريءَ جو پهريون اصول اهو ڄاڻايو آهي تہ، شعر جيكو ڳائي نہ سگهجي اُهو شاعريءَ مان خارج سمجهيو وڃي ۽ اُستاد جي كتابن "گيت اسانجا جيت اسان جي" كان وٺي "لهري لهري ۾ لالاڻ" تائين جا بہ شاعري آهي سا سڀ جو سڀ ڳائي وڃائي سگهجي ٿي. مان اُستاد جو جيٽري يا

سندس وچوڙي کان پوءِ به سنڌ جي ڪلاسيڪل ماهر راڳين کان سيڪڙاٽ راڳيءَ تائين اُستاد جي گيت، غزل، وائيءَ ۽ بيت ڳائڻ لاءِ اُتساهه ۽ اشتياق ڏنو آهي ۽ اُستاد جي شاعريءَ جون سڀ صنفون اڃا به ذوق شوق سان ڳايون ۽ ٻڌيون وڃن ٿيون.

ٽي ايس ايليٽ T.S. Elliot هن دور جو وڏو تنقيد نگار پڻ سمجهيو وڃي ٿو. هن پنهنجي تنقيد ۾ چيو آهي ته، تنقيد ۾ شاعر نه پر شاعري اهم هوندي آهي. اڳتي هلي هو چوي ٿو ته، صحتمند اصولن جي شعور واري شاعر کي، پنهنجي دور جو شعور هوندو آهي ۽ خود شاعر جو، شاعري ڪرڻ وقت جذبو غير شخصي يا غير ذاتي هجي- پر منهنجي چوڻ جو مطلب اهو آهي ته، شاعر جي، شاعري ڪرڻ وقت جڏهن خود سپردگيءَ جي ڪيفيت هوندي تڏهن عظيم تخليق جنم وٺندي آهي. ڪابه عظيم تخليق ارادتاً جنم نه وٺندي آهي. اُستاد جي شاعري به اُن غير ارادگيءَ واري قوت جو مظهر لڳي ٿي، جتي اُستاد جي اندر جي ولوڙ ۽ آنڌ مانڌ شعوري وهڪري تي غالب ٿي، ڪائنٽس امر تخليقون تخليق ڪرائين ٿيون. سندس سٽ سٽ ۾ Consonance ۽ Asso-nance يعني تجنيس حرفيءَ جي خوبي هئڻ، محاورن ۽ تشبيهن جو عمدگيءَ سان پيش ڪرڻ ۽ سندس شاعريءَ ۾ مرڪب لفظن جو استعمال يا نون مرڪب لفظن جو جڙاءُ هنڌ هنڌ وِکريو پيو آهي:

جنگ ڇيڙيو ٿا بخاري شعر ٿو شعلا ڪري،
ڪاچ ڪرلايو ته گجرا- گيت ڳائيندو وتان.

دل آٿم ڏاڍي عذابي، اک اٿم ڏاڍي عياش،
عشق پوڳيندو وتان ٿو، حُسن مائيندو وتان.

جُهد- جمالا، هٿ- همرچا،
لوڙون- لوليون هاج- هندورا.

مٿين شعرن ۾ گجرا- گيت، جُهد- جمالا، هاج- هندورا ڇا ته خوبصورت مرڪب لفظ آهن، جن ۾ تجنيس حرفيءَ جو به حسين مظهر آهي- يا:

ڏٺي جهير نٿين آس جو احساس نه جهوريو،
انگ انگ اُمنگ آهي رڳو ساز ته سوريو،
گجگاه بنيو گاهُ، اُنهي گاهه کي گڏ ڏيو،
آڙاهُ اُجهاٿو به ته، ٿانڊا ته ٽڪوريو.

(نه ڪم نبريو نه غم نبريو)

جان ڊرائيڊن John Dryden انگلستان جو وڏو نقاد ليکيو وڃي ٿو. هن جو چوڻ آهي ته، هر دور ۾، هر قوم ۽ ملڪ جي پنهنجي ماحول مطابق شاعري يا ادب سرجندو آهي. هَن هڪ سهڻي ڳالهه ڪئي ته، مختلف زمانن ۽ جمالياتي نظارن يا ماڳ مڪانن کي پنهنجو پنهنجو تخليقڪار پنهنجي نظر ۽ شعور سان ڏسندو رهندو آهي، ايتريقدر جو هر ملڪ جي تخليقڪار جي جمالياتي ذوق Aesthetic Sense ۾ به پنهنجو پنهنجو پرتوو هوندو آهي. ساڳي ئي طرح اُستاد پنهنجي آسپاس جي سونهن سان گڏ جيئڻ پنهنجي ساٿيهه جي ماڳ مڪانن کي پنهنجي نرالي ڊڪشن ۽ ڍنگ سان دُهرايو آهي، تيئن هَن صديءَ جي ڪنهن ٻئي شاعر شايد ئي اهڙا، ماڳ مڪانن ۽ ساٿيهه جي سونهن جا لازوال نقش چٽيا هجن. سنڌ جي سهڻي نقاد الله داد ٻوهيي چواڻيءَ ته، بهترين شعر اُهو آهي جنهن ۾ تجربو عڪسن وسيلي اظهار ٿئي. اُستاد پنهنجي سادي سلوڻيءَ ۽ عام فهم ٻوليءَ ۾ ساٿيهه جا خوبصورت عڪس چٽيا آهن. منڇُر ۽ ميربحرن جي سونهن، منڇر تي رهندڙن جي زندگيءَ جو ڏکائتو روپ ۽ اُن جي آس پاس جا عڪس اُستاد ڪيئن ٿو چٽي:

منڇر جا ٿا نڪرن فوٽا،
رَڃ هٿن ۾ پيٽ ولهوٽا،
ڦاٽل چولا، ڏيل اُبالا،
منهن تي پڪڙيل ڪوڙ مسئلا.

سونهن به پاٽي، ساهه به پاٽي،
چين ته ڇا پر چاهه به پاٽي،
آدم جو اُتساهه به پاٽي،
وستيءَ جو ويساهه به پاٽي.

"سنڌ جو قصيدو" عنوان هيٺ اُستاد، دادو- مورو پل جڙي راس ٿيڻ جي ڳانڍاپي تي هڪ تاثر، جو اُستاد دادو ۽ موري کي ڳنڍيندڙ پل کي سامهون رکي جوڙيو ۽ موري جي مشاعري ۾ پڙهيو هُئائين. ڪتاب ڌرتي سرتيءَ جي سترنهن صفحن تي ڦهليل اهو خوبصورت نظم جنهن جو ڪجهه حصو، اُستاد هن نظم کي علامت بڻائي جيوَن، جُهدَ ۽ جوت جا ڪيئن نه دلڪش ۽ مَنَ موهيندڙ ۽ زندگيءَ سان پرپور عَڪس چٽيا آهن. ڪنهن به ماڳ مَڪان جي لاءِ اهڙو طويل ۽ علامتي نظم اُستاد جي شهڪار فنپارن مان آهي. ساٿيهه جي هر منظر کي دل جي هر خاني ۾ لاهيندڙ، فطرت جي سونهن جو ساکي هيءُ شاعر پنهنجي شعري جڙاوت ۾ شاعريءَ جي سيني، فني، فڪري ۽ جمالياتي قدرن ۾ ڪيڏو نه منفرد ۽ محڪم نظر اچي ٿو:

اڄ کي ڪٽڪ کهاٿيون ماٿيون،
سرنهن جون سُرهاٿيون ماٿيون،
سونهن سِڪون ساماٿيون ماٿيون،
محبتَ ماني پاکُر پورو-
آ، آ دادو مورو پل گهم.

ٻيٽاريءَ تي ٻگهه ٽٽيهر،
ڪر ڪر، ٽينٽُون ٽينٽُون، ٽر ٽر،
اُڏرن هيڏي هوڏي هر هر،
ساوَڪَ ڪڇ ۾ ڊولڻ ڊورو-
آ، آ دادو مورو پل گهم!

ساوا، ڪارا ٻٻرن جا وڻ،
ڏنڊ- ڏڏڙ ۾ مينهُن جا ڌڻ،
تڪجي تَر جي اندر جي تَڻَ،
گوڏ گنجيءَ ۾ ڇو هي ڇورو-
آ، آ دادو مورو پل گهم!

موري دادوءَ پيوند پاتا،
آر ۽ پار نياپا ناتا،
مهڪي- مرڪي ڌرتي ماتا،
سينڌ سنڌوءَ جي تي پٽي گل ڦل-
آ، آ دادو مورو پل گهم!

مارو ميرا، مارو اُجرا،
مارو اپرا، مارو سپرا،
مارو سادا، مارو ڏاها،
مارو ڊاها، مارو ٺاها،
مارو ٽارا، مارو اٽر،
مارو ڪانٽر، مارو ڪونڌر،
مارو رهبر، مارو رهزن،
مارو ويري، مارو واهر
جيها تيها، مقصد مجيم-
آ، آ دادو مورو پل گهم!

اُستاد مٿين نظم ۾ ڪٿي، ڪٿي قافيو ڦيرائي رکيو آهي يا ڇپائيءَ جي غلطي آهي پر پوءِ به اُن خوبصورت نظم جي خوبصورتي ۽ تسلسل تي ڪوبه اثر ڪونه پيو آهي. ساڳي ئي ڪتاب ۾ اُستاد جو "زندگي" جي سِري هيٺ خوبصورت نظم آهي:

زندگي
ڊبلي ۾ ڊبلو
اڻ ڪٽيو گورک ڌنڌو.
زندگي
سپني ۾ سپنو
ڪيترو ڏوکو سچو
سوچ جي ٻانهن ۾ گجرا سوڀ جا
لوچ جي پيرن ۾ ٿانڊا ظلم جا
پنهنجو، منهنجو
شوق ۾ تنبڻ ته ڏس
اَڪَ ڦليءَ تي
ماڪ ٽيپي جو آلا
جهرڪڻ ته ڏس
جهومڻ ته ڏس.

اُستاد جي زندگيءَ ۾ سندس وڏي ۾ وڏي ڪَمي، سندس شاعريءَ تي

ڪنهن تنقيد نگار جي تنقيدي اک جو نہ ٽڪڻ آهي. ڪنهن بہ لازوال شاعريءَ جي لاءِ تنقيد نگار جو هجڻ ايترو ضروري آهي جيترو ڪنهن موتيءَ جي تخليق لاءِ مينهن ڪڻين جو وجود. ڪنهن محفل يا مشاعري ۾ اُستاد جي ڳهٽي وقت شاعري پڙهڻ تي تہ دل کولي تنقيد ڪئي ويندي هئي، ڪي ڪم فهم مٽس جملي بازي بہ ڪندا هئا، پر ڪڏهن بہ سنجيدگيءَ سان سندس شاعريءَ جو جائزو نہ ورتو ويو. هو محفلن ۽ مشاعرن جو جهومائيندڙ شاعر هو. سندس هجڻ سان ڪيترن جو قد ۽ قدر گهٽجي ويندو هو. ڪجهہ حلقن تنهن ڪري بہ ڪيس نظرانداز ڪرڻ شروع ڪيو هو. ڪيترا ساڻس اُن ڪري بہ رِيس ڪندا هئا جو هر راڳي هر محفل ۾ اُستاد کي ترجيح طور تي ڳائيندو رهيو ۽ ڳائي پيو.

اُستاد سان منهنجو تعلق سندس محبتي هئڻ ڪري رهيو. هن وٽ ايڏي وڏي شاعر هئڻ سان گڏ طبيعت ۾، جيڪا گهري ساگر جيڏي خاموشي هئي سا بہ مونکي سٺي لڳندي هئي. نہ منجهس غرور نہ وڏ ماڻهائپ:

حـــــسن جي آگر وٺــي هــلــنـدو رهــيـس،
زندگيءَ جو پيچرو اوکـو ائين سـوکـو ڪـيم.
OO
ماڻهن جا مُنهن، مزاج پڙهون يا پڙهون ڪتاب،
نـيڻن جو ٻئي نور، ٻـنهي سـان ٻڌي ڪجي.

استاد ڪلاسيڪل موضوعن ۽ شاعريءَ جي رنگ ڍنگ کي جديديت سان سلهاڙي ايڏي خوبصورت لفظن جي اُڻت ڪئي، جو سراج سندس ڪتاب "ڪُوڪڻ يا ڪلياڻ" جي مهاڳ ۾ لکيو تہ. ڪلاسيڪي شاعريءَ جي روايت ڪٽي جنهن بہ شاعر اسان جي ڪلاسيڪل ادب ۾ تجربا ڪيا آهن، ان کي شاعريءَ ۾ وڏو مان مرتبو مليو آهي اُن لاءِ اياز، اُستاد ۽ تنوير جا مثال اسان وٽ موجود آهن.

اُستاد فطرت جي سونهن، ساٿيہ جي سردين، گرمين، فتحن ۽ شڪستن کِي روح جي گهرائين تائين محسوس ڪندڙ شاعر آهي. ساٿيہ جي مَنهن، ڇَنن، ڇپرن، ڪڙمين، ڪارائن، مل مزدورن، مل جي چمنيءَ مان نڪرندڙ دونهين، پورهيت جي پگهر، پاڻن، ڏاڻن، ٽٽن بولٽن، ڪوڏر، ڪانن، جُهد جمالن، ۽ حوصلن کي هُمرچو سان ڳرمائڻ وارو شاعر هن صديءَ جو هڪ البيلو ۽ اهم شاعر آهي. شيخ اياز ۽ اُستاد بخاري صديءَ جا ٻہ اهڙا شاهڪار ليکيا ويندا، جنهن تي سرجڻهار کي خود صديون فخر رهندو.

ڪـيـئـي قــهـر فــراق، واويـلا وٽـڪــار ۾،
ڇڄڻ ڇنو سـنـڌ ڪـي ڀِٽـن ٽـاٽـا ٽـاڪ،
تــارو تــارو ڪـوڪـرون، ٻـارو ٻـارو ٻـاڪَ،
ڪينجهر، سنڌو، ڪاڪَ، مڙيا ڳوڙها ملڪ جا.

نــاري نــوري نــيـڻ، ويــري، وارث واهــرو،
اُڇلائـين تــہ اوپـرا ســنـيــالـين تــہ ســيـڻ،
آءُ اُڳيــئـي مــيـڻ، آڳ بــخاري عـــشــق ۾.

اُستاد عالمي واقعن ۽ تاريخ جي مطالعي سان گڏ ملڪي ۽ عالمي سياسي، سماجي اٿل پٿل کان بہ غافل نہ رهيو ۽ اهائي هڪ باشعور، بين الاقوامي شاعر هئڻ جي وڏي خوبي آهي تہ هو پنهنجن موضوعن جو تاڃي پيٽو ديس سان گڏ ڪائنات جي سڀني تخليقن ۽ جملي موضوعن سان ڳنڍي رکي:

مـان ڪـروڙيـن ايـشـيـا وارن ســان گــڏ،
آفــريـڪـي، شــودرن، ڪـارن ســان گــڏ،
پـيـڙيـلـن مـاڻـهـن، بکين ٻارن ســان گــڏ،
هـا ڪـلاڪـارن، قـلـمـڪـارن ســان گــڏ.

اُستاد پنهنجي شاعريءَ سان گڏ پنهنجي سيَاءَ ۾ بہ نهايت ايماندار ۽ سادو سلوڻو هو. جنهن ڪري سندس شاعريءَ جا پرستار ساڻس ملي ڪري سندس روين کان باغي نہ ٿيا. اُستاد جي اِنهي خوبيءَ بہ سندس مان مرتبي ۽ شاعريءَ جي تاثر جو ڀرم رکڻ ۾ وڏو ساٿ ڏنو. اُستاد، تبسم جي ڊرائنگ روم ۾ هجي يا محمدعظيم جي اوطاق تي يا عام ميلن ملاکڙن، مشاعرن ۾ حاضر هجي، سندس رويو هميشہ سهاجهو ۽ سچائيءَ وارو رهيو.

اُستاد سان ڪيترن ناميارن ليکڪن جو رويو سندس بي انداز مقبوليت ڪري، سخت نامناسب بہ رهيو. ايتريقدر جو سندس نئين نڪور شاعريءَ جو مهاڳ لکڻ ۾ بہ ڪين تڪليف ٿيندي هئي يا واقعي بي پناهہ مصروفيت سندن آڏو ايندي هئي. بهرحال سندس همعصر شاعرن اديبن جي هڪ ڊگهي فهرست آهي جن ساڻس نهايت ڪج روي وارو رويو اختيار ڪيو، پر هيءَ درگذر ڪرڻ وارو انسان سين کي پوءِ بہ ڪلي چوندو هيو:

غرور ذات تــي ڪــونــهــيــم ذات تــي ڀَرُ تــم،
ڪلام منهنجو ڪُهي جي سگهو ڪُهي ڇڏيو.

جڏهن جڏهن بہ آٿان ٿو تہ ڪجهہ ڇو چو ٿا،
اهو اوهان بہ ڪڏهن پاڻ ڪان پڇي ڇڏيو.

هـوا رَٺـو ڪـٽـي، رومـــال اُس ڪـــٽـي آٿـي،
مـگر مــون پـاڻ رُٺـو پـاڻ ٺـي آڳــهـي ڇڏيـو.

ڪتاب ڪير ٿو کولي ڪلام گونجي پيو،
پڙهي سگهو نہ بخاري تہ ڪجهہ ٻڌي ڇڏيو.

اُستـاد جي ڪلام ۾ رواني ۽ ردم ان ڪري بہ پختو آهي جو هو ڇند وديا ۽ علم عروض سان گڏ موسيقيءَ جي لئي، سُرَ جي بہ ڪيس پروڙ هئي. اُستاد موسيقيءَ جي مڌر سُرن تي پاڻ بہ عام جيان پيو جهومندو ۽ مزو وٺندو هو. سندس روش ۽ روين ۾ هٺرادو ٺاهہ ٺوهہ ڪانہ هئي. محفل ۾ جا بہ شيءِ ڪيس مزو ڏيندي هئي ان بنا لڪ لڪاءَ جي اظهار ڪندو هو. اُستاد سان عبدالستار ڀٽيءَ جي آرگنائيزيشن طرفان ميٽروپول هوٽل جي ملهايل شام ۽ ٻيا ڪيترا موقعا سندس سادگيءَ ۽ سرمستيءَ جا گواهہ رهندا. مان سندس ويجهو رهي ڪري بہ ڏٺو تہ ڪيس پنهنجي شاعريءَ جهڙي املهہ وکر تي ڪوبہ ماڻ يا غرور ڪونہ هو- ڪيس ڪڏهن بہ پنهنجي مقبوليت تي ڪو گهمنڊ نہ رهيو.

اُستاد سماج جي بدلجندڙ معيارن ۽ آدرشن تي ڏکارو ٿيندو رهيو. ان سان گڏ سنڌ جي سماجي، معاشي ۽ ذهني غلاميءَ تي بہ سندس لڇ پڇ اجهو هينئن ٿي تڙپي:

هـلو سـنـيــالـي سنيـالـي لـتـاڙجي نــہ ويجو،
اڇي مَڪـــار جي مـنـهــن ۾ ڇهــاڙجي نـــہ ويجو،

اڳيـان اُڪاربـو صـحـرا، سـمـونڊ سـاڻ ڪـٽـو،
ســـراب راهــہ ۾ آهـي تـــہ ســـاڙجي نـــہ ويجو.

ڇجي ڇجي نـــہ رنـيــو لاڙ، ٿــر، ســرا، ڪــاڇا،
ڪــروڙ ظــلــم جي لــوڙهــي ۾ واڙجي نـــہ ويجو.

اُستـاد پنهنجي فـڪـري لاڙن، شـاعـريءَ جي ارپنا ۽ ڌرتـيءَ جي ڏکن، ڏوجهرن کي ڳائڻ وڄائڻ ڪري هن دور جي قومي شاعر جي هئڻ جي قبوليت ماڻي ۽ اهو اُستاد جي قبوليت ۽ قلمي پورهئي لاءِ وڏو اعزاز آهي.

اُستاد جي شاعريءَ سان هڪڙي ويساهہ گهاتي ضرور ٿي آهي، جو ڪيس پنهنجي هوندي سندس شاعريءَ کي، صحيح تنقيد نگار نہ ملي سگهيو.

توڙي جو تاج ۽ خاڪي جويي جهڙن جوهرين جي ساڻس رفاقت رهي. تاج جويو موجوده وقت جو اهم نقاد ليکيو وڃي ٿو يا تازو مارڪيٽ ۾ آيل ڪتاب "ادبي تنقيد، فن ۽ تاريخ" جي ليکڪا ڊاڪٽر فهميده حسين بہ پنهنجي تنقيدي وکر واري هن امل ڪتاب سان هڪ صحتمند تنقيدنگار جي حيثيت ۾ اُڀري آئي آهي، پر اُهي بہ هن صديءَ جي اهم ۽ عظيم فلاسافر شاعر تي ڪو ليکي جهڙو ڪم نہ ڪري سگهيا آهن. تاج جويي جو هڪ ننڍڙو ڪتابچو "قوم چوي ٿي ٻول" جي سري هيٺ اُستاد جي پوري شاعريءَ تي جڻ نامڪمل ۽ اڻپورو اپياسي دستاويز لڳي ٿو، جيڪو پڻ اُستاد جي وڇوڙي ڪانپوءِ شايع ڪيو ويو آهي.

اُستاد جي شاعريءَ جي ڪينواس جو ڦهلاءُ سندس شاعري ٻڌڻ سان نہ پر سندس سمورن ڪتابن جي ڳوڙهي اپياس ڪانپوءِ ئي ماپي ۽ ڪٿي سگهجي ٿو ۽ پوءِ صديءَ جي ساڃاهہ وند ماڻهن کي حق آهي تہ. هو استاد بخاريءَ کي قبوليت جي کهڙي ۽ ڪائين خاني ۾ فٽ ڪن ٿا ۽ اُها ئي سندن ايمانداراڻي راءِ هوندي. ان ڏس ۾ اُستاد بخاري ادبي اڪيڊمي وارن کي نهايت سرگرم هئڻ کپي، جيڪو سندن ذاتي ۽ قومي فرض بہ آهي تہ جيئن هن قومي شاعر جو پيغام ڳليءَ ڳليءَ، وطن جي ڪنڊ ڪڙڇ ۾ پهچي سگهي:

ڳٺيان ٿو تہ ڪافي جيو ٿو وڃان،
پـڇو ٿـا تـہ پايو لِيـو ٿـو وڃان.

IN THE FINANCIAL UNIVERSE OF PAKISTAN ONE NAME STANDS OUT

NATIONAL DEVELOPMENT FINANCE CORPORATION

National Development
Finance Corporation
6th Floor, Finance & Trade Centre, Shahrah-e -Faisal,
P.O. Box: 5094, Karachi. Phone:9203565-73,
Cable: TERMFUND, Telex: 20842 NDFCPK,
Fax: 9203586, 5683923.

Owned by the Government of Pakistan

Where you can put your money and your trust.

شمشير الحيدري

وڏي وڻڪار جو ريفرينڊم

تازو ئي شيخ اياز ۽ تاجل بيوس جي ڪلام جو گڏيل مجموعو "وڏا وڻ وڻڪار جا" نالي سان پڌرو ٿيو آهي تاجل بيوس جي ڪلام واري حصي تي، ڪتاب ۾ شامل ڪرڻ لاءِ، مانواري شمشيرالحيدريءَ جيڪي ٻه اکر لکيا، سي ڪنهن ريت ڪتاب ۾ شامل نه ٿي سگهيا، جيڪي اسين پنهنجن پڙهندڙن لاءِ هيٺ ڏيئي رهيا آهيون- ادارو

ٻڌون ٿا تہ شيخ اياز ۽ تاجل بيوس ماٺهوءَ مان وڻ بڻجي ويا آهن. ٻڌون چا ٿا، هو پاڻ چون ٿا. "تيليءَ مان ٿنڀ" تہ ٻڌو اٿئون، پر "ماٺهوءَ مان وڻ" جي ڪٿا تہ هِن زماني جي ڪونِنگ (Conning) وارن سائنسدانن بہ ايجا نہ ٻڌائي آهي.

پر ائين ناهي، هيءَ ڳالهہ "پيٽ ورن" ۾ ڳالهين جي وڏي "وڻ ٽيڻ" واري وڻ، جي آهي: وڻ شيخ اياز ۽ تاجل بيوس جون ماٺهوءَ واريون شخصيتون نہ، پر سندن شاعرائيون شخصيتون آهن، جن جي ڪلام جو هي گڏيل ڳٽڪو "وڏا وڻ وڻڪار جا" نالي سان پڌرو ٿي رهيو آهي.

شاعرائين شخصيتن طور، اياز ۽ تاجل بيشڪ "وڏا وڻ" آهن، پر تڏهن بہ ڪا ڳالهہ مون کي شروع کان ئي ڪٽڪڻ لڳي هئي، تنهن ڪري مون اول ڪتاب جي نالي تي لکڻ شروع ڪيو آهي. الائي اهو نالو اياز ۽ تاجل مان ڪنهن کي سُجهيو ۽ اُڙيو، پر ادبي حلقن ۾ اِهو چوٻول ضرور ٿيندو تہ سنڌي شاعريءَ جي سڄيءَ وڻڪار ۾ "وڏا وڻ" رڳو اِهي ٻہ ئي آهن ڇا؟ ڪتاب جو نالو ڪنهن بہ دور يا صنف جي حدبندي نٿو ڪري، تنهن ڪري ائين ئي ڇٻو تہ شاهہ عنايت کان وٺي اڄ تائين جي سمورين شاعرائين شخصيتن وارا وڻ هنن ٻن اوچن وڻن کان نيچا آهن.

اِنهيءَ سلسلي ۾، ٻي دلچسپ ڳالهہ هيءَ آهي تہ ڪتاب ۾ ڏيڻ لاءِ شاعريءَ جون پنج صنفون ٻنهي پهرين "مقرر" ڪيون ويون آهن- بيت، وائي، گيت، ترائيل ۽ هائيڪو. پوءِ هر هڪ صنف ۾، ٻنهي شاعرن پنهنجو چونڊ ڪلام تقريباً "هڪجيتري مقدار ۾" ڏنو آهي.

اِهو "بندوبست" ائين ٿو لڳي، ڄڻ ڇٽ ڀيٽي واري امتحان Competative examination لاءِ لکت جي آزمائش Written test وارو پيپر ڀيو ڏجي، جنهن ۾ ٻنهي مان هڪڙو "وڏيڪ وڏو" ٿيندو- يا پهرئين جوڙ جا ٻہ ملهہ، سيني کي دسي، "فائنل" ۾ هڪ ٻئي سان ٻکين پيا آهن، ۽ هاڻي اُنهن مان ڪوبہ هڪڙو "شير ميربحر" ٿيندو- يا وري ڪُڪڙن جي وڏي ميل ۾ ٻہ اصيل شيخر، ڳچين جا وار ڪانڌاري، ڪڙهائون سنياري، ڦوهارجي، سامهون آيا آهن، ۽ اڃهو ٿي خبر پوي تہ خفتين جي کهڙيءَ ٽوليءَ جي "ڳاڙهي" يا "ڇٽڪمري" بازي ڪٽي، مطلب تہ سوين شاعرن جي قطار مٿان "وڏو ٻڌ" High jump ڏيئي، اسان جي هڪڙن ٻن وڏن شاعرن پاڻ ۾ فيصلو ڪيو آهي تہ اهي سنڌي زبان جي **تاريخ ۾** سڀ کان وڏا شاعر آهن ۽ هاڻي "ريفرنڊم" آهي سموريءَ **"وڻڪار" ۾ "وڏيڪ**

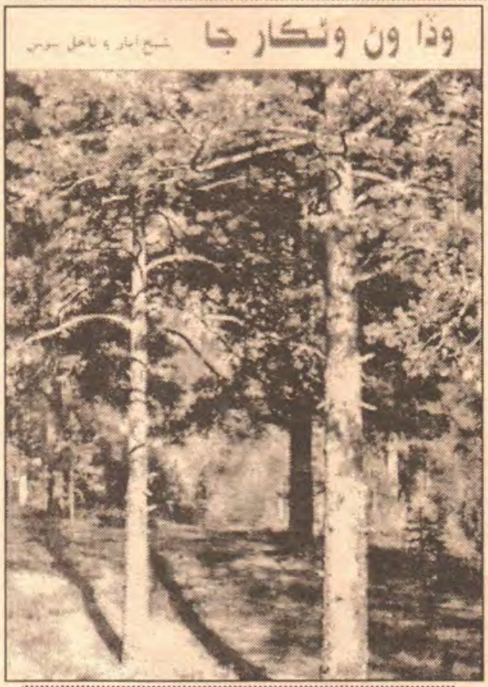

اياز جهڙي ڳري شاعر جي جتيءَ ۾ پير وجهڻ ڏاڍو ڏکيو آهي، پر پوءِ بہ جڏهن اياز خود تاجل کي ايڏو اهم سمجهيو آهي جو کيس پنهنجي تخت تي گڏ ويهاريو اٿس ۽ ان طرح تاجل جي ادبي مرتبي جي ساک ڏني اٿس، تڏهن تاجل تي خود سندس ڊار حوالي سان وڏي ايياس لکڻ جي ضرورت آهي، آءٌ اِهو ڪم نہ ڪري سگهڻ لاءِ تاجل سان معذرت، ڪندس. اول تہ هن ايتري مهلت نہ ڏني آهي، ۽ وري منهنجين اکين جي آپريشن اڃا تازي ٿي آهي، تنهن ڪري رڳو "واهہ ڳاڙها واهہ" چوڻ جي اجازت گهران ٿو.

وڏي وڻ" جو.

انهيءَ معاملي جو هڪڙو اهم پاسو هي بہ آهي تہ اياز کي اڳي ئي سڀ کان وڏو شاعر مڃيو ويو آهي، بلڪ کيس ڪو وقت سنڌ جو "قومي شاعر" بہ ڪوٺيو ويو آهي- نہ رڳو اِهو، بلڪ کيس ڪن حلقن پاران شاهہ لطيف جو ڄِس يا ان کان پوءِ وارن مڙني شاعرن کان وڏو شاعر بہ ڪوٺيو ويو- جن ۾ سچل، روحل، بيدل، بيڪس سميت سڀ ڪلاسيڪي شاعر، قليچ، سانگي دور جا سڀ جديد- نيم ڪلاسيڪي شاعر، سمورا روايتي دور وارا شاعر ۽ پوءِ جا جديد شاعر اچي وڃن ٿا. اياز پاڻ بہ پنهنجي لاءِ اهڙا اشارا ڪيا، جنهن جي ردعمل ۾ لطيف سائينءَ کي چتايو ويو تہ "ڀڄ ڀٽائي گهوٽ، ٿاني آيٺي سنڌ ۾!" انهيءَ سلسلي، ڪجهہ سال اڳ، تڏهن وچي ڇيهہ ڪيو، جڏهن اياز پاڻمرادو پنهنجي ماضيءَ جي خيالن ۽ نظرين کي رد ڪري، پنهنجي اڳي ڪيل سموري ترقي پسند شاعريءَ کي پاڻ ئي غلط ٺهرائي ڇڏيو.

اِنهيءَ صورتحال ۾، تاجل بيوس، جيڪو ڇُپڙي ڪَري، کيس ساراهڻ وارن جون اهڙيون ئي تعريفون ۽ دعوائون ڪٽي، اياز جي پويان پويان، بلڪ ذري گهٽ پرسان هلي رهيو هو، سو خودبخود هڪ وک اڳتي اچي ويو. يارت ۾، جتي اياز جي "دمادم مست قلندر" هئي، اتي بہ "تاجل- تاجل" ٿي وئي. يارت جي ادبي اڪابرن راءِ ڏني:

"تاجل بيوس جي شاعري پڙهي ڏسو، جيڪو منهنجي اياز کان بہ گوءِ ڪٽي ويو آهي. شاهہ عبداللطيف ڀٽائيءَ کان پوءِ سنڌ ڪهڙو نہ جاندار ۽ شاندار شاعر پيدا ڪيو آهي." اياز جو اُستاد، ڪيٺلداس "فاني".

"تاجل بيوس ڀٽائيءَ جو تسلسل آهي. تاجل جي سُر مارئيءَ واري شاعري پڙهندي لڳي ٿو، ڄڻ ڀٽائي تاجل جي نالي سان لکي رهيو آهي. جتي لطيف شاعريءَ کي ڇڏيو آهي تہ تاجل اُتان شروعات ڪئي آهي." هيرو ٺڪر.

"شاهہ لطيف کان پوءِ، تاجل جي شاعريءَ ۾ ڳوناٺو هڳاءُ شيخ اياز کان بہ وڌيڪ آهي." نارائڻ شيام.

خود شيخ اياز چيو:

"تاجل خاص طرح بيت ۽ وائيءَ جو شاعر آهي. تاجل جهڙيون وايون ۽ بيت نہ هُن جي ڪنهن همعصر ۽ نہ هُن کان پوءِ ڪنهن لکي سگهيون آهن. تاجل بيوس دراصل هڪ مصور شاعر Painter poet آهي.

اياز جي ٻوليءَ ۽ اظهار ۾ جيئن پوءِ تيئن

ابهام اچي رهيو هو، ۽ خيال جي لحاظ کان ٻہ هو جيڪو ڊگهو ذهني سفر طئي ڪري آيو هو، اهو اوچتو ختم ڪري، پويان مُڙي، هو پوئتي ويندڙ واٽ تي اوڏانهن واپس هلڻ لڳو، جتان هن پنهنجو اِهو سفر شروع ڪيو هو.

اِن معاملي جو افسوناڪ پاسو هي آهي تہ هن پنهنجي اُنهيءَ واپسيءَ واري سفر جو نئين سر آغاز، عمر جي اهڙي هنڌ تي پهچي ڪيو آهي، جتي وٽس پنهنجي نئين اختيار ڪيل انداز لاءِ، اڳي ماٺيل ميجتا وري حاصل ڪرڻ لاءِ وقت نہ رهيو آهي. اِهو احساس اياز جي دل ۾ بہ پيدا ٿيڻ هڪ فطَري ڳالهہ آهي.

ڏسي شهڪار هُن جو، يعني هيءَ دنيا،
يقين ٿي ڪونہ آيو، ڪو خدا آهي!

اڳي اِهو شعر لکي چڪڻ واري اياز لاءِ، هاڻي پڇتاءَ وارو فلسفو بيان ڪندي، سيڪجهہ حاصل ڪرڻ بعد، سيڪجهہ پنهنجن هٿن سان ڦٽو ڪري ڇڏڻ جي حالت ۾ اچي، وري سيڪجهہ حاصل ڪرڻ ممڪن نہ ٿيندو- اِنهيءَ انديشي جي ڪيفيت ۾ بهرحال، "وڏي وڻ" واريءَ حيثيت کي جهلي بيهڻ لاءِ، هن نہ رڳو اڃا لکڻ بند ڪري آرام جي ضرورت کي ليکي ۾ نہ آندو آهي، بلڪ وڌيڪ بي آراميءَ سان لکڻ ۾ تيزي آندي آهي. ڪيئن بہ هجي، اِها هڪ تخليقڪار جي پيڙا آهي جو هن اسان کي ۽ اسان هن کي جيڪي ڪجهہ ڏنو، سو هڪٻئي کي موٽائڻ کان پوءِ بہ، هو اڃ بہ اسان کي گهٽي کان گهٽو ڏيڻ گهري ٿو. سندس اِها وڏائي، قدر لائق آهي.

هڪ ننڍڙيءَ ڳالهہ کي مون "تيليءَ مان ٿنڀ" ڪٿي بنايو آهي، سو اِن ڪري جو آءٌ "ماڻهوءَ مان وڻ" ٺٺو بنائي سگهان. منهنجي خيال ۾، "وڏا وڻ وٽڪار جا" ڪتاب ۾ هڪ ٻئي جي ڪلام جي ڀيٽ پيش ڪرڻ وارو خيال بہ اياز جي اُنهيءَ احساس ۽ انديشي جو پس منظر رکي ٿو، جنهن جو ذڪر مون مٿي ڪيو آهي.

تاجل جڏهن مون کي "وڏا وڻ وٽڪار جا" ڪتاب لاءِ سندس حصي واريءَ شاعريءَ جا پروف ڏيئي، ٻہ اکر لکڻ لاءِ چيو، تڏهن سوچيو هئم تہ خفتيءَ کي تہ رڳو پنهنجي ڪڪڙ کي "واه ڳاڙها واه" چوڻو آهي، سو اِهو ڪم سولو سمجهي "ها" ڪيم- پر پوءِ سوچيم تہ تاجل کي چوندس تہ جڏهن سندس ۽ اياز جي شاعري گڏ اچي رهي آهي، پوءِ پل تہ اُها ٿوري ۽ ٿورين صنفن ۾ هُجي تڏهن اهو ڪم ڪو اهڙو مستند پارکو ڪري جيڪو ٻنهي تي گڏيل ايپاس وڏيءَ پکيڙ سان لکي سگهي. وري سوچيم تہ اياز جهڙي ڳري شاعر جي جتيءَ ۾ پير وجهڻ ڏاڍو ڏکيو آهي، پر پوءِ بہ جڏهن اياز خود تاجل کي ايڏو اهم سمجهيو آهي جو ڪيس پنهنجي تخت تي گڏ ويهاريو اٿس ۽ ان طرح تاجل جي ادبي مرتبي جي ساک ڏني اٿس، تڏهن تاجل تي خود سندس ڏار حوالي سان وڏي ايپاس لکڻ جي ضرورت آهي، آءٌ اِهو ڪم نہ ڪري سگهڻ لاءِ **تاجل سان معذرت ڪندس. اول تہ هن ايتري مهلت نہ ڏني آهي، ۽ وري منهنجين اکين جي آپريشن اڃا تازي ٿي آهي، تنهن ڪري رڳو "واهہ ڳاڙها واه" چوڻ جي اجازت گهران ٿو.**

ادبي حلقن ۾ اهو چوبول ضرور ٿيندو تہ سنڌي شاعريءَ جي سڄي وٽڪار ۾ "وڏا وڻ" رڳو اِهي ٻئي بہ آهن ڇا؟

منهنجو شاعر تاجل بيوس

- بسنت جا ڳيچ ڳائڻ وارو، ٽارين تي ٽڙيل روپهري رابيلن جو شاعر آهي،
- هنجن ۽ مورن، ڪانگلڙن ۽ ڪويلن، تترن ۽ ڳيرن جو شاعر آهي،

وسيهر وارن، مينديءَ رتن هٿن ۽ ڇلن جو شاعر آهي،

- پاٽيارين، پانهيارين، چوڙيلن، گجرين ۽ گهگهيرين جو شاعر آهي،
- ڏهرن، پٽن، پونگين، چؤنرن، جُهوپين، لانڍين ۽ ڪيٽن ڪَرن جو شاعر آهي،
- چيڙن، پِپن، ڏونرن، پُسين ۽ ڳاڙهن پيرن جو شاعر آهي،
- مَهڪارن ۽ وسڪارن، مَنڊ ۽ ميخانن جو شاعر آهي،
- ڪنڊين ۽ پيرن، ڪٻڙن ۽ ليارن، چانگن ۽ ڇيلڙن جو شاعر آهي،

جيڪو ڪوٽين ۽ ڪُمن، انبن ۽ ليمن، ڦاروَن ۽ پيرن، ٻهن ۽ هنداڻن، ڪنولن ۽ ماڪ جي موتين جون سوکڙيون آڇي ٿو،

- جيڪو ڪينجهر ڪپ تي تڪيو رکي ٿو ۽ ڪانوَن جي ڪان- ڪان سان سندس نيڻ ننڊاکڙا ٿيو پون،
- جيڪو گرنار جا تڪيا پيٽي ٿڪجي پوي ٿو تہ ٿر جي ٿڌيءَ واريءَ ۾ تسڪين پائي ٿو،
- جيڪو سنڌ ۾ ڳاڙهن پيرن جيئن سک ورهائڻ جي سَڌ رکي ٿو،
- جيڪو رنگ ڇڏي ويل رونقن ۽ ٻَسين بازارن ۽ لوڪ کان لِڪي پٽندڙ وَهمن ويچارين کي ڏسي ڏکارو ٿئي ٿو،
- جيڪو ديبل ۽ ڀنڀور مٿان ڪڙڪندڙ ڪانَ ڏسي ٿو، ۽ چام تماچيءَ جي تڙ ڏي ڪنهن جا وڏندڙ پير ڪَنائي ٿو،
- جيڪو پٽ ڏٽيءَ جون وايون بَرَ ۾ پٽڪنديون محسوس ڪري ٿو،

جيڪو پورب پار کان باک جي پڙڪو ڪائي اچڻ ۽ اُن جاءِ کان اوپر کي لاک لڳڻ جي بشارت ڏئي ٿو،

- جيڪو ٿر جي پٽن کان هاڪڙي جي هاڪ وهڻ جي آس رکي ٿو،
- جيڪو واهڙ آسري ويهي نہ رهڻ ۽ سنجهي سڙهہ اُڏارڻ جي تلقين ڪري ٿو،
- جيڪو مَڇ جو وات ونجهہ ۾ پيل ڏسي، ان کي مارڻ لاءِ "وارو ڙي وارو" جون دانهون ڪري ٿو.

جيڪو ڪلاچ جي مڇ کي اڃ کان هر هر ڏيکاري **ڏيندي ڏسي ٿو، ۽ منهنجو شاعر، تاجل، "ڳاڙهي سڄ کي ملٽي ناهي مات" جو يقين ڏياري ٿو، هو مارن منجهہ مرڻ ۽ جڳ سان جيئڻ گهري ٿو؛** جنهن جي جيوَن جي ڪٿا "مهيءَ پريل ماٽڙو" آهي، جيڪو چوي ٿو:

جنهن سان ٻٽجي رت ڦڙو، اهڙو ساز وڄاءِ،
جنهن کي ڌرتيءَ ۽ ان جي جيوت سان پيار آهي:

پياسا پنڇي اُڏري ويندا، تاڙي ڪين وڄاءِ،
کهڙا وينو تيل ڇِڪائين، دکندڙ ڌرتيءَ لاءِ،
ڌرتيءَ جي گولي کي گدرو سمجهي ڪين وڍاءِ.

هو بنيادي طرحِ فطرت جي سونهن جو، روماني شاعر آهي. هو سُکر ۽ سٺائيءَ جو، خير ۽ پيار جو شاعر آهي. وٽس لفظن جو قارون وارو خزانو آهي، ۽ ڪيس ٻوليءَ جي استعمال جو خاص سليقو آهي. ڪڇي ۽ ڪاڇي، لاڙ ۽ وچولي، ٿر ۽ جر جي سيني پاسن جا محاورا هو ڄاڻي ٿو. هو پنهنجي اظهار ۾ ڇٽو ۽ انداز ۾ وڻندڙ آهي. سندس تصور جي اک ڏاڍي تکي آهي، جنهن ڪري هو عڪس يا اولڙي جي شاعريءَ ۾ ڪامل آهي:

وونئٽن تي پريات جو ڪيڏي ماڪ پئي آ،
ڦٽيون ڄڻ ٿالن ۾ رکيل پيڙا آهن.

OO

جڏهن ڇُلڪيو جام،
موکيءَ ڪيو مَڏ مان
صبح جو سلام.

OO

لَڪيءَ جا چشما،
گجر، تنهنجي گج مان
ڏسان وينو مان.

OO

گيدوڙيءَ جا گل،
پاٽياريءَ جا پينگهہ تي
چُمن چوٽيءَ ڦل.

OO

پڇاڙيءَ جا ڏينهن،
وڍايل وٽڪار تي
ڄڻ پيا وسن مينهن.

OO

سج ڪئي تخليق،
سرنهن جي ڦولار ۾
روشنيءَ جي ليڪ.

OO

جيتريقدر سنڌي شاعريءَ جي وٽڪار ۾ "وڏي وڻ" وارو معاملو آهي، تہ انساني سماج جي هر شعبي لاءِ شاهہ سائينءَ جي ڏنل هن معيار کان بهتر ٻيو ڪوبہ معيار نٿو ملي:

"وڪر سو وِهاءِ، جو پٽي پراڻو نہ ٿئي."

سو، اياز ۽ تاجل جو "ريفرنڊم" تہ وقت ڪندو، جيڪو پراڻي وکر جي نواڻ ۽ نئين وکر جي پُراڻ جو اڪيلو پارکو آهي. آخر ۾ هي خفتي پنهنجي "شيخر" لاءِ ڪن آسن پاسن تي روشني وجهڻ جو حق محفوظ رکي ٿو.

تبصرو

منظور ڪوهيار

A Study of Stone Carved Graves

(پٿر جي گھڙيل قبرن جو مطالعو)

هڪ قومي ۽ بين الاقوامي ورثو جنهن جو سنڌي ٻوليءَ ۾ ترجمو ٿيڻ لازم آهي

قديم مصري ٻوليءَ جي هڪ گمنام ۽ دل جلي شاعر، هڪ پِرامڊ جي متان لکيو هو:

"ان وڏي مقبري ۾ رکيو ڇاهي؟
مان اوهان کي ٻڌايان ٿو،
اتي ڪجھ بہ ناهي؛
سواءِ فرعونن جي، ڳريل سڙيل لاشن جي"

شاعر جي ڳالھ پنهنجي جاءِ تي، پر اهي پِرامڊ ۽ لاش، ويهين صديءَ جي محققن لاءِ وڏي وٿ بڻيا- ڇو تہ انهن مقبرن ۽ لاشن جي بنياد تي عظيم مصري تهذيب جي نئين تاريخ جڙڻ لڳي.

ڪليم لاشاري ڏهاڪو سال اڳ جڏهن، سنڌ ۽ بلوچستان ۾ گھمندي، پٿر جي تراشيل قبرن جي حسن ۽ خوبصورتيءَ کان متاثر ٿيو ۽ انهيءَ سلسلي ۾ مطالعو ڪرڻ لڳو تہ سندس هڪ پياري ۽ حجائتي دوست محمد علي مهر کيس چيو هو:

"ڪليم!... تون جو قبرن پويان جھر جھنگ لتاڙيندو ٿو وتين، آخر انهن قبرن ۾ رکيو ڇاهي؟..."

ڪليم لاشاريءَ پنهنجي عادت مطابق، مشڪندي خاموش رهيو ۽ انهيءَ موضوع تي، مستقل مزاجيءَ سان تحقيق جاري رکي. نيٺ، هٿي هنڌ ڪيائين. سندس اڻٿڪ محنت جو ثمر ڪتاب جي صورت ۾ سامهون آيو. جنهن ۾ قبرن تي تحقيق جي حوالي، سنڌ ۽ بلوچستان جي انساني تاريخ Cultural Anthropology ۾ هڪ نئون اضافو ٿيو. لاشڪ تہ جنهن باريڪ بيني ۽ نفاست سان ڪليم لاشاريءَ ڪم ڪيو آهي، سو قابل- ستائش آهي. سندس مطالعي جو اندازو ان مان ڪجي تہ، ڏنل ببلوگرافي ۾، ڇهن سون کان مٿي ڪتابن ۽ مضمونن جي لسٽ ڏنل آهي ۽ مشاهدي جو اندازو وري ان مان ڪجي تہ هن بلوچستان ۽ سنڌ جي ١١٧ کان مٿي قديمي قبرستانن جي خاڪ ڇاڻي آهي، جنهن جو تفصيلي ذڪر سندس ڪتاب جي چوٿين باب ۾ ٿيل آهي.

ڪتاب جي پهرين باب، Emergence of the Grave ۾، مصنف جنهن ڇيڙهالي انداز سان ويهي، لفظ چؤکنڊي تي تحقيق ڪئي آهي، سا ڇڻ سندس گهري مطالعي ۽ مشاهدي جي ساکي آهي. جنهن ۾ هن، هنري ڪزنس، سلومي زجاج، ممتاز حسن، حاڪم علي شاھ بخاري، بشير احمد جوکيو، شيخ خورشيد حسن، علي احمد بروهي، مرزا ڪاظم رضا بيگ، صالح محمد سمون، ڊاڪٽر نبي بخش بلوچ وغيره، جي انهيءَ مفروضن کي ثبوتن سان رد ڪندي ٻڌايو آهي تہ، چؤکنڊي نہ کي ڇئن ڪنڊن وارين قبرن يا ان جي احاطي؛ ۽ نہ وري ڪنهن جاءِ، جڳھ يا وسنديءَ جو نالو آهي، پر

چؤکنڊي لفظ اصل ۾ مرڪب آهي، (چو) ۽ (ڪنڊ) جو؛ جنهن جو مطلب آهي، "متان اڏيل" جنهن کي چؤ طرف در هجن. هن پهريائين ڪتابن جي

سيف بخاري تنها

جنهن سان ڪراچيءَ بي وفائي ڪئي

امتياز ابڙو

اُهي مئي ٩٦ع جا بارودي ڏينهن هئا، ڪراچيءَ جي هيسيل، ماريل ۽ زخمي علائقن ۾ ٻارڻ ٻرڻ واري حالت اڃا ڪجھ مس ٿڌي ٿي هئي. تن ڏهاڙين هالا شهر جي رهواسين هڪ بُري خبر ٻُڌي: "١٩٩۴ع ۾ سيڪنڊري بورڊ حيدرآباد جو پوزيشن هولڊر، سيد سيف الله شاھ بخاري وفات ڪري ويو." اها هن سان بي وفائي ڪراچيءَ ڪئي هئي؛ جيڪو خود هڪ ڏند ۾ ويڙهيل هو، جُتي جو وقت دهشتگردن جي گوليءَ ۾ قيد هو. سيف شاعر هو، شاعر تاريخي منافقين کي لاهي، سچ جي واٽ ڏيکاريندا آهن؛ شاعر ڪوڙجي پروپيگنڊا خلاف هڪ دستاويزي ثبوت ڪٺو ڪندا آهن، جنهن کي ايندڙ وهيون پنهنجو پگهر بچائڻ لاءِ ڪتب آڻينديون آهن.

سيف تنها جي وفات کانپوءِ سندس والد سيد ممتاز بخاري، اوٹيهن سالن جي، بالغ ذهن واري مضبوط شاعر کي ڇپرائي ڇڻ کيس امر بنائي ڇڏيو آهي. سندس ڪتاب "سرس آهي سونهن ۾" منهنجي هٿن ۾ آهي؛ ۽ مونکي انگلينڊ جو رومانوي شاعر جان ڪيٽس Jan Keats ٿو ياد اچي، جيڪو پڻ زندگيءَ جون پنجويھ بهارون ڪاٽي، ٽي- بيءَ جي مرض وسيلي دنيا ڇڏي هليو ويو، ۽ اهو ٽيهن سالن جو شيلي Shelley بہ سيني کي ياد هوندو، جنهن جي خوبصورت شاعري اڄ بہ انگريزي ڪلاسيڪل ادب جي جان آهي. شيلي پنهنجي هڪ دوست کي لکيو هو، "جيڪڏهن مان سياٽي مري وڃان، تڏهن بہ مان سيني کان پراٿو رهندس؛ مان هميشہ نوي ٻسالن جو رهندس!"

سيف بخاري تنها کو قومي اسيمبليءَ جو شاعر ڪونهي؛ ۽ نہ ٽي کو هڪ هزار رپيا وٺي، هڪ ملي نغمو لکندڙ آهي، هي پنهنجن ماٹهن کي لائق ڏسڻ چاهي ٿو، جيڪي ٽڳن جي ٽولين کي سڃاڻي سگھن؛ جيڪي ساوا خيالي باغ ڏيکارڻ واري هٽلري ڪلچر کان محفوظ رهي سگھن؛

سنڌي منهنجي سنڌ جا، آهن مڙس مٿير،
ڇاڻن هير نہ ڦير، ماڻهو سچل ديس جا.

سيف جي شاعري گهڻ پاسائي آهي. غزل کي اٿين ڇُهيو آهيس ڇڻ تہ "هير" جي جواني لکي اٿس، هر سٽ ڇڻ تہ ڪنهن سهڻيءَ جي زلفن مان نڪتي آهي:

محبت جي رياضت ۾ مگن آهيون،
امنگن ۾ وڃائي هوش ويٺاسين.

○○

تولئہ "تنها" پي واجهايو،
درد جي ڪڙڪي تي ٿي ڇرڪيو.

اوٹيهن سالن ۾ ايتري مشق، يقيني طور روايتي ناهي. واقعي! ذات وڏي شيءِ آهي. لفظن جي طاقت جو توازن صرف دل

حوالي سان اهو ثابت ڪيو آهي تہ، اهي قبرن مٿان اڏيل ڇٽيون يا ڇاپرا Canopies ٺهي آهن، جن ڪي چؤڪنڊي سڏيو وڃي ٿو. انهيءَ ڏِس ۾ هن فارسيءَ جي مشهور لغت "لغت نامہ دهخدا"، طبقات اڪبري، تاريخ فرشتہ ڪان وٺي ملا بدايوني، عبدالحميد لاهوري، سعيد اشرف جي مضمونن ۽ شعرن جا حوالا ڏنا آهن. ساڳئي وقت هن ڪراچي، ٺٽي ۽ دادو ضلعي جي مقامي ماڻهن ڪان بہ تصديق ورتي آهي.

ڪتاب جو ٻيو باب، قبرن جي آرائش Decora-tion متعلق آهي، جنهن ۾ قبرن جي نقش- نگارن تي روشني وڌل آهي. هن باب جي خوبي اِها آهي تہ مصنف ۴۰۰ ڪان وڌيڪ قبرن تي اُڪريل جاميٽري ڊزائين کي، ڊرائنگس ذريعي ڏيکاريو آهي ۽ ٻڌايو آهي تہ انهن قبرن کي گهڙڻ وارن جو تعلق ڪهڙي علائقي يا دؤر سان ٿي سگهي ٿو. ساڳئي وقت قبرن کي گهڙڻ وارن فنڪارن جي فن تي دقيق تبصرو آهي. ان حوالي سان هن چڻ انهن فنڪارن جي فن ۽ ڪم کي ڪتاب اندر محفوظ ڪري ڇڏيو آهي.

ڪتاب جو ٽيون باب، قبرن جي ساخت The Structure متعلق آهي، جنهن ۾ سوا سؤ ڪان مٿي، سنڌ ۽ بلوچستان جي مُقامن ۾ مشهور قبرن جي بناوت تي تفصيل سان بحث ڪيل آهي. هتي مصنف باقاعده هڪ ماهر سول انجنيئر جيان، هر هڪ قبر جي ڊيگهہ، ويڪر، اوچائي ۽ ٿولهہ جي پيمائش ڪري، قبر جي اڏاوتي جوڙجڪ، نمونن Pattern ۽ مواد Material تي ڳالهايو آهي. انهيءَ ڏس ۾ فوٽن ۽ اڏاوتي نقشا ڏيکاري چنڊ چاڻ ڪئي اٿائين.

چوٿون ۽ پنجون باب، سنڌ ۽ بلوچستان جي پراڻن قبرستانن جي ماڳن ۽ قبرن جي حوالي سان، شجرن The Genealogical Record بابت آهن، جن جي مطالعي مان اندازو ٿئي ٿو تہ اهي قبرون نہ صرف ان زماني جي قبرن جي اڏاوت Grave Architecture جو اعليٰ نمونو هيون، پر ان سان گڏوگڏ يادگار اڏاوتن Monuemental Architecture جو پڻ حصو هيون، ان ڪري انهن جي حيثيت ٻہ طرفي هئي. ان جو سبب اهو سماجي نفسياتي ڪارڻ هيو، جنهن جو پڙاڏو ڪڏهن ڪڏهن، ڪنهن وڏڙي جي واتان حسرت ۽ طعني طور ننڍن کي چوندي ٻڌڻ ۾ ايندو آهي تہ، "اسان جي مُئي ڪانپوء، اوهان ڪهڙا قبا اڏائيندؤ"

مجموعي طور تي، سنڌ ۽ بلوچستان جي Cul-tural Anthropology جنهن مان ڪيترائي لاڳاپيل علمن وارا ماڻهو مستفيض ٿي سگهن ٿا.

ڪليم لاشاري جيڪو پهريائين راندين ۽ ادب جي حوالي سان هڪ انفرادي حيثيت رکندو آهي، سو هاڻي هن ڪتاب جي حوالي سان محققن جي سٽ ۾ بہ شامل ٿي ويو آهي.

انگريزي ٻوليءَ ۾، ٢٦١ صفحن تي لکيل هيءُ ڪتاب، قومي ۽ بين الاقوامي ورثو آهي، جنهن جو سنڌي ٻوليءَ ۾ ترجمو ٿيڻ لازم آهي تہ جيئن سنڌي پڙهندڙ بہ حظ حاصل ڪري سگهي ۽ ڪا راء جوڙي سگهي.

جي ڏڙڪن ٺي ڇاٺي. هڪ اهڙي ڏڙڪن جيڪا هزارين دلين جي قربانيءَ ڪانپوء ٺي تعمير تي پهچندي آهي:

توکي ڪهڙي خبر آ "تنها"،
زخم- جگر وڏي رهيو آ.

سيف تنها غزل ڪانسواء بيت، وايون، گيت، ترائيل، دوها، نظم، ڪيڙو، رباعيون، چؤسٽا، نثري نظم ۽ ان ڪانسواء اردوءَ ۾ بہ ڪجهہ غزل ۽ نثري نظم لکيا آهن، جيڪي سڀ ڪتاب ۾ موجود آهن.

شاعريءَ جو مطالعو ڪجي ٿو تہ، خبر پوي ٿي تہ، سيف تنها زماني جو درد، لفظن ۾ تبديل ڪري هڪ آفاقي مذمت طور پيش ڪيو آهي، جنهن جي هڪ واضح صورت ۾ آهي، تہ هڪ ندامتي تاريخ بہ-

هڪڙو نظرياتي پهلو سنڌ جي بيوس ۽ سياسي گرفت ۾ آيل مخلوق جي حقن لاء بہ آهي، جيڪو هڪ شڪايت تصور طور سامهون اچي ٿو.

بي شمار رهاڪو ڪنهن مستقل حل لاء واجهائيندڙ آهن پر وقت چڻ تہ ڪا ابدي چادر ڍڪيو ستو پيو آهي ۽ حقن جي اصل حاصلات جو يقيني حل لڪرڻ محال ٿي پيو آهي.

هاري ۽ مزدور، اصل ديس ڏٺي،
هڪ هلائي هر، ٻيو ڍوئي بار ڪٺي،
جاڪوڙ ڪن گهڻي، پوء بہ الگ اگهاڙو هن جو.

OO

ڪيڏا ڪيس ٿين، پٽائي جي پونء تي،
ڪونڌر روز ڪُسن، الائي ڪارڻ ڪهڙي!

سيف جي اڳيان هڪ فسطائي رنگ پکڙيل آهي، جنهن ڪري ڪيترن جو ٺي مجموعي ڪردار هن کي عوام دشمن ٿو لڳي. هيءُ قديم شهري آهي، هن کي پنهنجي وجائجي ويل تهذيبي ۽ ثقافتي اهميت جي کهرج آهي:

ڌرتي منهنجي ديس جي، سارو ٺي گلشن
ڪولهي پر امن، ڳوڙها ڳاڙي سڀ ڪو.

OO

فريب ڪاري ۾ هرڪو آ ورتل
اها ٺي "تنها" کي حيرانگي آ.

سيف بخاري تنها جو تصور ڪو فراريت پسند ناهي. هيءُ صرف پنيور جي باهہ لاء ڪو درياءُ بڻجڻ ٿو چاهي. هي نظمن وسيلي اسڪول جي بينچن تي ڄمي ويل مٽي صاف ڪرڻ جو ٿو سوچي. هيءُ هڪ اهڙي ڌرتيءَ جو خواهشمند آهي، جتي ڪڏهن بہ ڪا خوشبوء صليب تي نہ لٽڪائي وڃي. هن جو خواب سيني جو خواب آهي. اهڙو هڪ خواب فاضل راهوءَ بہ ڏٺو هو، جيڪو گولاڙچيءَ ۾ ان هنڌ تي اڌورو رهجي ويو، جتي کيس ماريو ويو هو. اهڙي هڪ، تمنا سيف بہ ڪئي هئي جنهن جي N.E.D يونيورسٽيءَ جي هوائن وٽ شاهدي موجود آهي:

عشق وارن جي ڪڏ لڳا وتن پارسا ڪيئي،
شل نہ "تنها" پي چڙهي نظر تي دعا ڪجو.

ڪتاب گهر

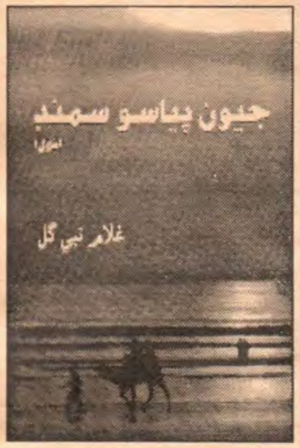

جيون پياسو سمنڊ (ناول) غلام نبي گُل

ڏينا ڏات جا (شاعري) عبدالحڪيم ارشد

عورت بنا سيارو (سفرنامو) امير ابڙو

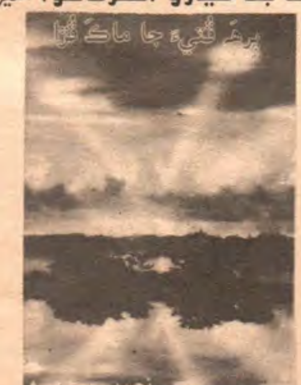

پوهہ ڦٽيءَ جا ماڪ ڦڙا (شاعري) نصير سومرو

لهرون پنهنجي معمول موجب وڏي وقفي سان پهتو- سڪندر عليءَ جي ٽائيٽل پيٽنگ ڪافي هرڪائيندڙ هئي. تنقيدن ڪي جيءَ ۾ جايون ڏيون ٿا، ان مان لڳي ٿو تہ سنڌ ۾ "رائيٽرس اڪيڊمي" جوڙڻ جي جيڪا سوچ ڪٿي ادب جي بيٺل درياهہ ۾ اوهان ٽپو ڏنو هو، ان ٻوڙيندڙ پاڻيءَ کي معياري طور تبديل ڪري تاريندڙ پاڻي بڻائي وڌو آهي.

قمر شهباز پنهنجي انٽرويو ۾ سنڌ جي ادبي ۽ سماجي مسئلن جي نشاندهي ڪئي آهي، پر پوءِ بہ ڪجهہ پنهنجي طرفان پچائو ڪرڻ جي ڪوشش ڪندس:

سنڌي سماج جي، اجتماعيت کان انفراديت ڏانهن ڏڪجي وڃڻ کي سائين قمر شهباز هيئن ڏٺو آهي تہ، سنڌ ۾ هاڻي وڏيرو ناهي رهيو، جنهن ڪري سماج ۾ انفراديت يا نفسانفسي اچي وئي آهي. لڳي ٿو قمر شهباز، سنڌ جا ٻنيون ٻارا گهمڻ سالن کان بند ڪري ڇڏيا آهن جو کيس سنڌ ۾ ڪٿي بہ وڏيرو نظر نٿو اچي، جڏهن تہ کينجهر کان ڪارونجهر، ڪشمور کان ڪراچيءَ تائين وڏيرن جو راڄ "آڻ پرائي ڦهڻون ڦهڻون" واري روش سان باقاعده موجود آهي. خود سنڌي ادب وڏيرڪي وحشي روش جي ڀرپور عڪاس ڪري ٿو. جيستائين اسان کي خبر آهي تہ اڳي جنهن قانون جي ڪوٽ وڏيل ۽ پهچ ممڪن نہ هوندي هئي تہ ڳوٺن توڙي ننڍن شهرن ۾ پنچايتي نظام هلندو هو، پوءِ ان جو چڱو مڙس ڪنهن نيڪ، پرهيزگار ۽ ايماندار ماڻهوءَ کي ڪندا هئا، جنهن کي وڏيرو سڏبو هو. نہ ڪي اڄ جي وڏيري جيان ڪنهن ڏينگ، جاگيردار کي وڏيرو سڏبو هو. جنهن وٽ نہ رڳو هزارين جريب زمين هوندي آهي ۽ اٺ ڏهہ لانڙيا هٿياربند بہ هوندا آهن، جيڪي هارين ۽ ٻئي راڄ ڀاڳ تي دهمان هڻڻ لاءِ هڪيا تڪيا حاضر هوندا آهن. جيستائين زمين جي ورهاست جي ڳالهہ آهي تہ ان ۾ بہ وڏيرن ساندي وارو روپ اختيار ڪندي، زمين اولاد ۽ مٽن مائٽن جي نالي ڪري ڇڏي يا وري هارين جي نالي ڪري، قرض حاصل ڪرڻ ۽ ٽئڪس بچائڻ لاءِ ايئن ڪيو آهي. نہ تہ سنڌ جو وڏيرو بدترين ذهنيت جو مالڪ آهي، انهيءَ جو اندازو ان مان بہ لڳائي سگهجي ٿو تہ، سنڌ اندر اغوا، ڌاڙن ۽ قبيلائي ويڙهہ جا جيڪي واقعا ٿا ٿين، ان ۾ ظاهر توڙي ڳجهو هٿ وڏيري جو آهي.

قمر شهباز جي انٽرويو ۾ لهرون پئنل طرفان بہ هڪ سوال بابت ذهن ۾ مونجهارا پيدا ٿيا تہ، شيخ اياز ڪي ڪڏهن عوامي تحريڪ يا جيئي سنڌ تحريڪ پنهنجي پارٽيءَ جو ميمبر ڪرڻ چاهيو هو. مان پنج ڇهہ سال عوامي تحريڪ جي پليٽ فارم تان سياست ڪئي آهي. مون ڪڏهن ڪنهن پارٽيءَ ۾ ان لائين کي محسوس ناهي ڪيو تہ ڪو عوامي تحريڪ چاهي ٿي تہ شيخ اياز اسانجو ميمبر ٿئي، نہ تہ ان کي خوار خراب ڪبو يا جيئي سنڌ تحريڪ جي ڪنهن فرد ڪڏهن ايئن چيو هو تہ. شيخ اياز اسانجو ميمبر رهي، نہ تہ سنڌ ۾ کيس گهمڻ ڪونہ ڏنو ويندو. اياز سنڌ جي امانت هو ۽ امانت آهي. هن جا ويچار، آدرش، خيال ۽ خواب، شاعريءَ جي صورت ۾ سنڌ کي سنڌ جي ماڻهن کي وڏي اميد Inspiration ڏين ٿا. سنڌ تي جڏهن ون يونٽ مڙهيل هو تہ سنڌ جي اڄپي جي اميد مانواري رسول بخش پليجو، شيخ اياز، حفيظ شيخ ۽ رشيد ڀٽيءَ طرفان ملهايل سنڌ جا ڏهاڙا ۽ ان ۾ اياز جي شاعريءَ، جيجي زرينہ جي آواز ۾ سنڌ جا وڻ وڄائي ڇڏيا هئا. اهو اياز جڏهن سنڌ يونيورسٽيءَ جي وائيس چانسلريءَ واري ڪرسيءَ تي ويٺو تہ سنڌ خوش هئي، پر جڏهن هن حاڪمن جي اشاري تي قومي ڪارڪنن تي پوليس جون لوڏيون ٻچيون ۽ ڪامريڊن کي مسلمان بنائڻ جو ذمو کنيو تہ سنڌ جو مياري، سڏجڻ لڳو، ۽ **جڏهن ڳاڙهن ڪتابن کي، هوچي منهہ کي، لينن کي گند جو ڍير ۽ ڪوئو ڀلو سڏيو هٿائين تہ**، عبدالواحد آريسر کان رسول بخش پليجو ۽ ٻين نوجوانن ليکڪن جي تنقيد جو نشانو بڻجڻو پيو هو.

نائيجيريا جي وول سوئنڪا جو انٽرويو وڻيو. ڪهاڻين ۾ انعام شيخ جو ترجمو، انور ابڙو جي ڪهاڻي "هن شهر ۾ تنهنجي آجيان نہ ٿيندي" سٺي هئي، ضراب حيدر ۽ غفور ميمڻ جي ڪهاڻي سٺو تاثر ڇڏيو.

سرڳئي يسين جو ترجمو ڀلو لڳو. عابد مظهر تي ممتاز عباسي جو

پروفائيل چڱو هو، پر منهنجي خيال ۾، جي سنگت ۽ ياري باشي صرف شباب ڪباب ۽ شراب واري هوندي تہ اها جتا دار نہ هوندي، ان ڪري هڪ ليکڪ ماڻهو جي سنگت جي چونڊ چڱي رکي ها تہ مان سمجهان ٿو تہ کيس اهي سٽون ارپڻ نہ گهرجن ها. دوستيءَ جي نانءَ تي هر ايندڙ گوليءَ جي اڳيان بيٺل وغيره.

مانواري رسول بخش پليجي جو ليڪچر "قابليت ڇا آهي؟" چڱو لڳو. رسول بخش پليجو ورسٽائيل ليکڪ آهي، هو پڙهڻ سان گڏ پڙهڻ جي تلقين بہ ڪري ٿو، اهو هن جو مثبت انداز آهي، جنهنجي کيس ميڃتا ملڻ گهرجي. تاج جويو جو "سنڌي نظم جي مُني صدي" ڪافي ڇاڻ پريو ليک هو، کيس تاريخ سهيڙڻ تي مبارڪون ڏجن ٿيون.

"دهشت جي موسم ۾ ڪهاڻي جي ضرورت" اڪبر سومرو جي خود تنقيدي مضمون هو، جنهن چڱو خاصو، اسان جي ذهنن کي لوڏي وڌو، پر وڏيڪ انهن ليکڪن کي ڇنڀيندو هوندو، جيڪي بهار- رت ۾ لکڻ جا تہ قائل آهن، پر سرءُ- رُت جي پن ڇڻ تي لکڻ لاءِ تيار ناهن، جيڪي گليمر تي لکڻ لاءِ هڪيا تڪيا حاضر تہ آهن ۽ پنهنجين اندر جي پيڙائن کي هروڀرو ڪهاڻين جو روپ ڏئي اسان جي مٿي ۾ ڇڻ هٿوڙا تہ هڻن ٿا، پر هو ديس جي هارين، مزدورن جي مسئلن تي لکڻ لاءِ تيار ناهن جن جي محنت ۽ پورهيي، اسان سميت سڄي ڪائنات جي پيٽ کي ڀرڻ ۾ مدد ڏني آهي، پر پاڻ اڃا بہ پيٽ کي پٽيءَ سان لايون چوڌاري حيراني ۽ پريشاني مان واجهائن ٿا- پر اهي ليکڪ شايد ايئن اِن ڪري نٿا ڪن جو سوچين ٿا تہ، ڪٿي اسين واجد، استاد محمد جمن ۽ ٻين اڻ ڳڻين فنڪارن، قلمڪارن جيان مفلسيءَ ۾ مري نہ وڃون- ۽ هي لوڪ ڇا چوندو، مرڻ کان پوءِ بہ ٽي جذباتي، مفافقت جي ڳوڙهن ۾ ٻڏل بہ ٽي معنيٰ وچايل/ رٽپ ٿيل لفظ جن جي آڇڻ سان شايد انهن مهان قلمڪارن جو روح تڙپي پوي.

شاعري ۾ شهيد ابو زاهد ناريجو کي ارپنا لڳي هئي، مريم مجيدي بہ پاڻ ملهايو آهي. ميران جو آزاد نظم "خود فريبي" سوچڻ تي مجبور ڪيو ۽ شڪ جي وادين ڏانهن کهلي ويو، باقي تہ بس ذات جي تسڪين لاءِ شاعري هئي.

• ڊاڪٽر سريش هوٿچنداڻي
لاڙڪاڻو

لهرون جو تازو شمارو سندر تخليقن جي خوشبوءِ سميٽي منهنجي هٿن تائين پهتو. ان ۾ ڪو شڪ ڪونهي تہ موجوده نڪرندڙ رسالن ۾ "لهرون" معيار جي حوالي سان پنهنجي هڪ الڳ سڃاڻپ ۽ حيثيت رکي ٿو.

تازي شماري ۾ ميران جا ٻہ نظم "تنهنجي خوشبوءِ جي نالي" ۽ "مون چپن کي بہ روڪيو هو" بيحد وڻيا. فياض جا نظم ڏاڍا سٺا، پاڻ ڏانهن ڏيان ڇڪائيندڙ ۽ انتهائي موهيندڙ هوندا آهن. فياض کي جيڪڏهن "نظم جو شاعر" چئجي تہ آءٌ سمجهان ٿو تہ ان ۾ ڪوبہ وڌاءُ نہ ٿيندو. تازي پرچي ۾ شايع ٿيل فياض چنڊ جو نظم پڻ پاڻ ۾ سموريون سندرتائون سمويو دل جي تارن کي ڇُهي ويو ٿو.

"هر ماڻهوءَ کي پنهنجي وزن جي خبر هجڻ گهرجي" ۽ "فهميده رياض جي سياسي جانبداري هڪ الميو آهي"، ايڊيٽوريل وزنائتا ۽ وقتائتا آهن.

قمر شهباز انٽرويو ۾ "نثري نظم" کي شاعري جي صنف مڃڻ کان انڪار ڪيو آهي. شين تي ايتري تڪڙي راءِ قائم ڪرڻ نہ گهرجي. نثري نظم جڏهن شروع شروع ۾ لکيو ويو هو تہ، ان جي مخالفت هر ٻئي سٺي شاعر ڪئي، پر وقت گذرڻ سان گڏ اڄ نثري نظم پنهنجي حيثيت ۽ اهميت مڃائي ورتي آهي. ڪهاڻين جي چونڊ هن دفعي ايتري متاثر ڪندڙ ناهي، سواءِ "ضراب حيدر" جي ڪهاڻيءَ جي ٻي ڪابہ ڪهاڻي پنهنجو ڀرپور تاثر ڇڏڻ ۾ ڪامياب نٿي وڃي. "قابليت ڇا آهي" رسول بخش پليجو جو ليڪچر انتهائي متاثر ڪندڙ آهي، جڏهن تہ شاعري وارو ڀاڱو اڳئين پرچي جي ڀيٽ ۾ ڪجهہ ڪمزور آهي.

آڪيرمان،
مشتاق ڀرڳڙي- دادو

هن وقت سنڌي تعداد ۾ سنڌي اخبارون ۽ رسالا نڪري رهيا آهن. سنڌي ٻولي لاءِ اهو هڪ سڀاويڪ عمل آهي. سنڌيءَ ۾ هينئر جيڪي رسالا نڪرن پيا، انهن ۾ معيار جي حساب سان ادب ۾ لهرون مونکي وڌيڪ پسند آهن.

اوهان طرفان اڪيڊمي آف رائٽرس کي وجود ۾ آڻڻ جو پڙهي خوشي ٿي، اميد تہ اڪيڊمي آف رائٽرس اڳتي ڪاميابي جون وکون وڌائيندي. اسان وٽ اهڙن ماڻهن جي ڏاڍي اڻاٺ آهي جيڪي گهڻ طرفو ڪم ڪندا هجن ۽ هن وقت اسان کي وري اهڙن ماڻهن جي ضرورت بہ آهي جيڪي هر فن مولا هجن- پيو تہ سيڪو ماڻهو پنهنجي ڪم ۽ صلاحيت کي سجاڻندو آهي. چوندا آهن تہ، پنهنجي پر تي ٻلي بہ شينهن. هن ڌرتيءَ تي جيڪڏهن هڪڙو ئي ماڻهو سڀ ڪم ڪندڙ هجي ها تہ پوءِ جيڪر هتي انسان نہ پر فرشتا رهندڙ هجن ها.

جيئن اڄ ۾ ماڻهو پاڻيءَ جو گلاس ٻي وچي تيئن اوهينري جي ترجمو ٿيل ڪهاڻي "هڪ خفتي جي عجيب شام" هڪ دفعو پڙهي ويس. پر مطمئن نہ ٿيس ۽ ان ڪهاڻيءَ کي ٻيهر پڙهڻ جي ضرورت محسوس ڪيم ۽ پوءِ وري اوهينري جي ڪهاڻي جو ذوق ڪيم. تڏهن وڃي ڪهاڻي ڪجهہ لطف ڏنو. انعام شيخ جيئن تہ ترجمي ۾ صحافتي ٻولي استعمال ۾ آندي آهي، ان ڪري ڪهاڻي ۾ ڪجهہ لفظ مبهم محسوس ٿيا. بهرحال تڏهن بہ انعام شيخ جي ڪوشش اجائي نہ چئبي. انور ابڙي جي ڪهاڻي "هن شهر ۾ تنهنجي آجيان نہ ٿيندي" جي شروعات جيتري تپائيندڙ هئي، ڪهاڻيءَ جي پڇاڙي وري اوتري ئي ٿڌي هئي ۽ ٿيڻ بہ ائين ئي کپي ها. انور پنهنجي ڪهاڻيءَ ۾ هڪ حيران ۽ پريشان نوجوان جو ڪردار پيش ڪيو آهي، جيڪو خيالن ئي خيالن ۾ ٿوري ٿوري تي پيو چرڪ پري. انور پنهنجي مختصر ڪهاڻيءَ ۾ شهر جي صرف دهشتگردي واري پهلوءَ تان پردو کنيو آهي. پر ان وڏي شهر ۾ صرف دهشتگرد تہ نہ آهن، اتي صرف دهشت گردي تہ نہ ٿيندي آهي. پر ان وڏي شهر ۾ حسن بہ تہ هوندو آهي. ان شهر جي خوبصورت رهائشي علائقن ۾ سڪون بہ تہ هوندو آهي. ان ڪري اسان کي، پنهنجي شهر کي، ان جي چپي چپي کي پنهنجو ڪرڻو پوندو. ان شهر جي سونهن ۽ حسن، ان جي مائيٽي سڪون ۽ ان جي دلڪش جاذب نظر نظارن تي بہ قلم ڪٽڻو پوندو.

ضراب جي ڪهاڻي "سرحدن کان اڳتي" سٺي ترقي يافتہ خوشبوءِ وارن خيالن جي عڪاسي ڪري ٿي. جيئن ضراب لکيو آهي تہ "بنگالي ٻار جو ناڙو، ماءُ جي وجود کان ڌار ٿي ڌرتيءَ جي وجود سان ڳنڍجي ويو. اها ڌرتي جيڪا هر بني آدم جي ماتا آهي، جنهن وٽ ذات پات، حسب نسب جو ڪوبہ تضاد ناهي يا جيئن "سچ جا روشن ڪرڻا ڪاروبجهر سان ٽڪرائجي روشندان مان ڪال ڪوٺڙيءَ ۾ ڪاهي پيا، سوجهري نئين زندگي جي آجيان ڪئي" ضراب جي ڪهاڻي پڙهندي سنڌ جي ٿر- واديءَ جا حسين منظر ۽ نظارا اکين ۾ تري آيا. ضراب پنهنجي ڪهاڻيءَ ۾ پوليس جا ڪارا ڪرتوت بيان ڪيا آهن. ٿر ۾ سچ پچ تہ پوليس جي سلطنت ئي پنهنجي آهي ۽ واقعي پوليس پنهنجي من ماني سان جائز ناجائز، جيڪي وڻيس سو پئي ڪري. ڪيس ڪا جهل پل ڪانهي، جهل پل آهي تہ، اها عام ٿري مارو ماڻهو لاءِ- ضراب جي ڪهاڻيءَ ۾ ڪافي حقيقت پسندي آهي. لهرون جي هن تازي پرچي ۾ چوٿون نمبر ڪهاڻي غفور ميمڻ جي آهي جنهن جو عنوان "اکين کان چوراپل سپنا" آهي. هن ڪهاڻيءَ ۾ هڪڙو پڙهيل لکيل نوجوان هڪ ڪارخاني ۾ ٽريننگ ڪرڻ اچي ٿو، هڪڙو ٻيو مزدور نوجوان هن جو دوست آهي. ان جو نالو آزاد آهي. ڪهاڻيءَ ۾ ليکڪ، سنجها جو ڪوبہ تعارف ڪونہ ڪرايو آهي ۽ نہ ئي اها وضاحت ڪهاڻيءَ ۾ آهي تہ آزاد سان هن جو واسطو ڪيئن ٿيو. ڪهاڻيءَ ۾ ليکڪ، پنهنجي ڪردار آزاد کان جيڪا خط لکرائڻ واري ٻولي چورائي آهي، اها ٻولي حقيقت ۾ هڪ اڻ پڙهيل عام مزدور جي ٿي نہ ٿي سگهي. پڙهيل لکيل ليکڪ پنهنجي ٻولي پنهنجي اڻ پڙهيل ڪردار آزاد تي مڙهي ڇڏي آهي. مجموعي طرح غفور پنهنجي هن ڪهاڻي "اکين کان چوراپل سپنا" ۾ پڙهندڙن کي اهوئي پيغام ٿو ڏي تہ، غريب مسڪين ماڻهو، پورهيت ماڻهو، جيڪي جاهل آهن. اهي ڀلا ڇا ٿا ڪري سگهن! سندس ڪهاڻي ۾ ڏنل پيغام منهنجي نظر ۾ انساني زندگيءَ جي اوسر ڏانهن هڪڙو منفي رجحان آهي.

اوهان جو دعاگو،

ذوالفقار ٽالپر

لهرون پڙهندي خيالن جون لفظي ڏارائون، ذهن جي ماڻار واري ڏٻي ۾ چوڙ ڪن ٿيون. ايڊيٽوريل ۾ احساساتي ڪيفيتن کي بيحد فنائتي نموني سان اجاگر ڪيو ويو آهي، جنهن ۾ بہ حساس پڻو محسوس ڪري سگهجي ٿو.

قمر شهباز جي انٽرويو ۾ شيخ اياز جي غير ضروري تعريف بدران تخليقي تنقيد بهتر لڳي. جنهن ۾ پليجي پاران اياز تي ٿيل سياسي تنقيد جهڙو تاثر ورلي ملندو ۽ هاڻ اياز کي گرم دل ۽ ٿڌي دماغ سان صحتمند تنقيد جي آجيان ڪرڻ گهرجي.

قابليت ڇا آهي؟ ليڪچر بهتر لڳو، پر پليجي جي قابليت ۽ ڏاهپ، سنڌ وطن جي سياسي محبت جو اثر ڇو نٿي قبولي؟ جنهن تي صرف تعجب ئي ڪري سگهجي ٿو. حميد سبزوئي ۽ علي حسن چانڊيو ڪوتا ڪاڪ ۾ بهتر لڳا.

سارنگ مرڪنڊ،

وارهہ.

لهرون ۾ مواد جي چونڊ چڱي آهي، پر تحقيقي ادب ۽ ڪنهن نامياري ڪتاب جو ترجمو قسطوار هلائڻ واري ڪوٽ شدت سان محسوس ٿي رهي آهي، اها ڪمي پوري ٿيڻ گهرجي. چو تہ اها شيءِ "لهرون" جي سونهن ۾ اضافو ڪندي. اوهان جي سٽ ۾ تمام چڱا اديب ٿا ڏسجن، تنهن ڪري اوهان کي انهيءَ ڪم ۾ ڪا خاص ڏکيائي، شايد محسوس ٿئي. وڌيڪ تہ تاج جويو جو مضمون "سنڌي نظم جي مني صدي"انتهائي ساراهڻ جوڳي ڪوشش آهي. بهتر ٿئي ها، جيڪڏهن محترم تاج جويو اجا ڪجهہ سرس محنت ڪري، ڪتاب اٿلائي، پٿلائي ها تہ شايد اهو مضمون اجا وڌيڪ مڪمل بڻجي پوي ها. پڻ اها ڪمي بہ هن مضمون جو حصو آهي. جو حيدر بخش جتوئي ۽ انهيءَ جي ان طويل نظم جو ذڪر نہ ٿئي، جيڪو پنهنجي دور ۾ سنڌ جي قوم پرستن ۾ تمام گهڻو مقبول ٿيو هو. جنهنجا پهريان لفظ "جيئي سنڌ- جيئي سنڌ. جام- محبت پيئي سنڌ" سان شروع ٿين ٿا. جنهن کان متاثر ٿي محترم سائين جي ايم سيد، انهيءَ نظم جي پهرين لفظن "جيئي سنڌ" تي مشتمل پارٽي ٺاهي هئي ۽ خود محترم تاج جويو جي ذهني ويجهائپ يا نظرياتي وابستگي، خود انهي پارٽيءَ سان ئي رهي آهي.

ممتاز صحرائي،

چيئرمين جاڳرتا فورم، سکر.

نظور ڪوتائون پنهنجي ڪنين تي ڪٽي لهرون اڏامندو اڏامندو اچي اسانجي هٿن تائين پهتو. سچ پچو تہ اک ڇنڀ ۾ موهي ويو. رسالي جو ٽائيٽل ڪور ڏاڍو من موهيندڙ هو. سائين قمر شهباز جو انٽرويو پڙهڻ لاءِ مليو، تمام سٺو لڳو. ڪهاڻين ۾ انوار ابڙي جي ڪهاڻي "هن شهر ۾ تنهنجي آجيان نہ ٿيندي" وڻي. عابد مظهر تي پروفائيل پڙهي، عابد صاحب بابت معلومات ۾ واڌارو پيو. شاعريءَ ۾ علي حسن چانڊئي جا نثري نظم ڏاڍا وڻيا. جڏهن تہ ٻين شاعرن بہ چڱو نڀايو آهي. مطلب تہ رسالو ڀرپور ۽ منفرد مواد سان سينگاريل مليو. جيڪو پڙهي سندس تعريف ڪرڻ کان سواءِ رهي نٿو سگهجي!

ستار سروهي

حيدرآباد

وڌيڪ ساريندڙ ساٿي: بشير منگي، سکر- زخمي چانڊيو، لاڙڪاڻو- شوڪت علي ڏماچ- نور حسين گراماٽي- غلام مصطفيٰ مگسي- آغازائر- اي. ڪي. اسير، ميرپورخاص- سميع ساجد جوڻيجو، رتوديرو- يامين راهي منگڻ، سي ايم سي لاڙڪاڻو- اياز سومرو، سنڌ يونيورسٽي ڄامشورو- توقير شاهہ، خيرپور ميرس- نوشاد جوڻيجو- پياسي نظر چانڊيو- گل ٽڪڙائي- نظر بلوچ- اقبال ڪوڪر، نصير آباد- ننگر چنا- ادريس نهڙيو- غلام قادر ڏهر، سکر- يوسف لغاري، ميرپور خاص- ممتاز صحرائي، سکر- سيد نادر علي شاهہ فراق، نوابشاهہ- نذير حسين ڪلهوڙو، لاڙڪاڻو، هدايت قريشي، هنگورجا- حزب الله منگي، ڪيريلو- رجب ڪهيو، باجارا- حسن شيخ، خيرپور ميرس- مٺل سولنگي، لاڙڪاڻو- ستار وسنداڻي- راجن مگريو، سانگهڙ- ڊاڪٽر الطاف آسي، لاڙڪاڻو- حاجن چانڊيو، قمبر، عبدالرحمان چنڙ، نوابشاهہ- الهہ بچايو ساحل، ڄامشورو- غلام محمد پٽي، باڊهہ- رزاق راول رند، جهول- يونس تراب شيخ، شڪارپور- نفيس سومرو، نل ۽ محسن ميمڻ، باڊهہ.

پڪي ٿهڪن جا ٻيڙيءَ ۾ جو ويهي تو اڏاريا ها

اسد مگڻهار

زندگيءَ مان تازگي ڪاڏي وئي،
جا هئي منهنجي خوشي ڪاڏي وئي!

جنهن جي نيڻن ۾ مان ڏسندو پاڻ هُيم،
سا الائي آرسي ڪاڏي وئي!

ڏيهہ سارو ٻي حسيءَ جي ڪَنَ ۾،
لهر آ احساس جي ڪاڏي وئي!

هاڻ تنهنجي نانوَ تي ڇرڪان نہ ٿو،
مون منجهان ديوانگي ڪاڏي وئي!

ڏينهن ٿيا آهن جاڳائي ڪانہ ٿي،
سوچيان ٿو شاعري ڪاڏي وئي!

✿

هي جي اندر ۾ خواهشون آهن،
ڇڻ تہ ڪنڊر ۾ خواهشون آهن!

رَتَ ئي ٿو رڳو پيئڻ چاهي،
ڪهڙيون خنجر ۾ خواهشون آهن!؟

هو رڳو هڪ ئي ڪمائي ٿو،
۽ سڄي گهر ۾ خواهشون آهن!

ڪاش مون ڪي نہ پاڻ ارپي ڪو،
هي سمندر ۾ خواهشون آهن.

✿

ڪوبہ چهرو اداس ٿو ڏسجي،
روح پنهنجو اداس ٿو ڏسجي.

ڪي مسافر ڪريا جو ٻيڙيءَ مان،
سمنڊ ڪيڏو اداس ٿو ڏسجي.

ايترا ٽهڪ ٿو ڪٿان آندا؟
شخص هرڪو اداس ٿو ڏسجي.

هاڻ يادون بہ ٿي ويون پوڙهيون،
هاڻ سپنو اداس ٿو ڏسجي.

رات شايد تہ تون رُلو آهين،
تنهنجو ڪمرو اداس ٿو ڏسجي.

ڪين ايندا اهي اسد هاڻي،
جو تہ رستو اداس ٿو ڏسجي.

ڇڻ سڄو سنسار آ ڳم ٿي ويو،
زندگيءَ مان پيار آ ڳم ٿي ويو.

تون نہ نيڻن جي زبان سمجهي سگهين،
مون وٽان اظهار آ ڳم ٿي ويو.

ٿي اڪيلائي ڇئي درياءَ ڪي،
تو ۾ منهنجو يار آ ڳم ٿي ويو.

بار نينڊپڻ ۾ کلهن تي جو پيس،
ڪيئن هن مان ٻار آ ڳم ٿي ويو.

✿

اڄ ۾ منهنجا ڊڪن هي نيڻ ٿا،
ڇانو ڳوليندا وتن هي نيڻ ٿا.

بند جي آهن، اڳيان آهين مٽي!
ٿي وڃين ڳم ٿي، کلن هي نيڻ ٿا.

تون نہ آهين پو اڪيلائيءَ ۾،
روئندي منهنجا سڄن هي نيڻ ٿا.

اي خدا! تون بندگيءَ ۾ ليڪجان،
هنَ جي در تي جهڪن هي نيڻ ٿا.

✿

رڳو تنهائيون آهن اسان جي ڇو مقدر ۾،
هي جيون ٿو لڳي، ڇڻ ڪو رهون ٿا يار ڪنڊر ۾.

پڪي ٿهڪن جا ٻيڙيءَ ۾ جو ويهي تو اڏارايا ها،
ڏنو ڇڻ تپّ هو دردن هميشہ لاءِ ڪينجهر ۾.

•

اڪين پوڇيو هيو توکي، اڪين سجدا ڪيا توکي،
لڳو مون کي ڳذاري ڇڻ هئي مون رات مندر ۾.

ائين چپ چاپ تون آهين ڇو ايڏي دير ڪان شاعر!
اڪيون ڪنهن کي پيون ڳولن هي تنهنجون نيڻ ساگر ۾؟

نٿو تنها ڇڏي مونکي، نہ ٿو سامهون اچي منهنجي،
اسد آخر هي آهي ڪير جو آ منهنجي اندر ۾.

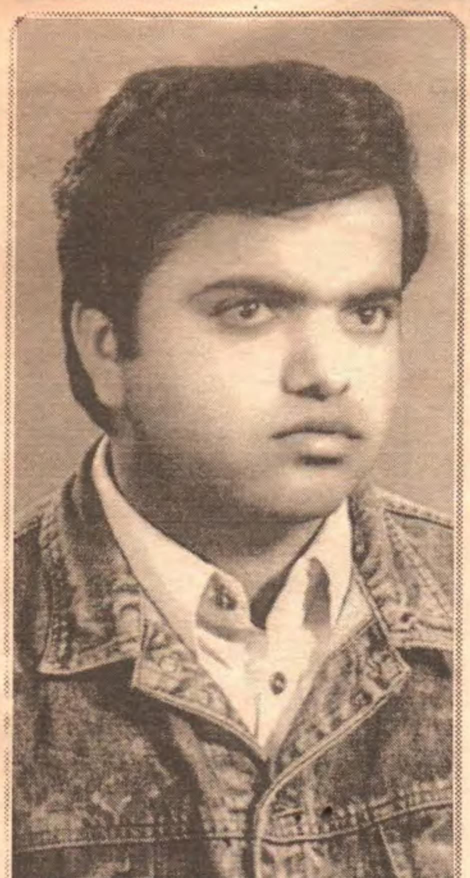

سياري جي سج جهڙو مزاج ۽ ٿڌي ٻاهہ جهڙا غزل

شاعر هجڻ جي باوجود، منهنجو خيال آهي تہ شاعر بہ ٻي حس ٿين ٿا. بس پنهنجي ذات جي مطمئنتا جا طلبگار هجن ٿا. پر جڏهن مان اسد مگڻهار سان ملان ٿو تہ الائي ڇو اِن مبالغي آرائيءَ تي بہ يقين ٿو اچي تہ، "شاعر پيغمبرن وانگر معصوم ٿين ٿا".

سياري جي سج جهڙو وڻندڙ مزاج رکندڙ منهنجو دوست ۽ شاعر اسد مگڻهار ٿڌي ٻاهہ جهڙا غزل سرجي ٿو، جن جي خارجيت ۾ انهن اجايل روحن جون رڙيون آهن جيڪي بي معنيٰ جيابي جي خلاف احتجاج جو روپ ڌارن ٿيون ۽ جن جي داخليت ۾ هڪ بيقرار سمنڊ آهي، جيڪو ڪڏهن تہ حالتن کان مايوس انسان جي آپگهات تي سڏڪي ٿو ۽ ڪڏهن زندگي ڏانهن واپسيءَ جي لازوال صدا تي گونجي ٿو.

سندس غزل ٻولي، تخليقي اِنفرادي اظهار ۽ فني نقطہ نگاهہ کان وزنائتا ضرور آهن، پر انفرادي لهجي جي ضرورت جي گهٽي گنجائش محسوس ٿئي ٿي- ۽ اها دسترس شاعر جي سنجيدگيءَ ۽ مستقل مزاجي جي تقاضا بہ ڪري ٿي. هونئن بہ سندس نيڻن جي پراسراريت گواهي ڏئي ٿي تہ ڪيس شاعريءَ جون لامحدود وسعتون طئي ڪرڻيون آهن.

اياز جاني

نيلسن منڊيلا

چئو نہ غلامي اسانجو مقدر نہ آهي

مادر- وطن افريڪا جي لاءِ هڪ اعلان نامو

چئو نہ، ڪارين مائرن جا پٽ بہ
آدم جو اولاد آهن
چئو نہ، اسان لاءِ جھوپڙين ۽
ڪچن گهرن جي رهائش
جي انڌي روايت جو الهام، سچو نہ آهي
چئو نہ، اسان جي عقيدن ۾
ڪارنهن نہ آهي
چئو نہ، غلامي اسانجو مقدر نہ آهي
چئو نہ، مسلسل غر[illegible] اسان جي
نصيبن ۾ شامل نہ آهي
چئو نہ، اسان جو خدا بہ خدا آهي
جيڪو سڙيل ٻوڙن ۾ نہ
عرش تي آهي
چئو نہ، چمڪندڙ سج اسان جي
مٿي تي بہ چمڪندو آهي
چئو نہ، تہ اسان ٽنڊا منڊا ناهيون
انڌا ٻوڙا نہ آهيون
چئو نہ، تہ ٻن ويلن جي [illegible]يءَ جي لاءِ
تپندڙ صحرا جيٰ اس ۾ ... هي مال چاريندڙ
ننڍڙا ننڍڙا ٻارڙا بہ
مائرن جا، ابن جا پٽ آهن
ٻوڙن ۾ پلجندڙ
سوئرن ۽ ڪتن جا پٽ نہ آهن
چئو نہ، تہ هاٽي لِيڙن ۾ لڪيل ڇوڪرين جي
جوانيءَ کي خوابن کان محروم رکڻ وڏو جرم آهي
چئو نہ، تہ هاٽي گورن جسمن جي عزت جو
هر زمانو پراڻو زمانو ٿيو
چئو نہ، هاٽي گورين جي لاءِ خاص مان مرتبي جو
هر زمانو پراڻو زمانو ٿيو
چئو نہ، اسان کي پنهنجي ڪاري بدن تي هاٽي
شرمساري نہ آهي
نہ آهي
چئو نہ، اسان کي پنهنجي اڊنگي شبيھ تي هاٽي
شرمساري نہ آهي
نہ آهي
چئو نہ، تہ اسان بک جي تال تي
نچندي نچندي ٿڪجي چڪا آهيون
اسان کي موت جي راڳ تي
رقص ڪرڻ بہ سنو لڳو آهي
چئو نہ، اسان جي خوف جي نائڪا مري چڪي آهي
چئو نہ، تہ اسان ظلم جي فاحشہ جي لاءِ
ماءُ جي حرمت جو اعلان نٿا ڪيون
چئو نہ، تہ اسان آمرن جي لاءِ هاٽي ڪنهن نيڪ
خواهش کان معذور آهيون
چئو نہ، تہ اسان سبز جمهوريت جا علمبردار
آهيون
چئو نہ، اسان کي ناريل ۽ ڪافيءَ جي فصلن ۾
آزاديون پوکڻ کان محروم رکڻ وارا ڏينهن
گذري چڪا آهن
چئو نہ، تہ اسان نفرتن جي دونهي کان
الڳ ٿي چڪا آهيون
چئو نہ، تہ اسان ٻنَ ۽ خيرات جا
سارا ڪشڪول ....
صحرائن ۾ دفن ڪري آيا آهيون
چئو نہ، تہ اسان امن جا گيتڪار آهيون
محبت اسان جو ترانو ٿيندو
چئو [illegible] سان جي سياست، اسان جو ادب زندگيءَ
جو سهرو ٿيندا
چئو نہ، اسان جو تمدن اسان جي ثقافت، ڀائپيءَ
جو وڻندڙ صحيفو ٿيندا
چئو نہ، تہ اسان خوف نٿا کائون
چئو نہ، تہ اسان بزدلي ۽ شڪست جي باھ نٿا
پيئون
چئو نہ، تہ اسان هاٽي ڪليل ڇنن ڇپرن تي،
ڪليل ڪنارن تي
ڪليل مورچن تي ..... نئين زندگيءَ کي
جنم ڏئي رهيا آهيون
ڪارين مائرن جا فرزندو! مبارڪ
هي اعلان نامو مبارڪ

سنڌيڪار: غوث پيرزادو

پيبلو نيرودا (چلي)

هن جو چهرو پٿر ۾ بدلجي چڪو هو

ها، ڪيس مان سڃاڻيندو هئس
مان سالن جا سال ساڻس گڏ رهيو هئس
هو پنهنجي سونهري ۽ پٿريلي وجود سان گڏ
هڪ ٽڪل ٽٽل ماڻهو هو-
هو "پارا گوئي" ۾ پنهنجي ماءُ ۽ پيءُ کي
پنهنجن پٽن ۽ ڀائٽين کي
پنهنجن نون ساهرن کي
پنهنجي گهر کي، پنهنجين ڪڪڙين کي
۽ ڪجھ اڌ ڪليل ڪتابن کي
پٺيان ڇڏي آيو هو-
هُن ڪيس دروازي تي سڏيو
جڏهن هن کوليو تہ پوليس ڪيس گرفتار ڪري ڇڏيو
۽ ڪيس ايترو ڪُٽيو
جو هو فرانس ۾، ڊينمارڪ ۾
اسپين ۾، اٽليءَ ۾
گهمندو ڦرندو رتَ ٿڪيندو رهيو
۽ هو اهڙيءَ ريت مري ويو،
۽ مون هن جو مُنهن بہ نہ ڏٺو،
پوءِ ڪڏهن سندس گهري خاموشيءَ جو آواز ٻڌڻ
۾ نہ آيو-
هڪ طوفاني رات
جڏهن برف جبلن تي نرم لباس ڦهلائي رهي هئي
گهوڙي تي سوار، اتان کان تمام پري
مون ڏٺو هو، منهنجو دوست هو
هُن جو چهرو پٿر ۾ بدلجي چڪو هو
هُن جي شبيھ تي موسم جي سختيءَ جو نشان نہ
هو
هوا هُن جي نڪ ۾ هڪ مظلوم جي
دانهن لڪائي رهي هئي
هتي هن جي جلاوطني ختم ٿي هئي
۽ پٿر ۾ منتقل ٿي چڪي هئي

هاٽي هو پنهنجي ملڪ ۾ رهندو آهي.

سنڌيڪار: امرتا انصاري

ناڪونوري شيميزو (جاپان)

چا اسان جي خاموش اکين جي لاءِ ڪو گيت آهي

اي سڄي دنيا جا ماڻهؤ! پڇو هيروشيما کان
هيرو شيما جو الميو ڳائڻ جي لاءِ
اوهان جي دل وندرائڻ جي لاءِ

نہ ڪوئي مرد آهي نہ عورت
ڪوبہ ڪونهي اسان تي گيت ڳائڻ جي لاءِ
سڀ اکيون بند ٿي چڪيون آهن
اسان جڏهن ڏسون ٿا لڙڪن سان گڏ
صاف آڪاس جي گهرائين کي
سڀ ڪجھ گم ۽ وڪريل ڏسڻ ۾ اچي ٿو
اسان جا دماغ ٿي چڪا آهن رکَ
"اوتا" درياھ پنهنجي نيراڻ ۾ وهندي،
جذب ڪري چڪو آهي هيءَ رکَ

اي ماڻهؤ!
اسان تي ويساھ ڪيو
سڀ ڪجھ وهي ويو آهي
چا اسان جي خاموش اکين جي لاءِ ڪو گيت آهي
ها هڪ لڙڪن- پريو گيت
اسان منتظر آهيون ماضي بعيد کي ڏسڻ جي لاءِ
انسانن کي محبت جي خاطر محبت ڪرڻ جي لاءِ
اي جڳ جا ماڻهؤ! پڇو هيروشيما کان
هيرو شيما جو الميو ڳائڻ جي لاءِ
هتي اوهان ايندؤ ۽ ڏسندؤ
ڪيڏي گهري آهي
هيروشيما جي پاڻين ۽ آسمانن جي نيراڻ!

سنڌيڪار: آصف آزاد ڏيرو

بخشڻ مهراڻوي

آخري هڏڪيءَ جو انتظار

مون توکي دنيا جي سمورين سچاين جيان چاهيو
ڪنهن منزل کان سواءِ-
لڳاتار هڪڙي اُتساهه جي آڌار ڪنيل قدم
منهنجا دشمن ٿيندا پيا وڃن-
"ڪنهن ڪليءَ کي گلابي رنگن جهڙيون پناهون
نٿيون ڏئي سگهجن
ته هڻ وٺي
انهن جي سلي پوکڻ جهڙو گناهه ڇو ڪجي؟"
پنهنجي درد- کهاڻيءَ لاءِ
مون وٽ ڪو اُچار ناهي رهيو.
هڪ ڊگهي ماٺ آهي،
جا اندر ئي اندر وجود ۾ ڪاٺ هڻندي ٿي رهي.
جڻ اوچتو ڪنهن ڪچي ديوار جيان ڪري پوندس-
زندگيءَ جون
سيئي رونقون، سمورا ڪلياڻ ۽ سک،
تصور جي فريم ۾
يا خوابن جي ڪال ڪوٺڙين ۾ ويهي
فقط ڏسي سگهيا آهيون.
انهن جي تعبير نه جوڙي سگهياسين.
احساسن جي هڪڙي حد وٺان
ماڻهو پڇتاءَ جي گهري ساگر ۾ ٻڏي ويندو آهي
جتي فرار جا رستا
پناهه جي ڪا اوٽ
اميد جو ڪو ڪنارو
يا زندگيءَ جو ڪو انومان ناهي رهندو-
جوان رُت جي پهرين بارش
۽ بادلن جي سرمئي رنگن جي وشال چادر هيٺ
مون اعتراف ڪيو هو:
"تون ڪنهن مصوّر جو شاهڪار آهين
تون ڪنهن آفاقي شاعر جي اکين جو
اهو خواب آهين
جنهن ۾ فطرت جا بي انت رنگ
هڪڙي نئين ڪائنات کي جوڙيندا آهن،
تون ڪنهن گائڪ جي گلي ۾ پسار ڪندڙ
بسنتي راڳ آهين،
جنهن کي مون "ميران ٻائي" جي اکين جو نير
بنائي ڇڏيو.
مون وٽ ته ڪنهن اُميد ۽ آٿت جو
ڪو "شيام" به ناهي
جنهن جي جياپا بخشيندڙ بانسريءَ جو آلاپ
توکي پيتا ڪري سگهان."
خود فريبي هڪ اهڙو خمار آهي
جنهن آڌار،
من اندر جي اَجهل آواز کي ڪو رستو ڏئي
عارضي اطمينان جي مصنوعي چادر ويڙهي
اماس ۽ ڊگهيون راتيون گذاري سگهجن ٿيون.
مگر حالتن جي تتي ولهه ۾
گرم پاڪرن يا ڪنهن نِرمل ڇُهاءَ لاءِ انگ آسائتا هجن
ته من اندر جو آڪاش
ڪنهن زخمي ڪونج جي صدا بنجي ويندو آهي-
چاهتون،
جيڪي چيٽ جي چانڊوڪيءَ جيان هيون
مگر رسمن ۽ ريتن جي اوندهه مان گذرندي
ڪنهن ٽاپي هتان مُنهن ۾ ڪري پياسين
رت ۾ ٻڏل پڇتاءَ ۽ ارمانن جا بي وس
۽ لاوارث لفظ ڪٺي
ٽڪل ۽ ٽڏن ساهن جي
آخري سرحد وٽ پهچي وياسين
انهن جو انت شايد،
هاڻ آخري هڏڪيءَ جي انتظار ۾ آهي ...

حبيب ساجد

مان تنهنجو انتظار ڪٿان ته شروع ڪري سگهان ٿو

مان تنهنجو انتظار ڪٿان به شروع ڪري سگهان ٿو
ننڍ وقت ۾
لکڻ وقت ۾
يا ان وقت ۾
جڏهن مان مري وڃان
ڪڏهن ڪڏهن ... مون کي تنهنجو انتظار
توکان به وڌيڪ سٺو لڳندو آهي-
مان پنهنجي انتظار جي اک سان
توکي دنيا جي سڀ کان خوبصورت ڇوڪري
ڏسندو آهيان
پر جا ڪجي- مون کان دور رهڻ
تنهنجي "هابي" آهي
۽ مان سڀ لمحا
پنهنجي پرس ۾ رکيل تنهنجي تصوير سان
گذاريندو آهيان
تنهنجي تصوير چاٽي ٿي
منهنجا چپ ڪيڏو نه پيار ڪندا آهن توکي
مان پنهنجين اکڙين سان ثابت ڪرڻ چاهيندو آهيان
ته مان توکان دور ٿي
عربي سمنڊ سان مقابلو ڪري سگهان ٿو-
پر مان ايئن نه ڪرڻ چاهيندو آهيان
بس مان اکيون ٻوٽي پاڻ ٻڏي ويندو آهيان
۽ ڪڏهن ڪڏهن ائين به ٿيندو آهي ته
مان تنهنجي سامهون ويهي به
تنهنجو انتظار پيو ڪندو آهيان.

افضال احمد سيد

مان ٻڃندو آهيان

مان ٻڃندو آهيان،
پنهنجي پرسان شين کي
جُهي شاعري ڪرڻ کان-
مانيءَ کي مان ڇهيو
۽ بک شاعري بڻجي وئي
آگر چاقوءَ سان وڍجي وئي
۽
رَتُ شاعري بڻجي وئي
گلاس هٿ مان ڪري ٽٽي پيو،
۽
تمام گهڻا نظم لهي ويا.
سنڌيڪار: رئوف عباسي

فرزانه سنڌو

ضرورت

مُنهنجي پيشانيءَ کي
تُنهنجي گفتَ ڪيل
سوني زيور کان وڌيڪ
تُنهنجي
چُميءَ جي ضرورت آهي.

سانحو

سوچيو هئم
روشنين جي شهر ۾ ويندين،
ته تنهنجو ذهن ۽ شعور ٻيي روشن ٿي ويندو
پر اهو هرگز ڪونه چاتو هئم
ته روشنين ڏانهن ويندڙ ماڻهو
روشنين ۾ ئي گم ٿي ويندا آهن.

بي نانءَ تمنا

پڪو پهه ڪيو هئم ته
اڄ کانپوءِ
توکي ياد به نه ڪنديس
۽ تُنهنجي نانءُ کي
زبان تي به نه اُچارينديس
پر پوءِ پيي
اندر منجهه الائي ڪهڙي
بي چينيءَ جي
بي نانءَ تمنا آهي
جيڪا توڏانهن مسلسل
خط لکڻ تي مجبور
ڪندي رهي ٿي.

قبوليت

اسان کي به
اُنهن ماڻهن ۾ شامل ڪجو
جيڪي هميشه
اڻ ڪيل گناهن جي سزا
ڀوڳيندا رهندا آهن.

يادُن جو فصل

هر زمين مان
ڇهن مهينن کانپوءِ فصل لٿي
زمين ٻئي فصل پوکڻ لاءِ
صافُ ڪبي آ
پر ذهن جي زمين تي
پوکيل يادُن جو فصل
ڇهن سالن گذرڻ کانپوءِ به
ڇونه لٿي سگهبو آ ؟!

پشپا ولي

پند پهڻ اکيون

تَهه سياري ۾
ڏڪندڙ ۽ ڇمي پارو ٻٽيل رات
سنسان رستي تان
گذرندڙ ڪنهن جي ٽڪل
قدمن جي آهٽ،
پري ڪان ايندڙ
ڪنهن ٽرڪ جي گڙگڙاهٽ
هر شيء ڄڻ ڄمي ويئي آهي
پَنَ، بلب جي روشني، بنگلن جا گيٽ
۽ منهنجا هٿ
جيڪي ڪجهه دير اڳ
مون دريء تي رکيا هئا-
رڳو اکيون زندهه آهن
جيڪي ڪڏهن
هيڏانهن هوڏانهن ڏسن ٿيون
ڏسي ڊڄي وڃن ٿيون
۽ ڄمي وڃن ٿيون.

ارشاد لغاري

ڪيئن جيئجي؟

انسان، ازل کان سوچيو آ،
ته ڪيئن جيئجي؟
هن بي عنوان حياتيء کي
ڪهڙو عنوان ڏجي؟
۽ موت کي شرمائي وجهي جا زندگي
تِنهن جو پيرو ڪٿان ڪڇجي-
پر اڄ تائين ان جو تعين نه ٿي سگهيو آ
ته، آڄپو "ڪجهه" ۾ آ، يا "ڪجهه به نه" ۾
"نانء" جيڪو هڪ قيد آ، سو پلو
يا "بي نانء" جيڻ ۾ جا شانتي آ، سا سَئي
اڄ به ان سوال کي جواب ڪو ڪيي
ته مقصد حيات ڇا هي؟
پيڙ ۾، ويڙهه ۾، يا منجهه فرار
ڪو ڪٿي نِبڄي من جو قرار
ان ڪوجنا ۾ انسان ڪريين خيال پيتا
۽ بيخوديء جي بنواس جا مدهوش ڇيتا
هوش جي هرٽن پنيان آهن ڊوڙ ۾
پر ڇا مليو شينهن ڪي ٿلهي گجگوڙ ۾
جنهن پريئي جهنگ ۾ ڪيو
تنهن کي اڪيلو، اوپرو، ڪيئن ڇئجي؟
انسان ازل کان سوچيو آ،
ته ڪيئن جيئجي؟
هوش ۾، خمار ۾، جيت ۾ يا هار ۾
پر ان وضاحت جي خواهش ائين لڳي ٿي
جيئن، سمنڊ کي ڏسڻ چاهي ڪوئي ماڻار ۾
پر ڇا اهو ممڪن لڳي ٿو،
ته ساگر جيئي ڇوليء بنا
۽ صدين جا فراق من ۾ ڪٽي
ڪاٽي ڪونج هلي هجي ٽوليء بنا
ان "اڻ ٽيٽي" کي "ٽيٽي" جي چار ۾
ڪيئن جهلجي؟
انسان ازل کان سوچيو آ
ته ڪيئن جيئجي؟

علي حسن چانڊيو

سيلانيءَ جا ڳوڙها

دنيا لتاڙيندي
مون ديس ديس جا ڏينهن
۽ رنگبرنگي سوجهرا ڏٺا آهن،
پر سنڌ سورج مکيء جهڙن ڳلن کي ڏسي
مون سج جي تصور کي ئي ذهن مان نيڪالي
ڏيئي ڇڏي آهي.

دنيا جهاڳيندي
مون
ديس ديس جا درياء ڏٺا آهن
پر تنهنجي ٿهڪڙن ئي
مونکي لهرن جي ٻولي سيکاري،
۽ نديء جي مٿاڇري تي اڏامندڙ پکين جيترا
تنهنجي آواز جا سُريلا ريشمي پڙاڏا
مونکي ڏور ولايتن جي ٻيٽن تي نيندا رهيا،
زندگي ڄڻ پاڻيء جي ٻلي تي ويئي.

دنيا لتاڙيندي
مون
ديس ديس جا وڻ ڏٺا آهن
پر سنڌ ٿورن جي ڇانوَ جا
نيڻ نهار تائين ٿهليل ڊگها پاڇا
مون تي سدائين مهربان رهيا.

[illegible]يا لتاڙيندي
مون
ديس ديس جون راتيون ڏٺيون آهن
پر تنهنجي وارن جي گهري تاريڪيء ۾
مزيدار ۽ اٽڪ مدهوشيء جا
هزارين ڏيئا روشن ڏسي
مون
خوابن جو ڪفن اوڍي
ڊگهي ۽ آخري ننڊ جي جهوليء ۾ ليٽي پوڻ جي
وصيت ڪري ڇڏي آهي.

مصطفيٰ نانگراج

اکين جي اڪيلائي ۽ سمنڊ

وري سالن کان پوء
هُو سمنڊ ڪناري
ٽڏي واريء مٿان
هُن ۽ پنهنجن پراڻن پيرن جي ڳولا ۾
سمنڊ سان گڏ هلي رهيو هو
اوچتو سمنڊ کي ڪا سُجهي
۽ هُن جي پيرن تي چڙهي آيو
هُن پنهنجا پير ٿورو سرڪايا
۽ سمنڊ ڏانهن
اکين جي اڪيلائيء مان نهاريو-
هونئَن سمنڊ سين جو آ
پر اُن ويل سمنڊ صرف هنجو هو.

رمضان نول

تون مون ۾ پناهه جو ٿي ڳولين

وچ هوا! هن کي چئه،
مون ۾ پناهه نه وٺي-
مان ته خزان جو اجڙيل ننگو وڻ آهيان
منهنجي ڇپن جا ڇوڏا به لهي ويا آهن
هاڻ ته تنهنجي ڇهري کي ڇمي به نٿو سگهان
منهنجا لڙڪ ويران ڍنڍ جيان سڪي ويا آهن
سسڪيون سپنن ۾ ٻڏي ويون آهن
نيهن جي آغوش ۾ پيار جا ستل پکي اڏري ويا آهن
رستا چاهت جي پيرن کي زخمي ڪري رهيا آهن
اڃا ته توڏي لفظن جا گلدستا موڪلئا اٿم
تون مون ۾ پناهه جو ٿي ڳولين
تون ته خود منهنجي پناهه آهين.

راڄن مگريو

بوٽ ۽ مرڪ

اسيمبليء جي پيرڊ ۾
هوء منهنجن پيرن ڏانهن ڏسي
روز مرڪي پوندي هئي
۽ اڄ جڏهن بابا
مون کي پگهار مان
نوان بوٽ وٺي ڏنا
ته هوء مون ڏي ڏسي
مرڪڻ سان گڏ
ڪلي به پئي هئي
ٻي ڏينهن سندس پيرن ۾
نئين ڊزائن جا بوٽ پيل هئا
۽ آ!
سندس مرڪن کان محروم
ٿي ويو هئس.

شريڪانت صدف

ڪنهن اڻ ڏٺل خوشي جي لئہ پتڪڻ ڇڏي ڏنو،
مون زندگيءَ کي زندگي سمجهڻ ڇڏي ڏنو.

تنهنجي آ اور ڳالهہ، تو ڳڏجڻ ڇڏي ڏنو،
هت دشمنن بہ اک ۾ آ ڪتڪڻ ڇڏي ڏنو.

ماضيءَ ڏي تو ڏسان تہ اچي ياد ٿي نٿو،
مون ڪهڙي موڙ تي اچي مرڪڻ ڇڏي ڏنو!

اڄ هيءَ زمين شال قبولي وٺي وري،
مون آسمان تي تہ آڏامڻ ڇڏي ڏنو.

پيڙائون ۽ تناوَ ويا هيسجي صدف،
مون هڪ ڏهاڙي، اوچتو سوچڻ ڇڏي ڏنو!

•

دل جي هٿان ٿي پل تہ رهيا پلجندا هجن،
اهڙا هجن ڪي جذبا جي دل ڪان وڏا هجن.

آواز جن جو اڄ بہ پڙاڏن ۾ قيد آ،
تن پنهنجو پاڻ کي ٿي متان سڏ ڪيا هجن.

منهنجو هجڻ هو جن جي لئہ رونشو مذاق سي،
منهنجي وڃڻ کان پوءِ اڪيلا نہ ٿيا هجن!

تنهنجا هي شعر بحر وزن ۾ اٿن صدف،
پيرا هجن ڪي جن ۾ پکي ڦٽڪندا هجن.

•

ٿنهنجو هليو وڃڻ بہ حقيقت نہ ٿو لڳي،
تنهنجو هتي اچڻ بہ تہ دوکو نظر جو هو.

تهذيب جو هو ماس ۽ انساني ڪل هٿي،
هر هڪ بشر ۾ روح مگر جانور جو هو.

ديوار در کي گهر ٿي،مڏيائون جتي ڪٿي،
۽ گهر تہ صرف وهم ٿي ديوار در جو هو.

تو هر قدم تي ڇرڪي ڏڪائي ڇڏيو صدف،
مون کي جي ڏر هيو تہ فقط تنهنجي ڏر جو هو!

غلام نبي گل

نيڻ ننڊ، جاڳي جيا، چنڊ رات آ،
تون ڪٿي آهين پيئا، چنڊ رات آ.

چوليون چوليون ڪيئن نہ ٿي اندر پلاا!
تون ۽ مان، دريا، نيا، چنڊ رات آ.

ٻوٽجي اکيون وَيون جيئن تو ڇُهيو،
انگ انگ جهومي پيا، چنڊ رات آ.

چُپ تہ چوڌاري لڳي چُپ چاپ، پر–
لفظ هِي جڻ چُپ چيا، "چنڊ رات آ".

ساهہ ۾ ساندي رکڻ جهڙا هِي پل،
سونهن، سپنا، سايا، چنڊ رات آ.

سُرهي سُرهي سيج سانجهيءَ سان سَجي،
گل ٻريا خوشبو ڏيئا، چنڊ رات آ.

اقبال رند

وَئي ٻار ۾ جڻ ٻڏوئي ڇڏي،
آلاا ايئن ڪنهنکي نہ ڪوئي ڇڏي.

رکي پرس ۾ خواب جهڙي چِٺي،
پڇي ٿي نہ پنهنجو پتو ٿي ڇڏي.

چپن تي لڳي ٿا چٽانتي ٿيون،
اکين ۾ لهون جي اگهيو ٿي ڇڏي.

اسان هَن جو مهڪاءُ مَن ۾ رکيو،
چري آهہ موسم ڇيو ٿي ڇڏي.

چٽي وئي تہ، "اقبال آ چٽنچلو،
روَيي تي سوچي تہ روئي ڇڏي!"

اظهر ٻانيڻ

خُدا جو بہ احساس ٿئي اجنبي پيو،
۽ هر هڪ تو وشواس ٿئي اجنبي پيو.

ٻَلا ڪئن نہ بيچيني پوشاڪ ٻڌجي،
شهر توڪان آساس ٿئي اجنبي پيو.

گلن تي صليبون ٽنگيون ڏرد موسم،
تڏهن رنگ ۽ واس ٿئي اجنبي پيو.

اُداسيءَ ۾ ڪنهن ڪونہ اُتساهہ آڇيو،
جياپي جو اتهاس ٿئي اجنبي پيو.

جوانيءَ جي ڪوئل الائي ڪٿي آ؟!
هِي جوبن– املتاس ٿئي اجنبي پيو.

مان افسوس جي دَز ۾ لَتبو وڃان ٿو،
چو مفلس ڪان هر قياس ٿئي اجنبي پيو؟

ڪيو هاڻ رابيل لفظن جي ورڪا،
هي اظهر جو اپياس ٿئي اجنبي پيو.

عبدالحميد آس ٻبر

مون ها ڪولي رکيا تولئہ جانان پنهنجا نيڻ،
تون تہ نہ آئين پو بہ رهيا، ڳليا منهنجا نيڻ.

مون ۾ درد تہ بارش وانگر، برسيو آهي دوست!
تون چئہ تنهنجا ڇالئہ آهن ايڏا آلا نيڻ.

مان ڪنهن تنها ڪمري وانگر، مون ۾ اونداهيون،
روشن ٿي ويا جڏهين آيا تنهنجا سپنا– نيڻ.

ٻن ٻَهرن جي لڙندڙ ويلا، پنهنجو جيون هو،
تون چئہ تنهنجو ڪيڏو ڪن ها، هي اوسيئڙا نيڻ.

تون چانڊوڪيءَ ساڻ جُهلين ٿي سانئڻ، برڪا ۾،
تون کو چندرما پي آهين، يا هي پَليا نيڻ.

تنهنجو چهرو ڳنيجي ويو آ، هر ڪنهن منظر ۾،
ماٺهو چوندا آهن، "تنهنجا، پاڳل ٿي ويا نيڻ."

مون وٽ ڪک بہ اوچڻ ڪونهي، بي گهر آهيان مان،
جانان! ياد نہ ايندي ڪر ٿون برسي پوندا نيڻ.

عادل عباسي

لهن ٿا خواب نيڻن تي پکين جان،
ڀڪي ٿي ننڊ سپنن کي سکين جان.

ستارا، هاڻ ۾ ٿا ٽمٽمائن،
لڳن ٿا هوبهو تنهنجي اکين جان.

اچيو هر هر ڇهن ٿيون روپ تنهنجو،
نگاهون منهنجون ماکيءَ جي مکين جان.

پيو آ کير جهڙو پيار جنهن ۾،
دِليون پنهنجون پرين آهن ڏکين جان.

لڳن ٿا لفظ چڻ لاکا ٿلاٿي،
سِٽون ٿيون هوبهو پاسن لکين جان.

معصوم بخاري

ننڊ ۾ گهرَ سَٽا پيا آهن،
شهر جا دَرَ سَٽا پيا آهن.

کَٽَ تي سُهڻي وَني ستل آهي،
پو بہ پاکر سَٽا پيا آهن.

پير ڪٽجان ڏيانَ سان پنهنجا،
اڳيان خنجر سَٽا پيا آهن.

گهوَرَ طوفان سان نہ ڏس مونکي،
دل ۾ ساگرَ سَٽا پيا آهن.

پنهنجي دل جو سنڀالجان شيشو،
سامهون پٿر سَٽا پيا آهن.

توکي پارت آ پن پريمين جي،
تو ۾ سگرا سَٽا پيا آهن.

چنڊُ مَرکي ڏِسي تو ڌرتيءَ ڏي،
چا تہ مَنظر سَٽا پيا آهن!

درد شايد مَري ويو آهي،
نِنڊ ۾ شاعر سَٽا پيا آهن.

آک ۾ معصومَ مُورتون آهن،
مَنَ ۾ مَندر سَٽا پيا آهن.

رخسانہ پريت چنڙ

صدين کان اسان جون هي ترسيون اکيون،
اڪيليون اڪيليون هي برسيون اکيون.

ڪيڏا راز فطرت جا کولين پيون،
ڪڏهن تي پون ٿيون هي سرتيون اکيون.

اوهان جيئن ڪنيا پيار ڏي پيرڙا،
تہ ٻٽجي پيون پنهنجون ڌرتيون اکيون.

جڏهن ٿيون لنگهن هي شبابن منجهان،
تڏهن ڪن ٿيون ٿوريون هي غلطيون اکيون.

اوهان کي ڏسي مُنهن جو موڙي ڇڏيو،
ڪو عرصو اسان کان نہ پرتيون اکيون!

ڪڏهن هٿاسين سامهون ۾ اوجهل ڪڏهن،
اسان بس اوهان جون ٿي پرکيون اکيون.

جو ڏسبو سو لکبو اسان جون تہ هِن،
آڌاريون تہ ناهن هي ورتيون اکيون.

مسيحا بلوچ

جڏهن هَن جنم جون ٿينديون پڪارون،
اتي توکي ڳوليندو منهنجون نهارون.

مان هڪڙي حياتيءَ ۾ ڪيئن توکان ڊاپان،
پرين گهارجن توسان ڪيئي جمارون.

توکان ڪيئن ڀلا من! ڇنان نينهن- ناتو،
توسان جوڙيم روح- رشتي جون تارون.

تنهنجي گهر جون گهٽيون اکين سان چميون مون،
وِک وِک تي منهنجون وڇيل ٿئي نهارون.

ڪيو وقت ليکو جڏهن موسمن سان،
سدائين اسانکان ٿريون ويون بهارون.

جڳن کان وٺي جيت جڳ جي ٿئي ٿي،
سدا پيار کي هِن نصيبن ۾ هارون.

اسان آزمائش جا سڀ سمنڊ جهاڳيا،
رهيون پو بہ تنهنجون اسان تي ميارون!

سعيد سومرو

زندگي در تي ڪڙو چاڙهي ڇڏي،
قافلي کي چئہ تہ ڪجھ تڪڙو هلي.

جو وڏيل تو شَيو کي گهوري ڏسي؟
آئيني کي تو تي کاوڙجڻ کپي.

پيارَ، پنهنجي فلسفي جي ڇانوَ ۾،
لوڪ جي ٻي سمجھ اُس کان تو نهي.

منزلن جي پاڳ ۾ ناهيون اسان،
راهہ کي چئہ، پاڻ کي رولي ڇڏي.

ديد تنهنجيءَ جو گذر هاڻي ٿيو!
ڏينهن ٿيا، پر مرڪ منهنجيءَ کي ڊٿي.

ننڊَ هاڻي باوضو ناهي رهي!
خوابَ تنهنجي سَونهن جو ڪيئين لهي؟

حبدار سولنگي

ڳالهڙيون ڪيتريون لِڪائيندينءَ!؟
نيٺ مونکي اچي ٻڌائيندينءَ!

ڏَکِ پوتيءَ سان اُرهہ چوري!
چا اُرهہ واءُ ۾ آڏائيندينءَ؟

چانڊنيءَ ۾ پيو مان وهنجان تو،
تون بہ پُورو بَدن ڇپائيندينءَ؟

نيٺ ايندينءَ، ڪيستائين تون-
پاڻ کي اوٽ ۾ ڇپائيندينءَ!؟

هيڪڙيل دَرَ ڏسي تون ڪمري جو،
منهنجي آواز لئہ ڪنائيندينءَ!

مونکي ڪيڏي نہ پوءِ وڻنديءَ تون،
جي اکين سان اکيون مِلائيندينءَ!

هَن سَورج مکيءَ جو چا ٿيندو؟
نيڻ پنهنجا جي، تون نوائيندينءَ!

بيدل مسرور

شاهه حسينڻ، ادبي بورڊ جو چيئرمين ٿيو آهي،
هاڻ تہ مان سيپيئي قلمي نسخا ادبي بورڊ جي
ڪربلا ۾ کهائيندس.

✿

موري ۾ دادوءَ جي وچ ۾ پل ٺهي تہ ڪهڙو فائدو!
ادبي بورڊ تہ ساڳي ئي مالي گهوٽالي جي ڪَنَ ۾
قائل آهي.

✿

پڇائڻ وارو تہ مولا آهي پر پير جي سفارش بہ
ضروري آهي،
هاڻي مولا پڇائي آهي پر پير پلي جي آني ٿو گهري.

✿

مان بہ سيدياڻي هجان ها سهڻي سڪي،
افسوس! سيدن جي حاويليءَ ۾ نہ ڄايس.

✿

هر مريد! پنهنجي خاص مرشد يا ان جي درگاهہ ڪي
مڃي ٿو،
ٽي وي ۽ ٽيپ رڪارڊ بہ رموٽ ڪنٽرول تي ٿا هلن
سهڻا.

✿

آوي تہ اڪيلو ڪنير ئي ٽپائي سگهندو آهي سهڻا،
ٻڏي مرڻ لاءِ ٻڪ جيترو پاڻي بہ ڪوڙ آهي.

✿

منهنجو دلبر آهي تہ راڄن جو راڻو،
پر اڄ سپاهين جو لباس الائي ڇو پاتو اٿس.

✿

مان توکي لک ڀيرا اکين تي ويهاريان،
پر نياڳا، قرض پَڻُ جي عادت بہ تہ ڇڏ ني.

✿

ماڻهوءَ جو ڊپ تہ عام ڪتو بہ سنگهي وٺندو آهي،
قرض پلي نہ موٽاءِ. گهٽ ۾ گهٽ سنئين منهن سان
تہ ڳالهاءِ.

✿

ڇيو بہ مانس تہ ابا وڪالت نہ پڙهہ ...
هاڻي هر ڪنهن کي مجرم ٿو سمجهي.

✿

مون تہ هڪڙي ڌاڙيل سان نينهن لاتو آهي سڪي،
نوڪرين تي تہ هوئڻ ئي پابندي لڳي پئي آهي.

✿

ماستري ڪرڻ بہ هاڻي ڪو مقدس پيشو نہ رهيو
آهي،
جيتري توکي پگهار ملي ٿي اها ڪٽي مونکان وٺ.

✿

تاڙي هڪ ئي هٿ سان وڄندي آهي،
امن لاءِ ماڻهوءَ کي پاڻ سان جنگ ڪرڻي پوندي
آهي.

✿

سيد سراج

هٿن ۾ گجرا اکين ۾ نير انتظار ۾،
هلي بہ آءُ ڳوٺ جي آ هير انتظار ۾.

هي نيڻ، ڳلَ، چپَ، هٿ پير منتظر اٿين،
حويليءَ ٻاهران تہ چڻ فقير انتظار ۾.

گهري ٿي چڻ تہ گهوٽ کو پرڻ جي لاءِ پاڪرين،
چڙهي آ چوٽ تي سنڌوءَ جي وير انتظار ۾.

ڳهي ڳهي لهي وڃي ٿي عمر قيد جي سزا،
سدائين تنهنجي زلف جا اسير انتظار ۾.

هي لفظ دوستن جي لاءِ گلَ دُشمن جي لاءِ چڻ،
ڪمان مان ڇٽڻ جي لاءِ تير انتظار ۾.

امر اقبال

ڪنهن چڙيءَ جيان تون وَڃين ٿي منهنجي اندر،
منهنجي ساهن سان ڪِڇين ٿي منهنجي اندر.

مان تو پنهنجو پاڻ ۾ وسندو رهان،
۽ اٿين ئي تون پڇين ٿي منهنجي اندر.

مان سڏيان تو زندگيءَ کي هورڙيان،
۽ اچانڪ تون پُڇين ٿي منهنجي اندر.

منهنجو اندر روشنيءَ مان آ ٺهيل،
چو ڪويتا! تون ڊِڄين ٿي منهنجي اندر؟

صغير ساحل

هو چنڊ جهڙي ڇوڪري ٿي آڳ سان رانديون ڪري،
ڪا رَڃ آ هن جو بدن، ٿي ٽَڙ جيان پاڻي گهري.

هن کي نشو آ نينهن جو، هَن ۾ جواني جوت آ،
ڪنهن هير وانگر ٿي گهليءَ هرطرف خوشبو ڪِڙي.

خاموش آ هن جي زبان، نيڻن جا در پي بند هِن،
جاڻي سگهيو آهيان نہ مان، ڪيئن گيت ٿو چوڏس ٻَري.

نيڻن ۾ لاٽون نُور جون، ڪرنا ڦٽن ٿا ٻاڪ جا،
۽ زندگي جي سمنڊ جي ساحل پهو ڳولا ڪري.

اختر درگاهي

تون جي ناهين يار-
کهڙي باک بسنت جي!
منهنجن نيڻن مان پرين،
وَسن پيا ولهار-
کهڙي باک بسنت جي!
توکي مون سان ملڻ جا،
ناهن جي اختيار-
کهڙي باک بسنت جي!
جاني منهنجي جيءَ جي،
تنهنجي هٿ مَهار-
کهڙي باک بسنت جي!

سرتاج جاگيراڻي

منهنجي جيون مان-
مرڪون ڪير ڪٽي ويو.
تنها گهر ۾ شام جو،
ويٺو تو سوچيان-
مرڪون ڪير ڪٽي ويو.
هاڻي سوچن ساڻ مان،
الجهي پيو آن-
مرڪون ڪير ڪٽي ويو.
سوچي ويٺو سانورو-
جوڳي صدين کان-
مرڪون ڪير ڪٽي ويو.
رات هوائن پٽي چيو،
تنهنجي ڌرتيءَ تان-
مرڪون ڪير ڪٽي ويو.

ابرار ابڙو

ڳتڪو ڳيرن جو-
ٻيلهہ ٻنيءَ ۾ جنڊڙيون!
پيلا گل پڇاڙڪا،
چمڪو ڇيرن جو-
ٻيلهہ ٻنيءَ ۾ جنڊڙيون!
سنڪا صُوفڻ ٻير ۾،
ٻنڪو ٻيرن جو-
ٻيلهہ ٻنيءَ ۾ جنڊڙيون!
آرهڙ اوتيو اُس ۾،
پاڇو پيرن جو-
ٻيلهہ ٻنيءَ ۾ جنڊڙيون!

ڊاڪٽر عشرت رضا

انڌو ٿي پسيج، مشاهدو محبوب جو

منهنجون ڳالهيون، منهنجي زبان کان وٺي مختلف ڪَنَن تائين مفاصلا طئي ڪندي، منافقيءَ جي طويل شاهراهن تي ڊوڙندي، چاپلوسيءَ جي خشڪ صحرائن ۾ ڀٽڪندي، مڪر ۽ فريب جي پر پيچ ۽ خاردار پيچرن تي ٿڙندي ٿابڙجندي زخمي ٿي پيون آهن.

چياٺين: اڄ تو بالڪل چپ چاپ ويٺو آهين؟ چو ڪجهه ڪچين ٿي ڪونه ٿو؟

چيومانس: بس اڄ ڳالهائڻ تي دل ٿي نٿي چوي.

چياٺين: چو؟ ڇا ڳالهه آهي؟ هونئن تہ بس ٿي ڪونه ڪندو آهين. ڳالهيون ڪنڻ جو نالو ٿي ڪونہ وٺنديون اٿئي ۽ اڄ وري ....

چيومانس: هاڻي منهنجيون ڳالهيون ٿڪجي پيون آهن.

چياٺين: سو وري ڪيئن؟

چيومانس: منهنجون ڳالهيون، منهنجي زبان کان وٺي مختلف ڪَنَن تائين مفاصلا طئي ڪندي ڪندي، منافقيءَ جي طويل شاهراهن تي ڊوڙندي، چاپلوسيءَ جي خشڪ صحرائن ۾ ڀٽڪندي، مڪر ۽ فريب جي پر پيچ ۽ خاردار پيچرن تي ٿڙندي ٿابڙجندي زخمي ٿي پيون آهن.

چياٺين: پر، ڳالهين ڪرڻ کان سواءِ ٻيلا ڪوئي پنهنجي مؤقف، پنهنجي مقصد کي ڪيئن ٿو ظاهر ڪري سگهي؟ ڳالهائڻ کان سواءِ پنهنجي اندر جو احوال ڪيئن ٿو اوري سگهي؟

چيومانس: ڳالهين ڪرڻ کان سواءِ بہ اهو سڀ ڪجهه ممڪن آهي.

چياٺين: اهو سڀ ڪجهه ڪيئن ڪري سگهجي ٿو؟

چيومانس: چپن ۽ زبان جي سهاري کانسواءِ بہ اظهار ممڪن آهي. اکين جي زبان سان ۽ جذبن جي چپن سان اَملهہ ڳالهيون ڪري سگهجن ٿيون.

چياٺين: ڇا ان طرح سان ڪيل ڳالهيون بہ اوترين ٿي مؤثر ٿين ٿيون جيترين عام طرح سان ڪيل ڳالهيون هونديون آهن؟

چيومانس: انهن کان بہ گهڻيون وڌيڪ گهريون، پُر اثر ۽ پُر مفهوم- خاموشيءَ جي بَطن مان جنم وٺندڙ ڳالهيون ڪُن جو آواز ۽ مؤجد ڪائنات هونديون آهن. اَبد جو آواز ۽ روح جو پڙاڏو هونديون آهن. حقيقت آشڪار، عالم جي دانائي ۽ الهامي گيت هونديون آهن. اندر جو سڏ ۽ وجدان جو تحرڪ هونديون آهن.

چياٺين: تون تہ الائي ڪهڙيون ڳالهيون ٿو ڪرين. بهترين اظهار تہ فقط ڳالهين ذريعي ئي ممڪن آهي.

چيومانس: ٺيڪ آهي، پر گهڻيون ڳالهيون، اجايون ۽ فضول ڳالهيون تمام گهڻي خرابي ۽ جهيڙي کي جنم ڏينديون آهن. اندر جي آلودگيءَ کي ٻاهر اوتي گدلاڻ پيدا ڪنديون آهن. منافقي ۽ چاپلوسيءَ جي خوبصورت ورقن ۾ ويڙهيل زهريليون ڳالهيون ۽ اجايا بحث مباحثا ڇا بهترين اظهار جا ذريعا ٿي سگهن ٿا؟

چياٺين: درست آهي! پر ڇا سٺيون ڳالهيون وجود نٿيون رکن؟ ڇا قول- زرين، ڏاهن جا قول، ادب ۽ شاعري ڳالهيون ناهن؟ ڇا اهي سڀ فضول ۽ بيڪار آهن؟

چيومانس: صحيح آهي! پر ڳالهيون فقط تيستائين مقدس ۽ تجريدي هونديون آهن، جيستائين اندر ۾ موجود هجن، اڻ چيل ۽ اڻ ڳالهايل هجن. ٻاهر اچڻ کانپوءِ انهن جو اصل حسن ۽ تجرد جهيڻو ٿي ويندو آهي.

چياٺين: پوءِ بہ ڳالهين جي اهميت کان انڪار ڪيئن ٿو ڪري سگهجي؟ ڇا عشق جي اظهار لاءِ لفظن جي ضرورت ڪونہ پوندي آهي؟

چيومانس: عشق فقط تيستائين تجريدي ۽ وجداني هوندو آهي جيستائين ان جو اظهار نہ ڪيو وڃي. جڏهن ڳالهين جي محدود ڪُوزي ۾ عشق جي ويرن ڪاٺيندڙ، لا محدود ۽ بيڪران سمنڊ کي سمائڻ جي ڪوشش ڪبي آهي تہ عشق جو تجرد ۽ وجدان فوت ٿي ويندو آهي. لا محدود محسوسات کي لفظن جي محدود چادر ۾ ويڙهي، هڙ ٺاهي ڪونہ سگهبي آهي. ان طرح سان تہ محبت جيڪا ڪائنات کان بہ وسيع تر آهي خود خداءِ لم يزل جو جلوو آهي، سا ٺڙي پڪڙي پنهنجو ابدي حسن وڃائي ويهندي آهي.

چياٺين: تہ پوءِ آخرڪار ڇا ڪرڻ گهرجي؟ اظهار بہ تہ ناگزير آهي نہ؟ ۽ لفظن کان سواءِ اظهار مونکي سمجهه ۾ ڪونہ ٿو اچي.

چيومانس: بس! ان لاءِ چوانءِ ٿو تہ تون بہ چپ چاپ ڪري، ڪنڌ جهڪائي، اکيون بند ڪري، مونسان گڏ ويهي خاموشيءَ جي ڪُکِ مان جنم وٺندڙ لافاني آواز ٻڌڻ جي ڪوشش ڪر.

هو ڪونہ ٻڌو آٿئي:

تحقيق جي ٻري تون، مٿي ريءَ ڪٽيج،
هڪل حقيقت جي، ٻوڙو ٿي ٻڌيج،
انڌو ٿي پَسِيج، مشاهدو محبوب جو.

پڙهندڙ نسُل . پَ نَ

The Reading Generation

1960 جي ڏهاڪي ۾ عبدالله حسين ” اُداس نسلين“ نالي ڪتاب لکيو. 70 واري ڏهاڪي ۾ وري ماڻڪ ”لُڙهندَڙ نَسُل“ نالي ڪتاب لکي پنهنجي دورَ جي عڪاسي ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي. امداد حُسينيءَ وري 70 واري ڏهاڪي ۾ ئي لکيو:

انڌي ماءُ ڄڻيندي آهي اونڌا سونڌا ٻارَ

ايندڙ نسل سَمورو هوندو گونگا ٻوڙا ٻارَ

هر دور جي نوجوانن کي اُداس، لُڙهندَڙ، ڪَڙهندڙ، ڪُڙهندڙ، ٻَرندڙ، ڀُرندڙ، ڪِرَندڙ، اوسيئڙو ڪَندَڙ، ياڙي، ڪاٺُو، ڀاڄوڪَڙُ، ڪاوڙيل ۽ وِڙهندڙ نسلن سان منسوب ڪري سَگهجي ٿو، پَر اسان اِنهن سڀني وِچان ”پڙهندڙ“ نسل جا ڳولائو آهيون. ڪتابن کي ڪاغَر تان کڻي ڪمپيوُٽر جي دنيا ۾ آڻڻ، ٻين لفظن ۾ برقي ڪتاب يعنيٰ e-books ٺاهي ورهائڻ جي وسيلي پڙهندڙ نسل کي وَڌڻ، ويجهڻ ۽ هِڪ ٻِئي کي ڳولي سَهڪاري تحريڪ جي رستي تي آڻڻ جي آسَ رکون ٿا.

پڙهندڙ نَسل (پَ نَ) ڪا بہ تنظيمَ ناهي. اُنَ جو ڪو بہ صدر، عُهديدار يا پايو وِجهندڙ نہ آهي. جيڪڏهن ڪو بہ شخص اهڙي دعوىٰ ڪري ٿو تہ پَڪَ ڄاڻو تہ اُهو ڪُوڙو آهي. نہ ئي وري پَ نَ جي نالي ڪي پئسا گڏ ڪيا ويندا. جيڪڏهن ڪو اهڙي ڪوشش ڪري ٿو تہ پَڪَ ڄاڻو تہ اُهو بہ ڪُوڙو آهي.

جهڙيءَ طَرَح وڻن جا پَنَ ساوا، ڳاڙها، نيرا، پيلا يا ناسي هوندا آهن اَهڙيءَ طرح پَڙهندڙ نَسُل وارا پَنَ بہ مختَلِف آهن ۽ هوندا. اُهي ساڳئي ئي وقت اُداس ۽ پڙهندڙ، ٻَرندڙ ۽ پڙهندڙ، سُست ۽ پڙهندڙ يا وِڙهندڙ ۽ پڙهندڙ بہ ٿي سگهن ٿا. ٻين لفظن ۾ پَنَ ڪا خُصوصي ۽ تالي لڳل ڪِلَب Exclusive Club نہ آهي.

ڪوشش اها هوندي تہ پَنَ جا سڀ ڪَم ڪار سَهڪاري ۽ رَضاڪار بنيادن تي ٿين، پر ممڪن آهي تہ ڪي ڪم اُجرتي بنيادن تي بہ ٿِين. اهڙي حالت ۾ پَنَ پاڻ هِڪَٻِئي جي مدد ڪَرڻ جي اُصولَ هيٺ ڏي وَٺ ڪندا ۽ غيرتجارتي non-commercial رهندا. پَنَ پاران ڪتابن کي ڊجيٽائِيز digitize ڪرڻ جي عَملَ مان ڪو بہ مالي فائدو يا نفعو حاصل ڪرڻ جي ڪوشش نہ ڪئي ويندي.

ڪتابن کي ڊِجيٽائِيز ڪرڻ کان پو ٻيو اهم مرحلو وِرهائڻ distribution جو ٿيندو. اِهو ڪم ڪرڻ وارن مان جيڪڏهن ڪو پيسا ڪمائي سگهي ٿو تہ ڀلي ڪمائي، رُڳو پَنَن سان اُن جو ڪو بہ لاڳاپو نہ هوندو.

پَنَن کي ڳُليل اڪرن ۾ صلاح ڏجي ٿي تہ هو وَسَ پٽاندڙ وڌِ کان وَڌِ ڪتاب خريد ڪَري ڪتابن جي ليکڪَن، ڇپائيندڙن ۽ ڇاپيندڙن کي هِمٿائِن. پر ساڳئي وقت عِلم حاصل ڪرڻ ۽ ڄاڻ کي ڦهلائڻ جي ڪوشش دوران ڪَنهن بہ رُڪاوٽ کي نہ مڃن.

شيخ اَيازَ علمَ، ڄاڻ، سمجهہَ ۽ ڏاهپَ ڪي گيتَ، بيتَ، سِٽ، پُڪارَ سان تَشبيهه ڏيندي انهن سيني کي بَمن، گولين ۽ بارودَ جي مدِ مقابل بيهاريو آهي. اياز چوي ٿو تہ:

گيتَ بہِ ڄڻ گوريلا آهن، جي ويريءَ تي وار ڪَرن ٿا.

... ...

جئن جئن جاڙ وڌي ٿي جَڳَ ۾، هو ٻوليءَ جي آڙ ڇُپن ٿا؛
ريتيءَ تي راتاها ڪن ٿا، موتي مَنجهہِ پهاڙ ڇُپن ٿا؛

... ...

ڪالهہَ هُيا جي سُرخ گُلن جيئن، اڄڪلهہ نيلا پيلا آهن؛
گيتَ بہِ ڄڻ گوريلا آهن........

... ...

هي بيتُ اَٿي، هي بَم- گولو،
جيڪي بہ ڪٽين، جيڪي بہ ڪٽين!
مون لاءِ ٻنهي ۾ فَرَقُ نہ آ، هي بيتُ بہ بَمَ جو ساٿي آ،
جنهن رِڻَ ۾ رات ڪَيا راڙا، تنهن هَڏَ ۽ چَمَ جو ساٿي آ ـ

اِن حسابَ سان اڻڄاڻائي ڪي پاڻَ تي اِهو سوچي مَڙهڻ تہ ”هاڻي ويڙهہ ۽ عمل جو دور آهي، اُن ڪري پڙهڻ تي وقت نہ وڃايو“ ناداني ءَ جي نشاني آهي.

پَڙهن جو پڙهڻ عام ڪِتابي ڪيڙن وانگر رُڳو نِصابي ڪتابن تائين محدود نہ هوندو. رڳو نصابي ڪتابن ۾ پاڻ کي قيد ڪري ڇڏڻ سان سماج ۽ سماجي حالتن تان نظر ڪڇي ويندي ۽ نتيجي طور سماجي ۽ حڪومتي پاليسيون policies اڻڄاڻن ۽ نادانن جي هٿن ۾ رهنديون. پَنَ نِصابي ڪتابن سان گڏوگڏ ادبي، تاريخي، سياسي، سماجي، اقتصادي، سائنسي ۽ ٻين ڪتابن کي پڙهي سماجي حالتن کي بهتر بنائڻ جي ڪوشش ڪندا.

پڙهندڙ نَسُل جا پَنَ سيني کي چو، چالاءِ ۽ ڪيئن جهڙن سوالن کي هر بَيانَ تي لاڳو ڪرڻ جي ڪوشَ ڏين ٿا ۽ انهن تي ويچار ڪرڻ سان گڏ جوابَ ڳولڻ کي نہ رڳو پنهنجو حق، پر فرض ۽ اڻٽر گهرج unavoidable necessity سمجهندي ڪتابن کي پاڻ پڙهڻ ۽ وڌ کان وڌ ماڻهن تائين پهچائڻ جي ڪوشش جديد ترين طريقن وسيلي ڪرڻ جو ويچار رکن ٿا.

توهان بہ پڙهڻ، پڙهائڻ ۽ ڦهلائڻ جي اِن سهڪاري تحريڪ ۾ شامل ٿي سگهو ٿا، بَس پنهنجي اوسي پاسي ۾ ڏِسو، هر قسم جا ڳاڙها توڙي نيرا، ساوا توڙي پيلا پن ضرور نظر اچي ويندا.

وڻ وڻ کي مون ڀاڪِي پائي چيو تہ ”منهنجا ياءُ
پهتو منهنجي من ۾ تنهنجي پَنَ پَنَ جو پڙلاءُ“.
ـ اياز (ڪلهي پاتم ڪينرو)